Hle. 6. 15.

C. CORNELII
TACITI
GERMANIA,
AGRICOLA,
DIALOGVS DE ORATORIBVS,
INDICES.

C. CORNELII
TACITI
OPERA

RECOGNOVIT, EMENDAVIT,
SVPPLEMENTIS EXPLEVIT
GABRIEL BROTIER

TOMVS QVARTVS

MANNHEMII,
Cura & Sumptibus Societatis literatae
MDCCLXXXI.

C. CORN. TACITI DE SITV, MORIBVS, ET POPVLIS GERMANIAE LIBELLVS

BREVIARIVM

I. Germaniae situs. II. Incolae. Nominis origo. III. Carmina, barditus: variaeque antiquitates. IV. Corporum habitus. V. Soli natura. VI. Germanorum arma. VII. Reges, duces, sacerdotes. VIII. Feminarum constantia & veneratio. IX. Dii, Mercurius, Hercules, Mars, Isis. Simulacra nulla. X. Auspicia, sortes: ex equis, e captivis praesagia. XI. Consultationes publicae & conventus. XII. Poenae. Jus. XIII. Scutum, framea juvenibus data. Principum comites: eorum virtus & fama. XIV. Gentis bellica studia. XV. Pacis artes, venatio & otium. Collata principibus munera. XVI. Vicorum domorumque forma. Specus, suffugium hiemi, & receptaculum frugibus. XVII. Hominum, feminarumque vestitus. XVIII. Severa matrimonia. Dos a marito data. XIX. Adulterii poena, maritis permissa. XX. Liberorum educatio. Successionis leges. XXI. Patris, propinqui amicitiae inimicitiaeque susceptae. Homicidiorum pretia. Hospitalitas. XXII. Victus: ebrietas: rixae: in conviviis consultationes. XXIII. Potus, cibi. XXIV. Juventae ludicrum. Aleae furor. XXV. Servi, libertini. XXVI. Agrorum cultus & partitio. Anni tempora. XXVII. Funera. Haec hactenus in commune. XXVIII. Singularum gentium instituta. Galli, olim validi, in Germaniam transgressi. Helvetii, Boii, Gallica gens. Avariscorum, Osorum incertum genus. Treveri, Nervii, Germanicae originis populi, ut & Vangiones, Triboci, Nemetes, Ubii. XXIX. Batavi, Cattorum proles. Mattiacorum

gens. Decumates agri. XXX. Catti, militari disciplina praecipui. XXXII. Usipii, Tencteri, equitatu praestantes. XXXIII. Bructerorum sedes a Chamavis & Angrivariis occupatae. XXXIV. Dulgibini. Chasuari. Frisii majores & minores. XXXV. Chauci, pacis studiosi. XXXVI. Cherusci & Fosi, a Cattis victi. XXXVII. Cimbrorum parva civitas, gloria ingens. XXXVIII. Suevorum mores. XXXIX. Semnonum religio. XL. Langobardi. Reudigni. Aviones. Angli. Varini. Eudoses. Suardones. Nuithones. Herthi, seu Terrae matris, commune sacrum. XLI. Hermunduri. XLII. Narisci. Marcomanni. Quadi. XLIII. Marsigni. Gothini. Osi. Burii. Lygiorum civitates. Arii. Helvecones. Manimi. Elysii. Naharvali. Alcis numen. Gothones. XLIV. Suionum civitates. XLV. Mare pigrum. Aestii succinum legunt. Sitones, quibus femina imperat. XLVI. Peucini. Venedi. Fenni. Eorum feritas & paupertas. Hominum monstra, Hellusii, Oxiones.

Libellum hunc scripsit Tacitus

An. V. C.	Aer. Chr.	
DCCCLI.	98.	*Coss.* M. Cocceio Nerva Aug. IV, M. Vlpio Trajano Caesare II.

Germaniae situs.

GERMANIA omnis a Gallis Raetiſque & Pannoniis, Rheno & Danubio fluminibus, a Sarmatis Daciſque, mutuo metu, aut montibus ſeparatur. Cetera Oceanus ambit, latos ſinus, & inſularum immenſa ſpatia complectens, nuper cognitis quibuſdam gentibus, ac regibus, quos bellum aperuit. Rhenus, Raeticarum Alpium inacceſſo ac praecipiti vertice ortus, modico flexu in Occidentem verſus, ſeptemtrionali Oceano miſcetur. Danubius, molli & clementer edito montis Abnobae jugo effuſus, plures populos adit, donec in Ponticum mare ſex meatibus erumpat: ſeptimum enim os paludibus hauritur.

Incolae. Nominis origo.

II. Ipſos Germanos indigenas crediderim, minimeque aliarum gentium adventibus & hoſpitiis mixtos: quia nec terra olim, ſed claſſibus advehebantur, qui mutare ſedes quaerebant; & immenſus ultra, utque ſic dixerim, adverſus Oceanus raris ab orbe noſtro navibus aditur. Quis porro, praeter periculum horridi & ignoti maris, Aſia, aut Africa, aut Italia relicta, Germaniam pete-

ret? informem terris, asperam caelo, tristem cultu aspectuque, nisi si patria sit. Celebrant carminibus antiquis (quod unum apud illos memoriae & annalium genus est) "Tuisconem deum, terra editum, & filium Mannum, originem gentis conditoresque. Manno tres filios adsignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingaevones, medii Herminones, ceteri Istaevones vocentur". Quidam autem, licentia vetustatis, "plures deo ortos, pluresque gentis appellationes, Marsos, Gambrivios, Suevos, Vandalios" adfirmant: "eaque vera & antiqua nomina. Ceterum Germaniae vocabulum recens, & nuper additum: quoniam, qui primi Rhenum transgressi Gallos expulerint, ac nunc Tungri, tunc Germani vocati sint: ita nationis nomen, non gentis, evaluisse paullatim, ut omnes, primum a victore, ob metum, mox a seipsis, invento nomine, *Germani* vocarentur". "Fuisse apud eos & Herculem" memorant; primumque omnium virorum fortium ituri in proelia canunt.

Carmina, barditus: variaeque antiquitates.

III. Sunt illis haec quoque carmina, quorum relatu, quem *Barditum* vocant, accendunt animos, futuraeque pugnae fortu-

victo

nam ipſo cantu augurantur: terrent enim, trepidantve, prout ſonuit acies. Nec tam voces illae, quam virtutis concentus, videntur: adfectatur praecipue aſperitas ſoni, & fractum murmur, objectis ad os ſcutis, quo plenior & gravior vox repercuſſu intumeſcat. Ceterum & "Ulixem" quidam opinantur, "longo illo & fabuloſo errore in hunc Oceanum delatum, adiſſe Germaniae terras, Aſciburgiumque, quod, in ripa Rheni ſitum, hodieque incolitur, ab illo conſtitutum, nominatumque ΑΣΚΙΠΥΡΓΙΟΝ. Aram quin etiam Ulixi conſecratam, adjecto Laertae patris nomine, eodem loco olim repertam: monumentaque, & tumulos quoſdam, Graecis literis inſcriptos, in confinio Germaniae Raetiaeque adhuc exſtare": quae neque confirmare argumentis, neque refellere in animo eſt: ex ingenio ſuo quiſque demat, vel addat fidem.

Corporum habitus.

IV. Ipſe eorum opinionibus accedo, qui "Germaniae populos nullis aliis aliarum nationum conubiis infectos, propriam, & ſinceram, & tantum ſui ſimilem gentem exſtitiſſe" arbitrantur. Unde habitus quoque corporum, quamquam in tanto hominum

numero, idem omnibus: truces & caerulei oculi, rutilae comae, magna corpora, & tantum ad impetum valida: laboris atque operum non eadem patientia: minimeque sitim aestumque tolerare, frigora atque inediam caelo solove adsueverunt.

Soli natura.

V. Terra, etsi aliquanto specie differt, in universum tamen aut silvis horrida, aut paludibus foeda: humidior, qua Gallias, ventosior, qua Noricum ac Pannoniam aspicit: satis ferax, frugiferarum arborum impatiens, pecorum fecunda, sed plerumque improcera: ne armentis quidem suus honor, aut gloria frontis: numero gaudent: eaeque solae & gratissimae opes sunt. Argentum & aurum propitii an irati dii negaverint, dubito. Nec tamen adfirmaverim, nullam Germaniae venam argentum aurumve gignere: quis enim scrutatus est? Possessione & usu haud perinde adficiuntur. Est videre apud illos argentea vasa, legatis & principibus eorum muneri data, non in alia vilitate, quam quae humo finguntur: quamquam proximi ob usum commerciorum aurum & argentum in pretio habent, formasque quasdam nostrae pecuniae agnoscunt, atque eligunt: interio-

res simplicius & antiquius permutatione mercium utuntur. Pecuniam probant veterem, & diu notam, Serratos, Bigatosque. Argentum quoque magis, quam aurum sequuntur, nulla affectione animi, sed quia numerus argenteorum facilior usui est promiscua ac vilia mercantibus.

Germanorum arma.

VI. Ne ferrum quidem superest, sicut ex genere telorum colligitur. Rari gladiis, aut majoribus lanceis utuntur: hastas, vel ipsorum vocabulo *frameas*, gerunt, angusto & brevi ferro, sed ita acri, & ad usum habili, ut eodem telo, prout ratio poscit, vel cominus, vel eminus pugnent: & eques quidem scuto frameaque contentus est: pedites & missilia spargunt, plura singuli, atque in immensum vibrant: nudi, aut sagulo leves: nulla cultus jactatio: scuta tantum lectissimis coloribus distinguunt: paucis loricae: vix uni alterive cassis, aut galea. Equi non forma, non velocitate conspicui: sed nec variare gyros, in morem nostrum, docentur. In rectum, aut uno flexu dextros agunt, ita conjuncto orbe, ut nemo posterior sit. In universum aestimanti, plus penes peditem roboris: eoque mixti proeliantur, apta & congruente ad

equeſtrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni juventute delectos ante aciem locant. Definitur & numerus: centeni ex ſingulis pagis ſunt; idque ipſum inter ſuos vocantur: & quod primo numerus fuit, jam nomen & honor eſt. Acies per cuneos componitur. Cedere loco, dummodo rurſus inſtes, conſilii quam formidinis arbitrantur. Corpora ſuorum etiam in dubiis proeliis referunt. Scutum reliquiſſe praecipuum flagitium: nec aut ſacris adeſſe, aut concilium inire ignominioſo fas: multique ſuperſtites bellorum infamiam laqueo finierunt.

Reges, duces, ſacerdotes.

VII. Reges ex nobilitate; duces ex virtute ſumunt. Nec regibus infinita, aut libera poteſtas: & duces exemplo potius quam imperio: ſi prompti, ſi conſpicui, ſi ante aciem agant, admiratione praeſunt. Ceterum, neque animadvertere, neque vincire, ne verberare quidem, niſi ſacerdotibus permiſſum: non quaſi in poenam, nec ducis juſſu, ſed velut deo imperante, quem adeſſe bellantibus credunt: effigieſque, & ſigna quaedam, detracta lucis, in proelium ferunt. Quodque praecipuum fortitudinis incitamentum eſt, non caſus, nec fortuita conglobatio

turmam aut cuneum facit, sed familiae & propinquitates: & in proximo pignora; unde feminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium. Hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores. Ad matres, ad conjuges vulnera ferunt: nec illae numerare, aut exigere plagas pavent. Ciboſque & hortamina pugnantibus geſtant.

Feminarum conſtantia & veneratio.

VIII. Memoriae proditur, quaſdam acies, inclinatas jam & labantes, a feminis reſtitutas, conſtantia precum, & objectu pectorum, & monſtrata cominus captivitate, quam longe impatientius feminarum ſuarum nomine timent: adeo, ut efficacius obligentur animi civitatum, quibus inter obſides puellae quoque nobiles imperantur. Ineſſe quin etiam ſanctum aliquid, & providum putant: nec aut conſilia earum aſpernantur, aut reſponſa negligunt. Vidimus, ſub divo Veſpaſiano, Veledam, diu apud pleroſque numinis loco habitam. Sed & olim Auriniam, & compluris alias venerati ſunt, non adulatione, nec tamquam facerent deas.

Dii, Mercurius, Hercules, Mars, Iſis. Simulacra nulla.

IX. Deorum maxime Mercurium colunt,

cui certis diebus, humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus placant: pars Suevorum & Isidi sacrificat. Unde causa & origo peregrino sacro, parum comperi, nisi quod signum ipsum, in modum liburnae figuratum, docet advectam religionem. Ceterum, nec cohibere parietibus deos, neque in ullam humani oris speciem adsimulare, ex magnitudine caelestium arbitrantur: lucos ac nemora consecrant, deorumque nominibus appellant secretum illud, quod sola reverentia vident.

Auspicia, sortes: ex equis, e captivis praesagia.

X. Auspicia, sortesque, ut qui maxime, observant. Sortium consuetudo simplex: virgam, frugiferae arbori decisam, in surculos amputant, eosque, notis quibusdam discretos, super candidam vestem temere ac fortuito spargunt: mox, si publice consuletur, sacerdos civitatis, sin privatim, ipse paterfamiliae, precatus deos, caelumque suspiciens, ter singulos tollit, sublatos, secundum impressam ante notam, interpretatur. Si prohibuerunt, nulla, de eadem re, in eumdem diem, consultatio: sin permissum, auspiciorum adhuc fides exigitur. Et illud

quidem etiam hic notum, avium voces, volatusque interrogare. Proprium gentis, equorum quoque praesagia ac monitus experiri: publice aluntur iisdem nemoribus ac lucis, candidi, & nullo mortali opere contacti, quos pressos sacro curru sacerdos, ac rex, vel princeps civitatis, comitantur, hinnitusque ac fremitus observant. Nec ulli auspicio major fides, non solum apud plebem, sed apud proceres, apud sacerdotes. Se enim ministros deorum, illos conscios putant. Est & alia observatio auspiciorum, qua gravium bellorum eventus explorant. Ejus gentis, cum qua bellum est, captivum, quoquo modo interceptum, cum electo popularium suorum, patriis quemque armis, committunt: victoria hujus, vel illius, pro praejudicio accipitur.

Consultationes publicae & conventus.

XI. De minoribus rebus principes consultant; de majoribus omnes: ita tamen, ut ea quoque, quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractentur. Coeunt, nisi quid fortuitum & subitum inciderit, certis diebus, cum aut inchoatur luna, aut impletur. Nam agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt. Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant. Sic

conſtituunt, ſic condicunt: nox ducere diem videtur. Illud ex libertate vitium, quod non ſimul, nec ut juſſi conveniunt, ſed & alter, & tertius dies cunctatione coeuntium abſumitur. Ut turbae placuit, conſidunt armati. Silentium per ſacerdotes, quibus tum & coercendi jus eſt, imperatur. Mox rex, vel princeps, prout aetas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia eſt, audiuntur, auctoritate ſuadendi magis, quam jubendi poteſtate. Si diſplicuit ſententia, fremitu aſpernantur: ſin placuit, frameas concutiunt. Honoratiſſimum aſſenſus genus eſt, armis laudare.

Poenae. Jus.

XII. Licet apud concilium accuſare quoque, & diſcrimen capitis intendere. Diſtinctio poenarum ex delicto: proditores & transfugas arboribus ſuſpendunt: ignavos, & imbelles, & corpore infames, coeno ac palude, injecta inſuper crate, mergunt. Diverſitas ſupplicii illuc reſpicit, tamquam ſcelera oſtendi oporteat, dum puniuntur, flagitia abſcondi. Sed & levioribus delictis, pro modo, poena. Equorum pecorumque numero convicti multantur: pars multae regi, vel civitati, pars ipſi, qui vindicatur, vel

propinquis ejus exſolvitur. Eliguntur in iiſdem conciliis & principes, qui jura per pagos vicoſque reddunt. Centeni ſingulis ex plebe comites, conſilium ſimul & auctoritas, adſunt.

Scutum, framea juvenibus data. Principum comites: eorum virtus & fama.

XIII. Nihil autem neque publicae, neque privatae rei, niſi armati agunt. Sed arma ſumere non ante cuiquam moris, quam civitas ſuffecturum probaverit. Tum in ipſo concilio, vel principum aliquis, vel pater, vel propinquus ſcuto frameaque juvenem ornant: haec apud illos toga, hic primus juventae honos: ante hoc domus pars videntur, mox reipublicae. Inſignis nobilitas, aut magna patrum merita, principis dignationem etiam adoleſcentulis adſignant. Ceteri robuſtioribus ac jampridem probatis aggregantur: nec rubor, inter comites aſpici. Gradus quin etiam & ipſe comitatus habet, judicio ejus, quem ſectantur: magnaque & comitum aemulatio, quibus primus apud principem ſuum locus; & principum, cui plurimi & acerrimi comites. Haec dignitas, hae vires, magno ſemper electorum juvenum globo circumdari, in pace decus, in bello praeſi-

dium. Nec solum in sua gente cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatus emineat. Expetuntur enim legationibus, & muneribus ornantur, & ipsa plerumque fama bella profligant.

Gentis bellica studia.

XIV. Cum ventum in aciem, turpe principi virtute vinci; turpe comitatui, virtutem principis non adaequare. Jam vero infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem principi suo ex acie recessisse. Illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriae ejus adsignare, praecipuum sacramentum est. Principes pro victoria pugnant; comites pro principe. Si civitas, in qua orti sunt, longa pace & otio torpeat, plerique nobilium adolescentium petunt ultro eas nationes, quae tum bellum aliquod gerunt; quia & ingrata genti quies, & facilius inter ancipitia clarescunt, magnumque comitatum non nisi vi belloque tueare. Exigunt enim principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam. Nam epulae, & quamquam incompti, largi tamen apparatus pro stipendio cedunt. Materia munificentiae per bella & raptus. Nec arare

terram, aut exspectare annum, tam facile persuaseris, quam vocare hostes & vulnera mereri: pigrum quin immo & iners videtur, sudore adquirere, quod possis sanguine parare.

Pacis artes, venatio & otium. Collata principibus munera.

XV. Quotiens bella non ineunt, non multum venatibus, plus per otium transigunt, dediti somno, ciboque. Fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens, delegata domus, & penatium, & agrorum cura feminis senibusque, & infirmissimo cuique ex familia, ipsi hebent: mira diversitate naturae, cum iidem homines sic ament inertiam, & oderint quietem. Mos est civitatibus, ultro ac viritim conferre principibus, vel armentorum, vel frugum; quod pro honore acceptum, etiam necessitatibus subvenit. Gaudent praecipue finitimarum gentium donis, quae non modo a singulis, sed publice mittuntur: electi equi, magna arma, phalerae, torquesque, Jam & pecuniam accipere docuimus.

Vicorum domorumque forma. Specus, suffugium hiemi, & receptaculum frugibus.

XVI. Nullas Germanorum populis urbes habitari, satis notum est; ne pati quidem

inter se junctas sedes. Colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Vicos locant, non in nostrum morem, connexis & cohaerentibus aedificiis: suam quisque domum spatio circumdat, sive adversus casus ignis remedium, sive inscitia aedificandi. Ne caementorum quidem apud illos, aut tegularum usus: materia ad omnia utuntur informi, & citra speciem, aut delectationem. Quaedam loca diligentius illinunt terra, ita pura ac splendente, ut picturam ac lineamenta colorum imitetur. Solent & subterraneos specus aperire, eosque multo insuper fimo onerant, suffugium hiemi & receptaculum frugibus: quia rigorem frigorum ejusmodi locis molliunt: & si quando hostis advenit, aperta populatur: abdita autem & defossa, aut ignorantur, aut eo ipso fallunt, quod quaerenda sunt.

Hominum, feminarumque vestitus.

XVII. Tegumen omnibus sagum, fibula, aut, si desit, spina consertum. Cetera intecti, totos dies juxta focum atque ignem agunt. Locupletissimi veste distinguuntur, non fluitante, sicut Sarmatae ac Parthi, sed stricta & singulos artus exprimente. Gerunt & ferarum pelles, proximi ripae negligenter,

ulte-

ulteriores exquifitius, ut quibus nullus per commercia cultus. Eligunt feras, & detracta velamina fpargunt maculis pellibufque belluarum, quas exterior Oceanus, atque ignotum mare gignit. Nec alius feminis, quam viris habitus, nifi quod feminae faepius lineis amictibus velantur, eofque purpura variant, partemque veftitus fuperioris in manicas non extendunt, nudae brachia ac lacertos: fed & proxima pars pectoris patet.

Severa matrimonia. Dos a marito data.

XVIII. Quamquam fevera illic matrimonia: nec ullam morum partem magis laudaveris. Nam prope foli barbarorum fingulis uxoribus contenti funt, exceptis admodum paucis, qui non libidine, fed ob nobilitatem, plurimis nuptiis ambiuntur. Dotem non uxor marito, fed uxori maritus offert. Interfunt parentes & propinqui, ac munera probant: munera non ad delicias muliebres quaefita, nec quibus nova nupta comatur; fed boves, & frenatum equum, & fcutum, cum framea, gladioque. In haec munera uxor accipitur, atque invicem ipfa armorum aliquid viro affert. Hoc maximum vinculum, haec arcana facra, hos conjugales deos arbitrantur. Ne fe mulier extra virtutum cogitationes, extra-

que bellorum casus putet, ipsis incipientis matrimonii auspiciis admonetur, venire se laborum periculorumque sociam, idem in pace, idem in proelio passuram ausuramque. Hoc juncti boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant; Sic vivendum, sic pereundum: accipere se, quae liberis inviolata ac digna reddat, quae nurus accipiant, rursusque ad nepotes referant.

Adulterii poena maritis permissa.

XIX. Ergo septa pudicitia agunt, nullis spectaculorum inlecebris, nullis conviviorum inritationibus corruptae. Literarum secreta viri pariter ac feminae ignorant. Paucissima in tam numerosa gente adulteria, quorum poena praesens, & maritis permissa. Accisis crinibus, nudatam, coram propinquis, expellit domo maritus, ac per omnem vicum verbere agit. Publicatae enim pudicitiae nulla venia: non forma, non aetate, non opibus maritum invenerit. Nemo enim illic vitia ridet: nec corrumpere & corrumpi, saeculum vocatur. Melius quidem adhuc eae civitates, in quibus tantum virgines nubunt, & cum spe votoque uxoris semel transigitur. Sic unum accipiunt maritum, quo modo unum corpus, unamque vitam, ne ulla cogitatio

ultra, ne longior cupiditas, ne tamquam maritum, ſed tamquam matrimonium ament. Numerum liberorum finire, aut quemquam ex agnatis necare, flagitium habetur: pluſque ibi boni mores valent, quam alibi bonae leges.

Liberorum educatio. Succeſſionis leges.

XX. In omni domo nudi ac ſordidi, in hos artus, in haec corpora, quae miramur, excreſcunt. Sua quemque mater uberibus alit, nec ancillis ac nutricibus delegantur. Dominum ac ſervum nullis educationis deliciis dignoſcas. Inter eadem pecora, in eadem humo degunt, donec aetas ſeparet ingenuos, virtus agnoſcat. Sera juvenum Venus; eoque inexhauſta pubertas: nec virgines feſtinantur; eadem juventa, ſimilis proceritas: pares validaeque miſcentur: ac robora parentum liberi referunt. Sororum filiis idem apud avunculum, qui apud patrem honor. Quidam ſanctiorem arctioremque hunc nexum ſanguinis arbitrantur, & in accipiendis obſidibus magis exigunt; tamquam ii, & animum firmius, & domum latius teneant. Heredes tamen ſucceſſoreſque ſui cuique liberi: & nullum teſtamentum. Si liberi non ſunt, proximus gradus in poſſeſſione fratres,

patrui, avunculi. Quanto plus propinquorum, quo major adfinium numerus, tanto gratioſior ſenectus: nec ulla orbitatis pretia.

Patris, propinqui amicitiae inimicitiaeque ſuſceptae. Homicidiorum pretia. Hoſpitalitas.

XXI. Suſcipere tam inimicitias, ſeu patris, ſeu propinqui, quam amicitias neceſſe eſt: nec implacabiles durant. Luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero, recipitque ſatisfactionem univerſa domus: utiliter in publicum; quia periculoſiores ſunt inimicitiae juxta libertatem. Convictibus & hoſpitiis non alia gens effuſius indulget. Quemcumque mortalium arcere tecto, nefas habetur: pro fortuna quiſque apparatis epulis excipit. Cum defecere, qui modo hoſpes fuerat, monſtrator hoſpitii & comes, proximam domum non invitati adeunt: nec intereſt: pari humanitate accipiuntur. Notum ignotumque, quantum ad jus hoſpitii, nemo diſcernit. Abeunti, ſi quid popoſcerit, concedere moris: & poſcendi invicem eadem facilitas. Gaudent muneribus: ſed nec data imputant, nec acceptis obligantur.

Victus, ebrietas, rixae, in conviviis consultationes.

XXII. Victus inter hospites comis. Statim e somno, quem plerumque in diem extrahunt, lavantur, saepius calida, ut apud quos plurimum hiems occupat. Lauti, cibum capiunt: separatae singulis sedes, & sua cuique mensa. Tum ad negotia, nec minus saepe ad convivia procedunt armati. Diem noctemque continuare potando, nulli probrum. Crebrae, ut inter vinolentos, rixae, raro conviciis, saepius caede & vulneribus transfiguntur. Sed & de reconciliandis invicem inimicis, & jungendis adfinitatibus, & adsciscendis principibus, de pace denique ac bello plerumque in conviviis consultant: tamquam nullo magis tempore aut ad simplices cogitationes pateat animus, aut ad magnas incalescat. Gens non astuta, nec callida, aperit adhuc secreta pectoris, licentia joci. Ergo detecta & nuda omnium mens postera die retractatur; & salva utriusque temporis ratio est. Deliberant, dum fingere nesciunt: constituunt, dum errare non possunt.

Potus, cibi.

XXIII. Potui humor, ex hordeo aut frumento, in quamdam similitudinem vini

corruptus. Proximi ripae & vinum mercantur. Cibi ſimplices: agreſtia poma, recens fera, aut lac concretum. Sine apparatu, ſine blandimentis expellunt famem. Adverſus ſitim non eadem temperantia. Si indulſeris ebrietati, ſuggerendo quantum concupiſcunt, haud minus facile vitiis, quam armis, vincentur.

Juventae ludicrum. Aleae furor.

XXIV. Genus ſpectaculorum unum, atque in omni coetu idem. Nudi juvenes, quibus id ludicrum eſt, inter gladios ſe, atque infeſtas frameas, ſaltu jaciunt. Exercitatio artem paravit, ars decorem: non in quaeſtum tamen, aut mercedem: quamvis audacis laſciviae pretium eſt, voluptas ſpectantium. Aleam (quod mirere) ſobrii inter ſeria exercent, tanta lucrandi perdendive temeritate, ut, cum omnia defecerunt, extremo ac noviſſimo jactu de libertate & de corpore contendant. Victus voluntariam ſervitutem adit: quamvis junior, quamvis robuſtior, alligari ſe ac venire patitur. Ea eſt in re prava pervicacia: ipſi fidem vocant. Servos conditionis hujus per commercia tradunt, ut ſe quoque pudore victoriae exſolvant.

Servi, libertini.

XXV. Ceteris ſervis, non, in noſtrum morem, deſcriptis per familiam miniſteriis, utuntur. Suam quiſque ſedem, ſuos penates regit. Frumenti modum dominus, aut pecoris, aut veſtis, ut colono, injungit: & ſervus hactenus paret. Cetera domus officia uxor ac liberi exſequuntur. Verberare ſervum ac vinculis & opere coercere, rarum. Occidere ſolent, non diſciplina & ſeveritate, ſed impetu & ira, ut inimicum, niſi quod impune. Libertini non multum ſupra ſervos ſunt, raro aliquod momentum in domo, numquam in civitate, exceptis dumtaxat iis gentibus, quae regnantur. Ibi enim & ſuper ingenuos & ſuper nobiles aſcendunt: apud ceteros impares libertini libertatis argumentum ſunt.

Agrorum cultus & partitio. Anni tempora.

XXVI. Fenus agitare, & in uſuras extendere, ignotum: ideoque magis ſervatur, quam ſi vetitum eſſet. Agri, pro numero cultorum, ab univerſis per vices occupantur, quos mox inter ſe ſecundum dignationem partiuntur: facilitatem partiendi camporum ſpatia praeſtant. Arva per annos mutant; & ſupereſt ager: nec enim cum ubertate & am-

plitudine ſoli labore contendunt, ut pomaria conſerant, & prata ſeparent, & hortos rigent: ſola terrae ſeges imperatur. Unde annum quoque ipſum non in totidem digerunt ſpecies: hiems, & ver, & aeſtas intellectum ac vocabula habent: autumni perinde nomen ac bona ignorantur.

Funera. Haec hactenus in commune.

XXVII. Funerum nulla ambitio: id ſolum obſervatur, ut corpora clarorum virorum certis lignis crementur. Struem rogi nec veſtibus, nec odoribus cumulant: ſua cuique arma, quorumdam igni & equus adjicitur. Sepulcrum ceſpes erigit. Monumentorum arduum & operoſum honorem, ut gravem defunctis, aſpernantur. Lamenta ac lacrimas cito, dolorem & triſtitiam tarde ponunt. Feminis lugere honeſtum eſt: viris meminiſſe.

Singularum gentium inſtituta. Galli, olim validi, in Germaniam tranſgreſſi. Helvetii, Boii, Gallica gens. Araviſcorum, Oſorum incertum genus. Treveri, Nervii, Germanicae originis populi, ut & Vangiones, Triboci, Nemetes, Ubii.

XXVIII. Haec in commune de omnium Germanorum origine ac moribus accepimus.

Nunc ſingularum gentium inſtituta, rituſque, quatenus differant, quae nationes e Germania in Gallias commigraverint, expediam. Cap. 28.

Validiores olim Gallorum res fuiſſe, ſummus auctorum divus Julius tradit: eoque credibile eſt, etiam Gallos in Germaniam tranſgreſſos. Quantulum enim amnis obſtabat, quominus, ut quaeque gens evaluerat, occuparet permutaretque ſedes, promiſcuas adhuc, & nulla regnorum potentia diviſas? Igitur inter Hercyniam ſilvam, Rhenumque & Moenum amnes, Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuere. Manet adhuc *Boiemi* nomen, ſignificatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus. Sed utrum Araviſci in Pannoniam ab Oſis, Germanorum natione, an Oſi ab Araviſcis in Germaniam commigraverint, cum eodem adhuc ſermone, inſtitutis, moribus utantur, incertum eſt: quia, pari olim inopia ac libertate, eadem utriuſque ripae bona malaque erant. Treveri & Nervii circa affectationem Germanicae originis ultro ambitioſi ſunt, tamquam, per hanc gloriam ſanguinis, a ſimilitudine & inertia Gallorum ſeparentur. Ipſam Rheni ripam haud dubie Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci, Neme-

tes. Ne Ubii quidem, quamquam Romana colonia esse meruerint, ac libentius *Agrippinenses* conditoris sui nomine vocentur, origine erubescunt, transgressi olim, & experimento fidei super ipsam Rheni ripam collocati, ut arcerent, non ut custodirentur.

Batavi, Cattorum proles. Mattiacorum gens. Decumates agri.

XXIX. Omnium harum gentium virtute praecipui Batavi, non multum ex ripa, sed insulam Rheni amnis colunt, Cattorum quondam populus, & seditione domestica in eas sedes transgressus, in quibus pars Romani imperii fierent. Manet honos, & antiquae societatis insigne: nam nec tributis contemnuntur, nec publicanus atterit: exempti oneribus & collationibus, & tantum in usum proeliorum sepositi, velut tela atque arma, bellis reservantur. Est in eodem obsequio & Mattiacorum gens. Protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum, ultraque veteres terminos, imperii reverentiam. Ita sede finibusque in sua ripa, mente animoque nobiscum agunt, cetera similes Batavis, nisi quod ipso adhuc terrae suae solo & caelo acrius animantur. Non numeraverim inter Germaniae populos, quamquam trans Rhenum Da-

nubſumque conſederint, eos, qui Decumates agros exercent. Leviſſimus quiſque Gallorum, & inopia audax, dubiae poſſeſſionis ſolum occupavere. Mox limite acto, promotiſque praeſidiis, ſinus imperii, & pars provinciae habentur.

Catti, militari diſciplina praecipui.

XXX. Ultra hos Catti initium ſedis ab Hercynio ſaltu inchoant, non ita effuſis ac paluſtribus locis, ut ceterae civitates, in quas Germania pateſcit: durant ſiquidem colles, paullatimque rareſcunt: & Cattos ſuos ſaltus Hercynius proſequitur ſimul atque deponit. Duriora genti corpora, ſtricti artus, minax vultus, & major animi vigor. Multum (ut inter Germanos) rationis ac ſolertiae: praeponere electos, audire praepoſitos, noſſe ordines, intelligere occaſiones, differre impetus, diſponere diem, vallare noctem, fortunam inter dubia, virtutem inter certa numerare: quodque rariſſimum, nec niſi ratione diſciplinae conceſſum, plus reponere in duce, quam in exercitu. Omne robur in pedite, quem ſuper arma ferramentis quoque & copiis onerant. Alios ad proelium ire videas, Cattos ad bellum: rari excurſus & fortuita pugna. Equeſtrium ſane virium id pro-

prium; cito parare victoriam, cito cedere. Velocitas juxta formidinem, cunctatio propior constantiae est.

XXXI. Et aliis Germanorum populis usurpatum, rara & privata cujusque audentia, apud Cattos in consensum vertit, ut primum adoleverint, crinem barbamque summittere, nec, nisi hoste caeso, exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum. Super sanguinem & spolia revelant frontem, seque "tum demum pretia nascendi retulisse, dignosque patria ac parentibus" ferunt. Ignavis & imbellibus manet squalor. Fortissimus quisque ferreum insuper annulum (ignominiosum id genti) velut vinculum gestat, donec se caede hostis absolvat. Plurimis Cattorum hic placet habitus. Jamque canent insignes, & hostibus simul suisque monstrati: omnium penes hos initia pugnarum: haec prima semper acies, visu nova. Nam ne in pace quidem vultu mitiore mansuescunt. Nulli domus, aut ager, aut aliqua cura: prout ad quemque venere, aluntur: prodigi alieni, contemptores sui, donec exsanguis senectus tam durae virtuti impares faciat.

Usipii, Tencteri, equitatu praestantes.

XXXII. Proximi Cattis certum jam al-

veo Rhenum, quique terminus esse sufficiat, Usipii ac Tencteri colunt. Tencteri super solitum bellorum decus, equestris disciplinae arte praecellunt. Nec major apud Cattos peditum laus, quam Tencteris equitum. Sic instituere majores, posteri imitantur. Hi lusus infantium, haec juvenum aemulatio, perseverant senes: inter familiam, & penates, & jura successionum, equi traduntur: excipit filius, non, ut cetera, maximus natu, sed prout ferox bello & melior.

Bructerorum sedes a Chamavis & Angrivariis occupatae.

XXXIII. Juxta Tencteros Bructeri olim occurrebant: nunc Chamavos & Angrivarios immigrasse narratur, pulsis Bructeris ac penitus excisis, vicinarum consensu nationum, seu superbiae odio, seu praedae dulcedine, seu favore quodam erga nos deorum. Nam ne spectaculo quidem proelii invidere. Super LX millia, non armis telisque Romanis, sed, quod magnificentius est, oblectationi oculisque ceciderunt. Maneat quaeso, duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui: quando, urgentibus imperii fatis, nihil jam praestare fortuna majus potest, quam hostium discordiam.

Dulgibini. Chasuari. Frisii majores & minores.

XXXIV. Angrivarios & Chamavos a tergo Dulgibini, & Chasuari cludunt, aliaeque gentes, haud perinde memoratae. A fronte Frisii excipiunt. "Majoribus minoribusque Frisiis" vocabulum est, ex modo virium: utraeque nationes usque ad Oceanum Rheno praetexuntur, ambiuntque immensos insuper lacus, & Romanis classibus navigatos. Ipsum quin etiam Oceanum illa tentavimus; & superesse adhuc Herculis columnas, fama vulgavit: sive adiit Hercules, seu quidquid ubique magnificum est, in claritatem ejus referre consensimus. Nec defuit audentia Druso Germanico: sed obstitit Oceanus, in se simul atque in Herculem inquiri. Mox nemo tentavit: sanctiusque ac reverentius visum, de actis deorum credere, quam scire.

Chauci, pacis studiosi.

XXXV. Hactenus in Occidentem Germaniam novimus. In Septemtrionem ingenti flexu redit. Ac primo statim Chaucorum gens, quamquam incipiat a Frisiis, ac partem litoris occupet, omnium, quas exposui, gentium lateribus obtenditur, donec in Cattos usque sinuetur. Tam immensum terrarum

ſpatium non tenent tantum Chauci, ſed & implent: populus inter Germanos nobiliſſimus, quique magnitudinem ſuam malit juſtitia tueri. Sine cupiditate, ſine impotentia, quieti ſecretique, nulla provocant bella, nullis raptibus aut latrociniis populantur. Idque praecipuum virtutis ac virium argumentum eſt, quod, ut ſuperiores agant, non per injurias adſequuntur. Prompta tamen omnibus arma, ac, ſi res poſcat, exercitus: plurimum virorum equorumque: & quieſcentibus eadem fama.

Cheruſci & Foſi, a Cattis victi.

XXXVI. In latere Chaucorum Cattorumque, Cheruſci nimiam ac marcentem diu pacem illaceſſiti nutrierunt: idque jucundius, quam tutius fuit, quia inter impotentes & validos falſo quieſcas: ubi manu agitur, modeſtia ac probitas nomina ſuperioris ſunt. Ita qui olim "boni aequique Cheruſci", nunc "inertes ac ſtulti" vocantur: Cattis victoribus fortuna in ſapientiam ceſſit. Tracti ruina Cheruſcorum & Foſi, contermina gens, adverſarum rerum ex aequo ſocii, cum in ſecundis minores fuiſſent.

Cimbrorum parva civitas, gloria ingens.

XXXVII. Eumdem Germaniae ſitum

proximi Oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, ſed gloria ingens: veteriſque famae late veſtigia manent, utraque ripa caſtra, ac ſpatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manuſque gentis, & tam magni (exercitus) fidem. Sexcenteſimum & quadrageſimum annum Urbs noſtra agebat, cum primum Cimbrorum audita ſunt arma, Caecilio Metello ac Papirio Carbone, conſulibus. Ex quo ſi ad alterum Imperatoris Trajani conſulatum computemus, ducenti ferme & decem anni colliguntur. Tamdiu Germania vincitur. Medio tam longi aevi ſpatio, multa invicem damna. Non Samnis, non Poeni, non Hiſpaniae, Galliaeve, ne Parthi quidem ſaepius admonuere: quippe regno Arſacis acrior eſt Germanorum libertas. Quid enim aliud nobis, quam caedem Craſſi, amiſſo & ipſo Pacoro, infra Ventidium dejectus Oriens objecerit? At Germani Carbone, & Caſſio, & Scauro Aurelio, & Servilio Caepione, Cn. quoque Manlio fuſis, vel captis, quinque ſimul conſulares exercitus populo Romano; Varum, treſque cum eo legiones, etiam Caeſari abſtulerunt. Nec impune C. Marius in Italia, divus Julius in Gallia, Druſus ac Nero & Germanicus in ſuis eos ſedibus perculerunt.

lerunt. Mox ingentes C. Caesaris minae in ludibrium versae. Inde otium, donec occasione discordiae nostrae & civilium armorum, expugnatis legionum hibernis, etiam Gallias affectavere: ac rursus pulsi inde, proximis temporibus triumphati magis, quam victi sunt.

Suevorum mores.

XXXVIII. Nunc de Suevis dicendum est, quorum non una, ut Cattorum Tencterorumve, gens: majorem enim Germaniae partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibusque discreti, quamquam in commune *Suevi* vocentur. Insigne gentis obliquare crinem, nodoque substringere. Sic Suevi a ceteris Germanis: sic Suevorum ingenui a servis separantur. In aliis gentibus, seu cognatione aliqua Suevorum, seu (quod saepe accidit) imitatione, rarum, & intra juventae spatium; apud Suevos, usque ad canitiem, horrentem capillum retro sequuntur, ac saepe in ipso solo vertice religant: principes & ornatiorem habent: ea cura formae, sed innoxiae. Neque enim ut ament amenturve; in altitudinem quamdam & terrorem, adituri bella, compti, ut hostium oculis, ornantur.

Semnonum religio.

XXXIX. "Vetustissimos se nobilissimosque Suevorum" Semnones memorant. Fides antiquitatis religione firmatur. Stato tempore in silvam, auguriis patrum & prisca formidine sacram, omnes ejusdem sanguinis populi legationibus coeunt, caesoque publice homine celebrant barbari ritus horrenda primordia. Est & alia luco reverentia. Nemo nisi vinculo ligatus ingreditur, ut minor, & potestatem numinis prae se ferens. Si forte prolapsus est, attolli & insurgere haud licitum: per humum evolvuntur: eoque omnis superstitio respicit, tamquam inde initia gentis, ibi regnator omnium deus, cetera subjecta atque parentia. Adjicit auctoritatem fortuna Semnonum: centum pagis habitantur: magnoque corpore efficitur, ut se Suevorum caput credant.

Langobardi. Reudigni. Aviones. Angli. Varini. Eudoses. Suardones. Nuithones. Herthi, seu Terrae matris, commune sacrum.

XL. Contra Langobardos paucitas nobilitat: plurimis ac valentissimis nationibus cincti, non per obsequium, sed proeliis &

periclitando tuti ſunt. Reudigni deinde, & Aviones, & Angli, & Varini, & Eudoſes, & Suardones, & Nuithones, fluminibus aut ſilvis muniuntur: nec quidquam notabile in ſingulis, niſi quod in commune Herthum, id eſt, Terram matrem, colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis, arbitrantur. Eſt in inſula Oceani caſtum nemus, dicatum in eo vehiculum, veſte contectum, attingere uni ſacerdoti conceſſum. Is adeſſe penetrali deam intelligit, vectamque bobus feminis multa cum veneratione proſequitur. Laeti tunc dies, feſta loca, quaecumque adventu hoſpitioque dignatur. Non bella ineunt, non arma ſumunt, clauſum omne ferrum; pax & quies tunc tantum nota, tunc tantum amata, donec item ſacerdos ſatiatam converſatione mortalium deam templo reddat: mox vehiculum & veſtes, &, ſi credere velis, numen ipſum ſecreto lacu abluitur. Servi miniſtrant, quos ſtatim idem lacus haurit. Arcanus hinc terror, ſanctaque ignorantia, quid ſit id, quod tantum perituri vident.

Hermunduri.

XLI. Et haec quidem pars Suevorum in ſecretiora Germaniae porrigitur. Propior

(ut quo modo paullo ante Rhenum, ſic nunc Danubium ſequar) Hermundurorum civitas, fida Romanis, eoque ſolis Germanorum non in ripa commercium, ſed penitus, atque in ſplendidiſſima Raetiae provinciae colonia. Paſſim & ſine cuſtode tranſeunt; & cum ceteris gentibus arma modo caſtraque noſtra oſtendamus, his domos, villaſque patefecimus, non concupiſcentibus. In Hermunduris Albis oritur flumen, inclitum & notum olim; nunc tantum auditur.

Nariſci. Marcomanni. Quadi.

XLII. Juxta Hermunduros Nariſci, ac deinde Marcomanni & Quadi agunt. Praecipua Marcomannorum gloria vireſque, atque ipſa etiam ſedes, pulſis olim Boiis, virtute parta. Nec Nariſci Quadive degenerant. Eaque Germaniae velut frons eſt, quatenus Danubio pergitur. Marcomannis, Quadiſque uſque ad noſtram memoriam reges manſerunt, ex gente ipſorum, nobile Marobodui & Tudri genus: jam & externos patiuntur. Sed vis & potentia regibus ex auctoritate Romana: raro armis noſtris, ſaepius pecunia juvantur. nec minus valent.

Marsigni. Gothini. Osi. Burii. Lygiorum civitates, Arii, Helvecones, Manimi, Elysii, Naharvali. Alcis numen. Gothones.

XLIII. Nec minus valent, retro Marsigni, Gothini, Osi, Burii: terga Marcomannorum, Quadorumque claudunt: e quibus Marsigni & Burii sermone cultuque Suevos referunt. Gothinos Gallica, Osos Pannonica lingua coarguit, non esse Germanos, & quod tributa patiuntur. Partem tributorum Sarmatae, partem Quadi, ut alienigenis, imponunt. Gothini, quo magis pudeat, & ferrum effodiunt: omnesque hi populi pauca campestrium, ceterum saltus & vertices montium jugumque insederunt. Dirimit enim scinditque Sueviam continuum montium jugum, ultra quod plurimae gentes agunt: ex quibus latissime patet Lygiorum nomen, in plures civitates diffusum. Valentissimas nominasse sufficiet, Arios, Helvecones, Manimos, Elysios, Naharvalos. Apud Naharvalos antiquae religionis lucus ostenditur. Praesidet sacerdos muliebri ornatu: sed "deos, interpretatione Romana, Castorem Pollucemque" memorant. Ea vis numini: nomen *Alcis*. Nulla simulacra, nullum peregrinae

ſuperſtitionis veſtigium: ut fratres tamen, ut juvenes venerantur. Ceterum Arii ſuper vires, quibus enumeratos paullo ante populos antecedunt, truces, inſitae feritati arte ac tempore lenocinantur: nigra ſcuta, tincta corpora: atras ad proelia noctes legunt: ipſaque formidine atque umbra feralis exercitus terrorem inferunt, nullo hoſtium ſuſtinente novum ac velut infernum aſpectum. Nam primi in omnibus proeliis oculi vincuntur. Trans Lygios Gothones regnantur, paullo jam adductius, quam ceterae Germanorum gentes, nondum tamen ſupra libertatem. Protinus deinde ab Oceano Rugii, & Lemovii: omniumque harum gentium inſigne, rotunda ſcuta, breves gladii, & erga reges obſequium.

Suionum civitates.

XLIV. Suionum hinc civitates, ipſo in Oceano, praeter viros armaque claſſibus valent. Forma navium eo differt, quod utrimque prora paratam ſemper appulſui frontem agit: nec velis miniſtrantur, nec remos in ordinem lateribus adjungunt. Solutum, ut in quibuſdam fluminum, & mutabile, ut res poſcit, hinc vel illinc remigium. Eſt apud

illos & opibus honos: eoque unus imperitat, nullis jam exceptionibus, non precario jure parendi: nec arma, ut apud ceteros Germanos, in promifcuo, fed claufa fub cuftode, & quidem fervo: quia fubitos hoftium incurfus prohibet Oceanus. Otiofae porro armatorum manus facile lafciviunt. Enimvero neque nobilem, neque ingenuum, ne libertinum quidem armis praeponere regia utilitas eft.

Mare pigrum. Aeftii fuccinum legunt. Sitones, quibus femina imperat.

XLV. Trans Suionas aliud mare pigrum, ac prope immotum, quo cingi cludique terrarum orbem hinc fides, quod extremus cadentis jam folis fulgor in ortus edurat, adeo clarus, ut fidera hebetet. Sonum infuper emergentis audiri, formafque deorum, & radios capitis afpici perfuafio adjicit. Illuc ufque (& fama vera) tantum natura. Ergo jam dextro Suevici maris litore Aeftiorum gentes alluuntur: quibus ritus habitufque Suevorum, lingua Britannicae propior. Matrem deûm venerantur: infigne fuperftitionis, formas aprorum geftant. Id pro armis omnique tutela: fecurum deae cultorem etiam

inter hoftes praeftat. Rarus ferri, frequens fuftium ufus. Frumenta ceterofque fructus patientius, quam pro folita Germanorum inertia, laborant. Sed & mare fcrutantur; ac foli omnium fuccinum, quod ipfi *Glefum* vocant, inter vada atque in ipfo litore legunt. Nec, quae natura, quaeve ratio gignat, ut barbaris, quaefitum compertumve. Diu quin etiam inter cetera ejectamenta maris jacebat, donec luxuria noftra dedit nomen: ipfis in nullo ufu; rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes accipiunt. Succum tamen arborum effe intelligas, quia terrena quaedam atque etiam volucria animalia plerumque interlucent, quae implicata humore, mox durefcente materia, cluduntur. Fecundiora igitur nemora lucofque, ficut Orientis fecretis, ubi thura balfamaque fudantur, ita Occidentis infulis terrifque ineffe crediderim, quae vicini Solis radiis expreffa atque liquentia in proximum mare labuntur, ac vi tempeftatum in adverfa litora exundant. Si naturam fuccini admoto igne tentes, in modum tedae accenditur, alitque flammam pinguem & olentem: mox ut in picem refinamve lentefcit. Suionibus Sitonum gentes continuan-

tur. Cetera similes, uno differunt, quod femina dominatur: in tantum non modo a libertate, sed etiam a servitute degenerant. Hic Sueviae finis.

Peucini. Venedi. Fenni. Eorum feritas & paupertas. Hominum monstra, Hellusii, Oxiones.

XLVI. Peucinorum, Venedorumque, & Fennorum nationes Germanis an Sarmatis adscribam, dubito: quamquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone, cultu, sede, ac domiciliis, ut Germani agunt: sordes omnium ac torpor. Procerum conubiis mixtis, nonnihil in Sarmatarum habitum foedantur. Venedi multum ex moribus traxerunt. Nam quidquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erigitur, latrociniis pererrant. Hi tamen inter Germanos potius referuntur, quia & domos fingunt, & scuta gestant, & pedum usu ac pernicitate gaudent; quae omnia diversa Sarmatis sunt, in plaustro equoque viventibus. Fennis mira feritas, foeda paupertas: non arma, non equi, non penates: victui herba, vestitui pelles: cubile humus: sola in sagittis spes, quas,

inopia ferri, offibus afperant. Idemque venatus viros pariter ac feminas alit. Paffim enim comitantur, partemque praedae petunt. Nec aliud infantibus ferarum imbriumque fuffugium, quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur: huc redeunt juvenes, hoc fenum receptaculum. Sed beatius arbitrantur, quam ingemere agris, illaborare domibus, fuas alienafque fortunas fpe metuque verfare. Securi adverfus homines, fecuri adverfus deos, rem difficillimam adfecuti funt, ut illis ne voto quidem opus effet. Cetera jam fabulofa: "Hellufios & Oxionas ora hominum vultufque, corpora atque artus ferarum gerere": quod ego, ut incompertum, in medium relinquam.

C. CORN. TACITVS
DE
V I T A
CN. IVLII AGRICOLAE.

BREVIARIVM

I. In scribenda clarorum virorum vita mos. II. Pericula. III. Tacito animos addit praesens temporum felicitas. IV. Cn. Julii Agricolae stirps, pueritia: adolescentiae studia. V. Prima castrorum rudimenta in Britannia. VI. Ejus matrimonium: quaestura: tribunatus plebis: praetura: sacra aedilitas. VII. Othoniano bello matrem partemque patrimonii amittit. In Vespasiani partes transgressus, vicesimae legioni in Britannia praeest. VIII. Ibi alienae famae cura suam promovet. IX. Inter patricios adsciscitur: Aquitaniam regit. Inde consul, Tacito filiam suam uxorem dat: Britanniae praeponitur, adjecto pontificatus sacerdotio. X. Britanniae descriptio. XI. Incolarum origo, habitus, sacra, sermo, mores. XII. Eorum militia, regimen, conventus: coelum, solum, metalla, margarita. XIII. Victae gentis ingenium. Caesarum in Britanniam expeditiones. XIV. Consulares legati Aulus Plautius, Ostorius Scapula, Didius Gallus, Veranius, Suetonius Paullinus. XV. Britanniae rebellio. XVI. Boudicea, generis regii femina, Britannorum dux. Motum hunc compescit Paullinus; cui successere Trebellius Maximus & Vettius Bolanus, sed ignavi. XVII. Rem restituunt magni duces, Petilius Cerialis & Julius Frontinus. XVIII. Agricola Britanniae praeficitur. Victis Ordovicibus, Monam insulam in deditionem recipit. XIX. Praeclarae artes, quibus provinciam regit, bellorum caussas amovet. XX. Terrore, clementia parta pax. XXI. Liberalibus artibus & voluptatibus molliuntur Britannorum animi. XXII. Novae gentes apertae & vastatae. XXIII. Bello adquisita praesidiis firman-

tur. XXIV. De occupanda Hibernia consilium. XXV. Civitates trans Bodotriam sitae explorantur. Motus Caledoniorum. XXVI. Ii nonam legionem adgrediuntur: cedunt territi. XXVII. Redit tamen animus; conspirantque civitates. XXVIII. Usipiorum cohors miro casu Britanniam circumvecta. XXIX. Calgacus bellum parat; montemque Grampium occupat. XXX. Egregia ejus oratio. XXXIII. Romanos quoque adloquitur Agricola. XXXV. Atrox cruentumque proelium. XXXVIII. Penes Romanos victoria. Britanniam circumvehi praecipit Agricola. XXXIX. Domitianus, fronte laetus, pectore anxius, nuntium victoriae excipit. XL. Triumphalia tamen ornamenta statuamque decerni jubet: condito odio, donec provincia decedat Agricola. Is, e Britannia redux, modeste agit. XLI. Ejus e Principe, ex aula pericula. XLII. Excusat se, ne proconsulatum sortiatur. XLIII. Moritur, Domitiani veneno, ut fama fuit, interceptus. XLIV. Ejus aetas, forma, honores, opes. XLV. Mortis opportunitas, ante Domitiani atrocitates. Taciti in Agricolam pietas. XLVI. Ex virtute solatia, virtutisque documenta.

Agricolae vitam scripsit Tacitus

An. V. C.	Ær. Chr.		
DCCCCL.	97.	*Coss.*	M. COCCEIO Nerva Aug. III. L. VERGINIO Rufo III.

In scribenda clarorum virorum vita mos.

CLARORVM virorum facta moresque posteris tradere antiquitus usitatum, ne nostris quidem temporibus, quamquam incuriosa suorum aetas omisit, quotiens magna aliqua ac nobilis virtus vicit ac supergressa est vitium, parvis magnisque civitatibus commune, ignorantiam recti & invidiam. Sed apud priores, ut agere memoratu digna pronum, magisque in aperto erat; ita celeberrimus quisque ingenio, ad prodendam virtutis memoriam, sine gratia aut ambitione, bonae tantum conscientiae pretio, ducebatur. Ac plerique suam ipsi vitam narrare, fiduciam potius morum, quam arrogantiam arbitrati sunt: nec id Rutilio & Scauro citra fidem, aut obtrectationi fuit. Adeo virtutes iisdem temporibus optime aestimantur, quibus facillime gignuntur. At mihi nunc, narraturo vitam defuncti hominis, venia opus fuit: quam non petissem, ni cursaturus tam saeva & infesta virtutibus tempora.

Pericula.

II. Legimus, cum Aruleno Rustico Paetus Thrasea, Herennio Senecioni Priscus

Helvidius laudati essent, capitale fuisse: neque in ipsos modo auctores, sed in libros quoque eorum saevitum, delegato triumviris ministerio, ut monimenta clarissimorum ingeniorum in comitio ac foro urerentur. Scilicet illo igne vocem populi Romani, & libertatem senatus, & conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulsis insuper sapientiae professoribus, atque omni bona arte in exsilium acta, ne quid usquam honestum occurreret. Dedimus profecto grande patientiae documentum: & sicut vetus aetas vidit, quid ultimum in libertate esset; ita nos quid in servitute, adempto per inquisitiones & loquendi audiendique commercio. Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci, quam tacere.

Tacito animos addit praesens temporum felicitas.

III. Nunc demum redit animus: & quamquam, primo statim beatissimi saeculi ortu, Nerva Caesar res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie felicitatem imperii Nerva Trajanus, nec spem modo ac votum securitas publica, sed ipsius voti fiduciam, ac robur adsumpserit:

natura tamen infirmitatis humanae, tardiora ſunt remedia, quam mala; & ut corpora lente augeſcunt, cito exſtinguuntur, ſic ingenia ſtudiaque oppreſſeris facilius, quam revocaveris. Subit quippe etiam ipſius inertiae dulcedo: & inviſa primo deſidia, poſtremo amatur. Quid ſi, per quindecim annos, grande mortalis aevi ſpatium, multi fortuitis caſibus, promptiſſimus quiſque ſaevitia Principis interciderunt? Pauci, &, ut ita dixerim, non modo aliorum, ſed etiam noſtrî ſuperſtites ſumus; exemptis e media vita tot annis, quibus juvenes ad ſenectutem, ſenes prope ad ipſos exactae aetatis terminos per ſilentium venimus. Non tamen pigebit, vel incondita ac rudi voce, memoriam prioris ſervitutis, ac teſtimonium praeſentium bonorum compoſuiſſe. Hic interim liber honori Agricolae, ſoceri mei, deſtinatus, profeſſione pietatis aut laudatus erit, aut excuſatus.

Cn. Julii Agricolae ſtirps, pueritia: adoleſcentiae ſtudia.

IV. Cnaeus Julius Agricola, veteri & illuſtri Forojulienſium colonia ortus, utrumque avum procuratorem Caeſarum habuit: quae equeſtris nobilitas eſt. Pater, Julius Graecinus, ſenatorii ordinis, ſtudio eloquen-

tiae ſapientiaeque notus, iiſque virtutibus iram Caii Caeſaris meritus. Namque Marcum Silanum accuſare juſſus, &, quia abnuerat, interfectus eſt. Mater Julia Procilla fuit, rarae caſtitatis. In hujus ſinu indulgentiaque educatus, per omnem honeſtarum artium cultum pueritiam adoleſcentiamque tranſegit. Arcebat eum ab illecebris peccantium, praeter ipſius bonam integramque naturam, quod ſtatim parvulus ſedem ac magiſtram ſtudiorum Maſſiliam habuerit, locum Graeca comitate & provinciali parcimonia miſtum, ac bene compoſitum. Memoria teneo, ſolitum ipſum narrare, "ſe in prima juventa ſtudium philoſophiae acrius, ultra quam conceſſum Romano ac ſenatori, hauſiſſe, ni prudentia matris incenſum ac flagrantem animum coercuiſſet". Scilicet ſublime & erectum ingenium, pulchritudinem ac ſpeciem excelſae magnaeque gloriae vehementius, quam caute, appetebat: mox mitigavit ratio & aetas: retinuitque, quod eſt difficillimum, ex ſapientia modum.

Prima caſtrorum rudimenta in Britannia.

V. Prima caſtrorum rudimenta in Britannia Suetonio Paullino, diligenti ac moderato duci, adprobavit: electus, quem contubernio

tubernio aeſtimaret. Nec Agricola licenter, more juvenum, qui militiam in laſciviam vertunt, neque ſegniter, ad voluptates & commeatus titulum tribunatus & inſcitiam retulit: ſed noſcere provinciam, noſci exercitui, diſcere a peritis, ſequi optimos, nihil appetere jactatione, nihil ob formidinem recuſare, ſimulque & anxius & intentus agere. Non ſane alias exercitatior, magiſque in ambiguo Britannia fuit. Trucidati veterani, incenſae coloniae, interſepti exercitus. Tum de ſalute, mox de victoria certavere. Quae cuncta etſi conſiliis ductuque alterius agebantur, ac ſumma rerum, & reciperatae provinciae gloria in ducem ceſſit; artem & uſum & ſtimulos addidere juveni: intravitque animum militaris gloriae cupido, ingrata temporibus, quibus ſiniſtra erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magna fama, quam ex mala.

Ejus matrimonium: quaeſtura: tribunatus plebis: praetura: ſacra aedilitas.

VI. Hinc ad capeſſendos magiſtratus in Urbem digreſſus, Domitiam Decidianam, ſplendidis natalibus ortam, ſibi junxit: idque matrimonium ad majora nitenti decus ac robur fuit: vixeruntque mira concordia, per

mutuam caritatem, & invicem se anteponendo: nisi quod in bona uxore tanto major laus, quanto in mala plus culpae est. Sors quaesturae provinciam Asiam, proconsulem Salvium Titianum dedit; quorum neutro corruptus est: quamquam & provincia dives, ac parata peccantibus, & proconsul, in omnem aviditatem pronus, quantalibet facilitate redempturus esset mutuam dissimulationem mali. Auctus est ibi filia, in subsidium simul & solatium: nam filium, ante sublatum, brevi amisit. Mox inter quaesturam, ac tribunatum plebis, atque etiam ipsum tribunatus annum quiete & otio transit, gnarus sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientia fuit. Idem praeturae tenor, & silentium: nec enim jurisdictio obvenerat. Ludos, & inania honoris, modo rationis atque abundantiae duxit, uti longe a luxuria, ita famae propior. Tum electus a Galba ad dona templorum recognoscenda, diligentissima conquisitione fecit, ne cujus alterius sacrilegium respublica, quam Neronis sensisset.

Othoniano bello matrem partemque patrimonii amittit. In Vespasiani partes transgressus, vicesimae legioni in Britannia praeest.

VII. Sequens annus gravi vulnere ani-

mum domumque ejus adflixit. Nam claſſis Othoniana, licenter vaga, dum Intemelios (Liguriae pars eſt) hoſtiliter populatur, matrem Agricolae in praediis ſuis interfecit: praediaque ipſa, & magnam patrimonii partem diripuit, quae cauſa caedis fuerat. Igitur ad ſollemnia pietatis profectus Agricola, nuntio affectati a Veſpaſiano imperii deprehenſus, ac ſtatim in partes tranſgreſſus eſt. Initia principatus, ac ſtatum Urbis Mucianus regebat admodum juvene Domitiano, & ex paterna fortuna tantum licentiam uſurpante. Is miſſum ad delectus agendos Agricolam, integreque ac ſtrenue verſatum, viceſimae legioni, tarde ad ſacramentum tranſgreſſae, praepoſuit, ubi deceſſor ſeditioſe agere narrabatur: quippe legatis quoque conſularibus nimia ac formidoloſa erat. Nec legatus praetorius ad cohibendum potens, incertum, ſuo an militum ingenio: ita ſucceſſor ſimul & ultor electus, rariſſima moderatione maluit videri inveniſſe bonos, quam feciſſe.

Ibi alienae famae cura ſuam promovet.

VIII. Praeerat tunc Britanniae Vettius Bolanus, placidius, quam feroci provincia dignum eſt. Temperavit Agricola vim ſuam, ardoremque compeſcuit, ne increſceret; peri-

tus obſequi, eruditusque utilia honeſtis miſcere. Brevi deinde Britannia conſularem Petilium Cerialem accepit. Habuerunt virtutes ſpatium exemplorum. Sed primo Cerialis labores modo & diſcrimina, mox & gloriam communicabat: ſaepe parti exercitus, in experimentum, aliquando majoribus copiis, ex eventu, praefecit: nec Agricola umquam in ſuam famam geſtis exſultavit; ad auctorem & ducem, ut miniſter, fortunam referebat. Ita virtute in obſequendo, verecundia in praedicando, extra invidiam, nec extra gloriam erat.

Inter patricios adſciſcitur. Aquitaniam regit. Inde conſul, Tacito filiam ſuam uxorem dat: Britanniae praeponitur, adjecto pontificatus ſacerdotio.

IX. Revertentem ab legatione legionis divus Veſpaſianus inter patricios adſcivit, ac deinde provinciae Aquitaniae praepoſuit, ſplendidae in primis dignitatis, adminiſtratione ac ſpe conſulatus, cui deſtinarat. Credunt plerique, militaribus ingeniis ſubtilitatem deeſſe, quia caſtrenſis jurisdictio ſecura & obtuſior, ac plura manu agens, calliditatem fori non exerceat. Agricola naturali prudentia, quamvis inter togatos, facile juſteque

agebat. Jam vero tempora curarum remiſſionumque diviſa. Ubi conventus ac judicia poſcerent, gravis, intentus, ſeverus, & ſaepius miſericors: ubi officio ſatisfactum, nulla ultra poteſtatis perſona. Triſtitiam, & arrogantiam, & avaritiam exuerat: nec illi, quod eſt rariſſimum, aut facilitas auctoritatem, aut ſeveritas amorem deminuit. Integritatem atque abſtinentiam in tanto viro referre, injuria virtutum fuerit. Ne famam quidem, cui etiam ſaepe boni indulgent, oſtentanda virtute, aut per artem quaeſivit: procul ab aemulatione adverſus collegas, procul a contentione adverſus procuratores. Et vincere inglorium, & atteri ſordidum arbitrabatur. Minus triennium in ea legatione detentus, ac ſtatim ad ſpem conſulatus revocatus eſt, comitante opinione, Britanniam ei provinciam dari: nullis in hoc ſuis ſermonibus, ſed quia par videbatur. Haud ſemper errat fama, aliquando & elegit. Conſul egregiae tum ſpei filiam juveni mihi deſpondit, ac poſt conſulatum collocavit, & ſtatim Britanniae praepoſitus eſt, adjecto pontificatus ſacerdotio.

Britanniae deſcriptio.

X. Britanniae ſitum populoſque, multis

ſcriptoribus memoratos, non in comparationem curae ingeniive referam; ſed quia tum primum perdomita eſt. Itaque, quae priores nondum comperta, eloquentia percoluere, rerum fide tradentur. Britannia, inſularum, quas Romana notitia complectitur, maxima, ſpatio ac caelo in Orientem Germaniae, in Occidentem Hiſpaniae obtenditur: Gallis in Meridiem etiam inſpicitur: Septemtrionalia ejus, nullis contra terris, vaſto atque aperto mari pulſantur. Formam totius Britanniae Livius veterum, Fabius Ruſticus recentium eloquentiſſimi auctores, oblongae ſcutulae vel bipenni adſimulavere: & eſt ea facies citra Caledoniam, unde & in univerſum fama eſt tranſgreſſa. Sed immenſum & enorme ſpatium procurrentium extremo jam litore terrarum, velut in cuneum tenuatur. Hanc oram noviſſimi maris tunc primum Romana claſſis circumvecta, inſulam eſſe Britanniam adfirmavit, ac ſimul incognitas ad id tempus inſulas, quas Orcadas vocant, invenit, domuitque. Diſpecta eſt & Thule, quam hactenus nix, & hiems abdebat. Sed mare pigrum & grave remigantibus perhibent: ne ventis quidem perinde attolli: credo, quod rariores terrae monteſque, cauſa ac materia

tempestatum, & profunda moles continui maris tardius impellitur. Naturam Oceani atque aestus neque quaerere hujus operis est, ac multi retulere: unum addiderim, nusquam latius dominari mare, multum fluminum huc atque illuc ferre, nec litore tenus accrescere aut resorberi, sed influere penitus atque ambire, & jugis etiam ac montibus inseri velut in suo.

Incolarum origo, habitus, sacra, sermo, mores.

XI. Ceterum, Britanniam qui mortales initio coluerint, indigenae an advecti, ut inter barbaros, parum compertum. Habitus corporum varii: atque ex eo argumenta. Namque rutilae Caledoniam habitantium comae, magni artus, Germanicam originem adseverant. Silurum colorati vultus, & torti plerumque crines, & posita contra Hispania, Iberos veteres trajecisse, easque sedes occupasse fidem faciunt. Proximi Gallis, & similes sunt: seu durante originis vi; seu, procurrentibus in diversa terris, positio caeli corporibus habitum dedit. In universum tamen aestimanti, Gallos vicinum solum occupasse, credibile est. Eorum sacra deprehendas, superstitionum persuasione: sermo

haud multum diverſus: in depoſcendis periculis eadem audacia; &, ubi advenere, in detrectandis ea iem formido. Plus tamen ferociae Britanni praeferunt, ut quos nondum longa pax emollierit. Nam Gallos quoque in bellis floruiſſe accepimus: mox ſegnitia cum otio intravit, amiſſa virtute pariter ac libertate: quod Britannorum olim victis evénit: ceteri manent, quales Galli fuerunt.

Eorum militia, regimen, conventus: caelum, ſolum, metalla, margarita.

XII. In pedite robur: quaedam nationes & curru proeliantur: honeſtior auriga, clientes propugnant. Olim regibus parebant, nunc per principes factionibus & ſtudiis trahuntur: nec aliud adverſus validiſſimas gentes pro nobis utilius, quam quod in commune non conſulunt. Rarus duabus tribuſve civitatibus, ad propulſandum commune periculum, conventus: ita, dum ſinguli pugnant, univerſi vincuntur. Caelum crebris imbribus ac nebulis foedum: aſperitas frigorum abeſt. Dierum ſpatia ultra noſtri orbis menſuram: nox clara, & extrema Britanniae parte brevis, ut finem atque initium lucis exiguo diſcrimine internoſcas. "Quod ſi nubes non officiant, adſpici per noctem ſolis fulgorem,

nec occidere & exſurgere, ſed tranſire" adfirmant. Scilicet extrema & plana terrarum, humili umbra, non erigunt tenebras, infraque caelum & ſidera nox cadit. Solum, praeter oleam vitemque, & cetera calidioribus terris oriri ſueta, patiens frugum, fecundum: tarde miteſcunt, cito proveniunt: eademque utriuſque rei cauſa, multus humor terrarum, caelique. Fert Britannia aurum, & argentum, & alia metalla, pretium victoriae: gignit & Oceanus margarita, ſed ſubfuſca ac liventia. Quidam artem abeſſe legentibus arbitrantur, nam in rubro mari viva ac ſpirantia ſaxis avelli, in Britannia, prout expulſa ſint, colligi. Ego facilius crediderim naturam margaritis deeſſe, quam nobis avaritiam.

Victae gentis ingenium. Caeſarum in Britanniam expeditiones.

XIII. Ipſi Britanni delectum, ac tributa, & injuncta imperii munera impigre obeunt, ſi injuriae abſint: has aegre tolerant, jam domiti ut pareant, nondum ut ſerviant. Igitur primus omnium Romanorum divus Julius cum exercitu Britanniam ingreſſus, quamquam proſpera pugna terruerit incolas, ac litore potitus ſit, poteſt videri oſtendiſſe poſteris, non tradidiſſe. Mox bella civilia, &

D 5

in rempublicam verſa Principum arma, ac longa oblivio Britanniae etiam in pace. "Conſilium" id divus Auguſtus vocabat, Tiberius "praeceptum". Agitaſſe Caium Caeſarem de intranda Britannia, ſatis conſtat, ni velox ingenio, mobilis paenitentia, & ingentes adverſus Germaniam conatus fruſtra fuiſſent. Divus Claudius auctor operis, tranſvectis legionibus auxiliiſque, & adſumpto in partem rerum Veſpaſiano: quod initium venturae mox fortunae fuit. Domitae gentes, capti reges, & monſtratus fatis Veſpaſianus.

Conſulares legati, Aulus Plautius, Oſtorius Scapula, Didius Gallus, Veranius, Suetonius Paullinus.

XIV. Conſularium primus Aulus Plautius praepoſitus, ac ſubinde Oſtorius Scapula, uterque bello egregius: redactaque paullatim in formam provinciae proxima pars Britanniae: addita inſuper veteranorum colonia: quaedam civitates Cogiduno regi donatae: (is ad noſtram uſque memoriam fidiſſimus manſit) vetere ac jam pridem recepta populi Romani conſuetudine, ut haberet inſtrumenta ſervitutis & reges. Mox Didius Gallus parta a prioribus continuit, paucis admodum caſtellis in ulteriora promotis, per

quae fama aucti officii quaereretur. Didium Veranius excepit, isque intra annum exstinctus est. Suetonius hinc Paullinus biennio prosperas res habuit, subactis nationibus, firmatisque praesidiis: quorum fiducia Monam insulam, ut vires rebellibus ministrantem, adgressus, terga occasioni patefecit.

Britanniae rebellio.

XV. Namque absentia legati remoto metu, Britanni agitare inter se mala servitutis, conferre injurias, & interpretando accendere. "Nihil profici patientia, nisi ut graviora, tamquam ex facili tolerantibus, imperentur: singulos sibi olim reges fuisse, nunc binos imponi; e quibus legatus in sanguinem, procurator in bona saeviret: aeque discordiam praepositorum, aeque concordiam subjectis exitiosam: alterius manus, centuriones alterius, vim & contumelias miscere: nihil jam cupiditati, nihil libidini exceptum: in proelio fortiorem esse, qui spoliet: nunc ab ignavis plerumque & imbellibus eripi domos, abstrahi liberos, injungi delectus, tamquam mori tantum pro patria nescientibus. Quantulum enim transisse militum, si sese Britanni numerent? Sic Germanias excussisse jugum; & flumine, non Oceano, defendi: sibi pa-

triam, conjuges, parentes: illis avaritiam & luxuriam caufas belli eſſe: receſſuros, ut divus Julius receſſiſſet, modo virtutes majorum fuorum aemularentur; neve proelii unius aut alterius eventu pavefcerent: plus impetus, majorem conftantiam penes miferos eſſe. Jam Britannorum etiam deos mifereri, qui Romanum ducem abfentem, qui relegatum in alia infula exercitum detinerent: jam ipfos, quod difficillimum fuerit, deliberare: porro in ejufmodi confiliis periculofius eſſe deprehendi, quam audere".

Boudicea, generis regii femina, Britannorum dux. Motum hunc compefcit Paullinus; cui fucceſſere Trebellius Maximus & Vettius Bolanus, fed ignavi.

XVI. His atque talibus invicem inftincti, Boudicea, generis regii femina, duce (neque enim fexum in imperiis difcernunt) fumpfere univerfi bellum: ac fparfos per caftella milites confectati, expugnatis praefidiis, ipfam coloniam invafere, ut fedem fervitutis: nec ullum in barbaris faevitiae genus omifit ira & victoria. Quod nifi Paullinus, cognito provinciae motu, propere fubveniſſet, amiſſa Britannia foret: quam unius proelii fortuna veteri patientiae reftituit, tenentibus arma

plerisque, quos conscientia defectionis, & propius ex legato timor agitabat. Hic cum egregius cetera, arroganter in deditos, &, ut suae quoque injuriae ultor, durius consuleret; missus Petronius Turpilianus, tamquam exorabilior: & delictis hostium novus, eoque paenitentiae mitior, compositis prioribus, nihil ultra ausus, Trebellio Maximo provinciam tradidit. Trebellius segnior & nullis castrorum experimentis, comitate quadam curandi provinciam tenuit. Didicere jam barbari quoque ignoscere, vitiis blandientibus: & interventus civilium armorum praebuit justam segnitiae excusationem. Sed discordia laboratum, cum adsuetus expeditionibus miles otio lasciviret. Trebellius, fuga ac latebris vitata exercitus ira, indecorus atque humilis, precario mox praefuit: ac velut pacti, exercitus licentiam, dux salutem. Haec seditio sine sanguine stetit. Nec Vettius Bolanus, manentibus adhuc civilibus bellis, agitavit Britanniam disciplina. Eadem inertia erga hostes, similis petulantia castrorum: nisi quod innocens Bolanus, & nullis delictis invisus, caritatem paraverat loco auctoritatis.

Rem restituunt magni duces, Petilius Cerialis & Julius Frontinus.

XVII. Sed ubi cum cetero orbe Vespasianus & Britanniam reciperavit; magni duces, egregii exercitus, minuta hostium spes: & terrorem statim intulit Petilius Cerialis, Brigantum civitatem, quae numerosissima provinciae totius perhibetur, adgressus: multa proelia, & aliquando non incruenta: magnamque Brigantum partem aut victoria amplexus, aut bello. Et cum Cerialis quidem alterius successoris curam famamque obruisset, sustinuit quoque molem Julius Frontinus, vir magnus, quantum licebat, validamque & pugnacem Silurum gentem armis subegit; super virtutem hostium, locorum quoque difficultates eluctatus.

Agricola Britanniae praeficitur. Victis Ordovicibus, Monam insulam in deditionem recipit.

XVIII. Hunc Britanniae statum, has bellorum vices media jam aestate transgressus Agricola invenit, eum & milites, velut omissa expeditione, ad securitatem, & hostes ad occasionem verterentur. Ordovicum civitas, haud multo ante adventum ejus, alam, in finibus suis agentem, prope universam obtriverat: eoque initio erecta provincia, & qui-

bus bellum volentibus erat, probare exemplum, aut recentis legati animum opperiri. Tum Agricola, quamquam transacta aestas, sparsi per provinciam numeri, praesumpta apud militem illius anni quies, tarda & contraria bellum inchoaturo, & plerisque custodiri suspecta potius videbatur, ire obviam discrimini statuit: contractisque legionum vexillis & modica auxiliorum manu, quia in aequum degredi Ordovices non audebant, ipse ante agmen, quo ceteris par animus simili periculo esset, erexit aciem: caesaque prope universa gente, non ignarus instandum famae, ac, prout prima cessissent, fore universa; Monam insulam, cujus possessione revocatum Paullinum rebellione totius Britanniae supra memoravi, redigere in potestatem animo intendit. Sed, ut in dubiis consiliis, naves deerant: ratio & constantia ducis transvexit. Depositis omnibus sarcinis, lectissimos auxiliarium, quibus nota vada, & patrius nandi usus, quo simul seque, & arma, & equos regunt, ita repente immisit, ut obstupefacti hostes, qui classem, qui naves, qui mare exspectabant, nihil arduum aut invictum crediderint sic ad bellum venientibus. Ita petita pace, ac dedita insula, cla-

rus ac magnus haberi Agricola: quippe cui ingredienti provinciam, quod tempus alii per ostentationem, aut officiorum ambitum transigunt, labor & periculum placuisset. Nec Agricola, prosperitate rerum in vanitatem usus, expeditionem aut victoriam vocabat, victos continuisse: ne laureatis quidem gesta prosecutus est: sed ipsa dissimulatione famae famam auxit, aestimantibus, quanta futuri spe tam magna tacuisset.

Praeclarae artes, quibus provinciam regit, bellorum causas amovet.

XIX. Ceterum animorum provinciae prudens, simulque doctus per aliena experimenta, parum profici armis, si injuriae sequerentur, causas bellorum statuit exscindere. A se suisque orsus, primam domum suam coercuit; quod plerisque haud minus arduum est, quam provinciam regere. Nihil per libertos servosque publicae rei: non studiis privatis, nec ex commendatione, aut precibus centurionum milites adscire, sed optimum quemque fidelissimum putare: omnia scire, non omnia exsequi: parvis peccatis veniam, magnis severitatem commodare: nec poena semper, sed saepius paenitentia contentus esse: officiis & administrationibus potius non peccaturos

caturos

caturos praeponere, quam damnare, cum peccaſſent. Frumenti & tributorum auctionem aequalitate munerum mollire, circumciſis, quae in quaeſtum reperta, ipſo tributo gravius tolerabantur. Namque per ludibrium adſidere clauſis horreis, & emere ultro frumenta, ac vendere pretio cogebantur. Devortia itinerum & longinquitas regionum indicebantur, ut civitates a proximis hibernis in remota & avia deferrent, donec, quod omnibus in promptu erat, paucis lucroſum fieret.

Terrore, clementia parta pax.

XX. Haec primo ſtatim anno comprimendo, egregiam famam paci circumdedit; quae vel incuria, vel tolerantia priorum, haud minus quam bellum timebatur. Sed ubi aeſtas advenit, contracto exercitu, multus in agmine, laudare modeſtiam, disjectos coercere: loca caſtris ipſe capere, aeſtuaria ac ſilvas ipſe praetentare: & nihil interim apud hoſtes quietum pati, quo minus ſubitis excurſibus popularetur: atque ubi ſatis terruerat, parcendo rurſus inritamenta pacis oſtentare. Quibus rebus multae civitates, quae in illum diem ex aequo egerant, datis obſidibus, iram poſuere, & praeſidiis caſtel-

lisque circumdatae, tanta ratione curaque, ut nulla ante Britanniae nova pars inlacessita transierit.

Liberalibus artibus & voluptatibus molliuntur Britannorum animi.

XXI. Sequens hiems saluberrimis consiliis absumpta. Namque, ut homines dispersi ac rudes, eoque bello faciles, quieti & otio per voluptates adsuescerent; hortari privatim, adjuvare publice, ut templa, fora, domus exstruerent, laudando promptos, & castigando segnes. Ita honoris aemulatio pro necessitate erat. Jam vero principum filios liberalibus artibus erudire, & ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, ut qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent. Inde etiam habitus nostri honor, & frequens toga: paullatimque discessum ad delinimenta vitiorum, porticus, & balnea, & conviviorum elegantiam: idque apud imperitos "humanitas" vocabatur, cum pars servitutis esset.

Novae gentes apertae & vastatae.

XXII. Tertius expeditionum annus novas gentes aperuit, vastatis usque ad Taum (aestuario nomen est) nationibus: qua formidine territi hostes, quamquam conflicta-

tum saevis tempestatibus exercitum, lacessere non ausi: ponendisque insuper castellis spatium fuit. Adnotabant periti, non alium ducem opportunitates locorum sapientius legisse: nullum ab Agricola positum castellum aut vi hostium expugnatum, aut pactione ac fuga desertum. Crebrae eruptiones: nam adversus moras obsidionis annuis copiis firmabantur. Ita intrepida ibi hiems, & sibi quisque praesidio, inritis hostibus, eoque desperantibus, quia soliti plerumque damna aestatis hibernis eventibus pensare, tum aestate atque hieme juxta pellebantur. Nec Agricola umquam per alios gesta avidus intercepit: seu centurio, seu praefectus, incorruptum facti testem habebat. Apud quosdam acerbior in conviciis narrabatur: ut erat bonis comis, ita adversus malos injucundus: ceterum ex iracundia nihil supererat: secretum & silentium ejus non timeres: honestius putabat offendere, quam odisse.

Bello adquisita praesidiis firmantur.

XXIII. Quarta aestas obtinendis, quae percurrerat, insumpta: ac si virtus exercituum & Romani nominis gloria pateretur, inventus in ipsa Britannia terminus. Nam Clota & Bodotria, diversi maris aestibus per

immenſum revectae, anguſto terrarum ſpatio dirimuntur: quod tum praeſidiis firmabatur: atque omnis propior ſinus tenebatur, ſummotis velut in aliam inſulam hoſtibus.

De occupanda Hibernia conſilium.

XXIV. Quinto expeditionum anno, nave prima tranſgreſſus, ignotas ad id tempus gentes crebris ſimul ac proſperis proeliis domuit: eamque partem Britanniae, quae Hiberniam aſpicit, copiis inſtruxit, in ſpem magis, quam ob formidinem: ſi quidem Hibernia, medio inter Britanniam atque Hiſpaniam ſita, & Gallico quoque mari opportuna, valentiſſimam imperii partem magnis invicem uſibus miſcuerit. Spatium ejus, ſi Britanniae comparetur, anguſtius, noſtri maris inſulas ſuperat. Solum caelumque, & ingenia cultuſque hominum haud multum a Britannia differunt: melius aditus portuſque per commercia & negotiatores cogniti. Agricola expulſum ſeditione domeſtica unum ex regulis gentis exceperat, ac ſpecie amicitiae in occaſionem retinebat. Saepe ex eo audivi, legione una & modicis auxiliis debellari obtinerique Hiberniam poſſe. Idque etiam adverſus Britanniam profuturum, ſi Romana ubique arma, & velut e conſpectu libertas tolleretur.

Civitates trans Bodotriam sitae explorantur. Motus Caledoniorum.

XXV. Ceterum aestate, qua sextum officii annum inchoabat, amplexus civitates trans Bodotriam sitas, quia motus universarum ultra gentium, & infesta hostili exercitu itinera timebantur, portus classe exploravit: quae ab Agricola primum adsumpta in partem virium, sequebatur egregia specie, cum simul terra, simul mari bellum impelleretur, ac saepe iisdem castris pedes, equesque, & nauticus miles, mixti copiis & laetitia, sua quisque facta, suos casus attollerent: ac modo "silvarum & montium profunda", modo "tempestatum ac fluctuum adversa", hinc "terra & hostis", hinc "auctus Oceanus" militari jactantia compararentur. Britannos quoque, ut ex captivis audiebatur, visa classis obstupefaciebat, tamquam, aperto maris sui secreto, ultimum victis perfugium clauderetur. Ad manus & arma conversi Caledoniam incolentes populi, paratu magno, majore fama, uti mos est de ignotis, oppugnasse ultro, castella adorti, metum, ut provocantes, addiderant: regrediendumque citra Bodotriam, & excedendum potius, quam pellerentur, ignavi spe-

cie prudentium admonebant: cum interim cognofcit, hoftes pluribus agminibus irrupturos. Ac ne fuperante numero, & peritia locorum circumiretur, divifo & ipfe in tres partes exercitu inceffit.

Caledonii nonam legionem adgrediuntur: cedunt territi.

XXVI. Quod ubi cognitum hofti, mutato repente confilio, univerfi nonam legionem, ut maxime invalidam, nocte adgreffi, inter fomnum ac trepidationem caefis vigilibus, inrumpere. Jamque in ipfis caftris pugnabant, cum Agricola, iter hoftium ab exploratoribus edoctus, & veftigiis infecutus, velociffimos equitum peditumque adfultare tergis pugnantium jubet, mox ab univerfis adjici clamorem: & propinqua luce fulfere figna: ita ancipiti malo territi Britanni: & Romanis redit animus; ac fecuri pro falute, de gloria certabant: ultro quin etiam erupere: & fuit atrox in ipfis portarum anguftiis proelium, donec pulfi hoftes; utroque exercitu certante, his, ut tuliffe opem, illis, ne eguiffe auxilio viderentur. Quod nifi paludes & filvae fugientes texiffent, debellatum illa victoria foret.

Redit tamen animus; conſpirantque civitates.

XXVII. Cujus conſtantia ac fama ferox exercitus, "nihil virtuti ſuae invium: penetrandam Caledoniam, inveniendúmque tandem Britanniae terminum, continuo proeliorum curſu", fremebant. Atque illi modo cauti ac ſapientes, prompti poſt eventum ac magniloqui erant. Iniquiſſima haec bellorum conditio eſt: proſpera omnes ſibi vindicant, adverſa uni imputantur. At Britanni non virtute, ſed occaſione & arte ducis rati, nihil ex arrogantia remittere, quo minus juventutem armarent, conjuges ac liberos in loca tuta transferrent, coetibus ac ſacrificiis conſpirationem civitatum ſancirent. Atque ita inritatis utrimque animis diſceſſum.

Uſipiorum cohors miro caſu Britanniam circumvecta.

XXVIII. Eadem aeſtate cohors Uſipiorum, per Germanias conſcripta, & in Britanniam tranſmiſſa, magnum ac memorabile facinus auſa eſt. Occiſo centurione ac militibus, qui ad tradendam diſciplinam immixti manipulis, exemplum & rectores habebantur, tres liburnicas, adactis per vim gubernatoribus, adſcendere: & uno remigrante, ſuſpectis duobus, eoque interfectis, nondum

vulgato rumore, ut miraculum provehebantur: mox hac atque illa rapti, & cum plerisque Britannorum, sua defensantium, proelio congressi, ac saepe victores, aliquando pulsi, eo ad extremum inopiae venere, ut infirmissimos suorum, mox sorte ductos vescerentur: atque ita circumvecti Britanniam, amissis per inscitiam regendi navibus, pro praedonibus habiti, primum a Suevis, mox a Frisiis intercepti sunt: ac fuere, quos per commercia venumdatos, & in nostram usque ripam mutatione ementium adductos, indicium tanti casus inlustravit. Initio aestatis Agricola, domestico vulnere ictus, anno ante natum filium amisit. Quem casum neque, ut plerique fortium virorum, ambitiose, neque per lamenta rursus ac moerorem muliebriter tulit: & in luctu bellum inter remedia erat.

Calgacus bellum parat; montemque Grampium occupat.

XXIX. Igitur praemissa classe, quae pluribus locis praedata, magnum & incertum terrorem faceret, expedito exercitu, cui ex Britannis fortissimos, & longa pace exploratos addiderat, ad montem Grampium pervenit, quem jam hostes insederant. Nam Bri-

tanni, nihil fracti pugnae prioris eventu, & ultionem aut servitium exspectantes, tandemque docti, commune periculum concordia propulsandum, legationibus & foederibus omnium civitatum vires exciverant. Jamque super triginta millia armatorum aspiciebantur, & adhuc adfluebat omnis juventus, & quibus cruda ac viridis senectus, clari bello, ac sua quisque decora gestantes: cum inter plures duces virtute & genere praestans, nomine Calgacus, apud contractam multitudinem, proelium poscentem, in hunc modum locutus fertur:

Egregia Calgaci oratio.

XXX. "Quotiens causas belli & necessitatem nostram intueor, magnus mihi animus est, hodiernum diem, consensumque vestrum, initium libertatis totius Britanniae fore. Nam & universi servitutis expertes, & nullae ultra terrae, ac ne mare quidem securum, imminente nobis classe Romana: ita proelium atque arma, quae fortibus honesta, eadem etiam ignavis tutissima sunt. Priores pugnae, quibus adversus Romanos varia fortuna certatum est, spem ac subsidium in nostris manibus habebant: quia nobilissimi totius Britanniae, eoque in ipsis penetralibus siti, nec

fervientium litora afpicientes, oculos quoque a contactu dominationis inviolatos habebamus. Nos, terrarum ac libertatis extremos, receffus ipfe ac finus famae in hunc diem defendit: nunc terminus Britanniae patet: atque omne ignotum pro magnifico eft. Sed nulla jam ultra gens, nihil nifi fluctus & faxa: & infeftiores Romani; quorum fuperbiam fruftra per obfequium & modeftiam effugeris: raptores orbis, poftquam cuncta vaftantibus defuere terrae, & mare fcrutantur: fi locuples hoftis eft, avari: fi pauper, ambitiofi: quos non Oriens, non Occidens, fatiaverit: foli omnium opes atque inopiam pari affectu concupifcunt: auferre, trucidare, rapere falfis nominibus *imperium*; atque ubi folitudinem faciunt, *pacem* appellant".

XXXI. "Liberos cuique ac propinquos fuos natura cariffimos effe voluit: hi per delectus, alibi ferrituri, auferuntur: conjuges fororefque etfi hoftilem libidinem effugiant, nomine *amicorum* atque *hofpitum* polluuntur. Bona fortunafque in tributum egerunt; in annonam frumentum: corpora ipfa ac manus, filvis ac paludibus emuniendis, inter verbera ac contumelias, conterunt. Nata fer-

vituti mancipia femel veneunt, atque ultro a dominis aluntur. Britannia fervitutem fuam quotidie pafcit. Ac ficut in familia recentiffimus quifque fervorum & confervis ludibrio eft: fic in hoc orbis terrarum vetere famulatu, novi nos & viles in excidium petimur. Neque enim arva nobis, aut metalla, aut portus funt, quibus exercendis refervemur. Virtus porro ac ferocia fubjectorum ingrata imperantibus: & longinquitas ac fecretum ipfum quo tutius, eo fufpectius. Ita, fublata fpe veniae, tandem fumite animum, tam quibus falus, quam quibus gloria cariffima eft. Trinobantes, femina duce, exurere coloniam, expugnare caftra, ac, nifi felicitas in focordiam vertiffet, exuere jugum potuere: nos integri & indomiti, & libertatem non in praefentia laturi, primo ftatim congreffu non oftendamus, quos fibi Caledonia viros fepofuerit"?

XXXII. "An eamdem Romanis in bello virtutem, quam in pace lafciviam adeffe creditis? Noftris illi diffenfionibus ac difcordiis clari, vitia hoftium in gloriam exercitus fui vertunt: quem contractum ex diverfiffimis gentibus, ut fecundae res tenent, ita adverfae diffolvent. Nifi fi Gallos, & Ger-

manos, & (pudet dictu) Britannorum plerosque, licet dominationi alienae sanguinem commodent, diutius tamen hostes quam servos, fide & affectu teneri putatis: metus & terror est, infirma vincula caritatis: quae ubi removeris, qui timere desierint, odisse incipient. Omnia victoriae incitamenta pro nobis sunt: nullae Romanos conjuges accendunt: nulli parentes fugam exprobraturi sunt: aut nulla plerisque patria, aut alia est. Paucos numero, circum trepidos ignorantia, caelum ipsum, ac mare, & silvas, ignota omnia circumspectantes, clausos quodammodo ac vinctos dii nobis tradiderunt. Ne terreat vanus aspectus, & auri fulgor atque argenti, quod neque tegit, neque vulnerat. In ipsa hostium acie inveniemus nostras manus: agnoscent Britanni suam causam: recordabuntur Galli priorem libertatem: deserent illos ceteri Germani, tamquam nuper Usipii reliquerunt. Nec quidquam ultra formidinis: vacua castella, senum coloniae, inter male parentes & injuste imperantes, aegra municipia & discordantia. Hic dux, hic exercitus: ibi tributa & metalla, & ceterae servientium poenae, quas in aeternum proferre, aut statim ulcisci, in hoc campo est.

Proinde ituri in aciem, & majores veſtros, & poſteros cogitate".

Romanos quoque adloquitur Agricola.

XXXIII. Excepere orationem alacres, & barbari moris cantu, & fremitu, clamoribuſque diſſonis. Jamque agmina, & armorum fulgores, audentiſſimi cujuſque procurſu: ſimul inſtruebantur acies: cum Agricola, quamquam laetum & vix munimentis coercitum militem accendendum adhuc ratus, ita diſſeruit: "Octavus annus eſt, commilitones, ex quo virtute & auſpiciis imperii Romani, fide atque opera veſtra Britanniam viciſtis. Tot expeditionibus, tot proeliis, ſeu fortitudine adverſus hoſtes, ſeu patientia ac labore paene adverſus ipſam rerum naturam opus fuit, neque me militum, neque vos ducis paenituit. Ergo egreſſi, ego veterum legatorum, vos priorum exercituum terminos, finem Britanniae, non fama, nec rumore, ſed caſtris & armis tenemus. Inventa Britannia, & ſubacta. Equidem ſaepe in agmine, cum vos paludes, monteſve, & flumina fatigarent, fortiſſimi cujuſque voces audiebam, quando dabitur hoſtis, quando acies? Veniunt, e latebris ſuis extruſi: & vota virtuſque in aperto, omniaque prona

victoribus, atque eadem victis adversa. Nam ut superasse tantum itineris, silvas evasisse, transisse aestuaria, pulchrum ac decorum in frontem; ita fugientibus periculosissima, quae hodie prosperrima sunt. Neque enim nobis aut locorum eadem notitia, aut commeatuum eadem abundantia: sed manus, & arma, & in his omnia. Quod ad me attinet, jam pridem mihi decretum est, neque exercitus, neque ducis terga tuta esse. Proinde & honesta mors turpi vita potior; & incolumitas ac decus eodem loco sita sunt: nec inglorium fuerit, in ipso terrarum ac naturae fine cecidisse".

XXXIV. "Si novae gentes atque ignota acies constitisset; aliorum exercituum exemplis vos hortarer: nunc vestra decora recensete, vestros oculos interrogate. Ii sunt, quos proximo anno, unam legionem furto noctis adgressos, clamore debellastis: ii ceterorum Britannorum fugacissimi: ideoque tamdiu superstites. Quomodo silvas saltusque penetrantibus fortissimum quodque animal contra ruere, pavida & inertia ipso agminis sono pelluntur; sic acerrimi Britannorum jam pridem ceciderunt: reliquus est numerus ignavorum & metuentium: quos quod

tandem inveniftis, non reftiterunt, fed deprehenfi funt noviffimi: res & extremo metu corpora defixere in his veftigiis, in quibus pulchram & fpectabilem victoriam ederetis. Tranfigite cum expeditionibus: imponite quinquaginta annis magnum diem: adprobate reipublicae, numquam exercitui imputari potuiffe, aut moras belli, aut caufas rebellandi".

Atrox cruentumque proelium.

XXXV. Et adloquente adhuc Agricola militum ardor eminebat, & finem orationis ingens alacritas confecuta eft, ftatimque ad arma difcurfum. Inftinctos ruentefque ita difpofuit, ut peditum auxilia, quae octo millia erant, mediam aciem firmarent: equitum tria millia cornibus adfunderentur: legiones pro vallo ftetere, ingens victoriae decus citra Romanum fanguinem bellanti, & auxilium, fi pellerentur. Britannorum acies in fpeciem fimul ac terrorem editioribus locis conftiterat, ita ut primum agmen aequo, ceteri per acclive jugum connexi velut infurgerent: media campi covinarius & eques ftrepitu ac difcurfu complebat. Tum Agricola, fuperante hoftium multitudine, veritus, ne fimul in frontem, fimul & latera fuorum

pugnaretur, diductis ordinibus, quamquam porrectior acies futura erat, & "arcessendas" plerique "legiones" admonebant, promptior in spem, & firmus adversis, dimisso equo pedes ante vexilla constitit.

XXXVI. Ac primo congressu eminus certabatur: simul constantia, simul arte Britanni, ingentibus gladiis, & brevibus cetris, missilia nostrorum vitare, vel excutere, atque ipsi magnam vim telorum superfundere: donec Agricola tres Batavorum cohortes, ac Tungrorum duas cohortatus est, ut rem ad mucrones ac manus adducerent: quod & ipsis vetustate militiae exercitatum, & hostibus inhabile, parva scuta & enormes gladios gerentibus. Nam Britannorum gladii sine mucrone complexum armorum, & in arcto pugnam non tolerabant. Igitur, ut Batavi miscere ictus, ferire umbonibus, ora foedare, & tractis, qui in aequo obstiterant, erigere in colles aciem coepere; ceterae cohortes, aemulatione & impetu commistae, proximos quosque caedere: ac plerique semineces, aut integri, festinatione victoriae, relinquebantur. Interim equitum turmae fugere, covinarii peditum se proelio miscuere: & quamquam recentem terrorem intulerant, densis tamen

hostium

hoſtium agminibus, & inaequalibus locis haerebant: minimeque equeſtris ea pugnae facies erat, cum aegre diu ſtantes, ſimul equorum corporibus impellerentur, ac ſaepe vagi currus, exterriti ſine rectoribus equi, ut quemque formido tulerat, tranſverſos, aut obvios incurſabant.

XXXVII. Et Britanni, qui adhuc pugnae expertes ſumma collium inſederant, & paucitatem noſtrorum vacui ſpernebant, degredi paullatim, & circumire terga vincentium coeperant: ni idipſum veritus Agricola quatuor equitum alas, ad ſubita belli retentas, venientibus oppoſuiſſet, quantoque ferocius accurrerant, tanto acrius pulſos in fugam disjeciſſet. Ita conſilium Britannorum in ipſos verſum: tranſvectaeque praecepto ducis a fronte pugnantium alae, averſam hoſtium aciem invaſere. Tum vero patentibus locis grande & atrox ſpectaculum: ſequi, vulnerare, capere, atque eoſdem, oblatis aliis, trucidare. Jam hoſtium, prout cuique ingenium erat, catervae armatorum paucioribus terga praeſtare, quidam inermes ultro ruere, ac ſe morti offerre. Paſſim arma, & corpora, & laceri artus, & cruenta humus: & aliquando etiam victis ira virtuſque: poſt-

quam ſilvis appropinquarunt, collecti, primos ſequentium, incautos & locorum ignaros, circumveniebant. Quod ni frequens ubique Agricola, validas & expeditas cohortes, indaginis modo, & ſicubi arctiora erant, partem equitum, dimiſſis equis, ſimul rariores ſilvas equitem perſultare juſſiſſet, acceptum aliquod vulnus per nimiam fiduciam foret. Ceterum, ubi compoſitos firmis ordinibus ſequi rurſus videre, in fugam verſi, non agminibus, ut prius, nec alius alium reſpectantes, rari, & vitabundi invicem, longinqua atque avia petiere. Finis ſequendi nox & ſatietas fuit. Caeſa hoſtium ad decem millia: noſtrorum trecenti ſexaginta cecidere: in quîs Aulus Atticus, praefectus cohortis, juvenili ardore & ferocia equi hoſtibus illatus.

Penes Romanos victoria. Britanniam circumvehi praecipit Agricola.

XXXVIII. Et nox quidem gaudio praedaque laeta victoribus: Britanni palantes, mixtoque virorum mulierumque ploratu, trahere vulneratos, vocare integros, deſerere domos, ac per iram ultro incendere: eligere latebras, & ſtatim relinquere: miſcere invicem conſilia aliqua, dein ſeparare: aliquando frangi adſpectu pignorum ſuorum, ſaepius

concitari, ſatiſque conſtabat, ſaeviſſe quoſdam in conjuges ac liberos, tamquam miſererentur. Proximus dies faciem victoriae latius aperuit: vaſtum ubique ſilentium, ſecreti colles, fumantia procul tecta, nemo exploratoribus obvius: quibus in omnem partem dimiſſis, ubi incerta fugae veſtigia, neque uſquam conglobari hoſtes compertum, & exacta jam aeſtate ſpargi bellum nequibat, in fines Horeſtorum exercitum deducit. Ibi acceptis obſidibus, praefecto claſſis "circumvehi Britanniam" praecepit. Datae ad id vires, & praeceſſerat terror: ipſe peditem atque equites lento itinere, quo novarum gentium animi ipſa tranſitus mora terrerentur, in hibernis locavit. Et ſimul claſſis ſecunda tempeſtate ac fama Trutulenſem portum tenuit, unde proximo latere Britanniae lecto omnis redierat.

Domitianus, fronte laetus, pectore anxius, nuntium victoriae excipit.

XXXIX. Hunc rerum curſum, quamquam nulla verborum jactantia epiſtolis Agricolae auctum, ut Domitiano moris erat, fronte laetus, pectore anxius excepit. Inerat conſcientia, deriſui fuiſſe nuper falſum e Germania triumphum, emptis per commercia,

quorum habitus & crines in captivorum ſpeciem formarentur: at nunc veram magnamque victoriam, tot millibus hoſtium caeſis, ingenti fama celebrari. Id ſibi maxime formidoloſum, privati hominis nomen ſupra Principis attolli: fruſtra ſtudia fori, & civilium artium decus in ſilentium acta, ſi militarem gloriam alius occuparet: & cetera utcumque facilius diſſimulari, ducis boni Imperatoriam virtutem eſſe. Talibus curis exercitus, quodque ſaevae cogitationis indicium erat, ſecreto ſuo ſatiatus, optimum in praeſentia ſtatuit, reponere odium, donec impetus famae & favor exercitus langueſceret: nam etiam tum Agricola Britanniam obtinebat.

Triumphalia tamen ornamenta ſtatuamque decerni jubet: condito odio, donec provincia decedat Agricola. Is, e Britannia redux, modeſte agit.

XL. Igitur "triumphalia ornamenta, & illuſtris ſtatuae honorem, & quidquid pro triumpho datur", multo verborum honore cumulata, decerni in ſenatu jubet, addique inſuper opinionem, Syriam provinciam Agricolae deſtinari, vacuam tum morte Atilii Rufi, conſularis, & majoribus reſervatam. Credidere plerique, libertum ex ſecretioribus

minifterlis miffum ad Agricolam, codicillos, quibus ei Syria dabatur, tulifle, cum praecepto, ut, fi in Britannia foret, traderentur: eumque libertum, in ipfo freto Oceani obvium Agricolae, ne appellato quidem eo, ad Domitianum remeaffe: five verum iftud, five ex ingenio Principis fictum ac compofitum eft. Tradiderat interim Agricola fucceffori fuo provinciam quietam tutamque. Ac ne notabilis celebritate & frequentia occurrentium introitus effet, vitato amicorum officio, noctu in Urbem, noctu in palatium, ita ut praeceptum erat, venit: exceptufque brevi ofculo, & nullo fermone, turbae fervientium immixtus eft. Ceterum ut militare nomen, grave inter otiofos, aliis virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitus auxit, cultu modicus, fermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus: adeo ut plerique, quibus magnos viros per ambitionem aeftimare mos eft, vifo adfpectoque Agricola, quaererent famam, pauci interpretarentur.

Agricolae e Principe, ex aula pericula.

XLI. Crebro per eos dies apud Domitianum abfens accufatus, abfens abfolutus eft. Caufa periculi non crimen ullum, aut

querela laesi cujusquam, sed infensus virtutibus Princeps, & gloria viri, ac, pessimum inimicorum genus, laudantes. Et ea insecuta sunt reipublicae tempora, quae sileri Agricolam non finerent: tot exercitus in Moesia Daciaque, & Germania Pannoniaque, temeritate aut per ignaviam ducum amissi: tot militares viri cum tot cohortibus expugnati & capti: nec jam de limite imperii & ripa, sed de hibernis legionum & possessione dubitatum. Ita cum damna damnis continuarentur, atque omnis annus funeribus & cladibus insigniretur, poscebatur ore vulgi dux Agricola: comparantibus cunctis vigorem, constantiam, & expertum bellis animum, cum inertia & formidine eorum. Quibus sermonibus satis constat Domitiani quoque aures verberatas, dum optimus quisque libertorum amore & fide, pessimi malignitate & livore, pronum deterioribus Principem exstimulabant. Sic Agricola simul suis virtutibus, simul vitiis aliorum, in ipsam gloriam praeceps agebatur.

Excusat se, ne proconsulatum sortiatur.

XLII. Aderat jam annus, quo proconsulatum Asiae & Africae sortiretur, & occiso Civica nuper, nec Agricolae consilium

deerat, nec Domitiano exemplum. Acceſſere quidam, cogitationum Principis periti, qui, "iturus ne eſſet in provinciam", ultro Agricolam interrogarent: ac primo occultius "quietem & otium" laudare, mox "operam ſuam in adprobanda excuſatione" offerre: poſtremo non jam obſcuri, ſuadentes ſimul terrentesque, pertraxere ad Domitianum: qui paratus ſimulatione, in arrogantiam compoſitus, & audiit preces excuſantis, &, cum adnuiſſet, agi ſibi gratias paſſus eſt: nec erubuit beneficii invidia. Salarium tamen, proconſulari ſolitum offerri, & quibuſdam a ſeipſo conceſſum, Agricolae non dedit: ſive offenſus, non petitum, ſive ex conſcientia, ne, quod vetuerat, videretur emiſſe. Proprium humani ingenii eſt, odiſſe, quem laeſeris. Domitiani vero natura praeceps in iram, & quo obſcurior, eo irrevocabilior, moderatione tamen prudentiaque Agricolae leniebatur: quia non contumacia, neque inani jactatione libertatis, famam fatumque provocabat. Sciant, quibus moris eſt illicita mirari, poſſe etiam ſub malis Principibus magnos viros eſſe: obſequiumque ac modeſtiam, ſi induſtria ac vigor adſint, eo laudis excedere, quo plerique per abrup-

ta, sed in nullum reipublicae usum, ambitiosa morte inclaruerunt.

Moritur; Domitiani veneno, ut fama fuit, interceptus.

XLIII. Finis vitae ejus nobis luctuosus, amicis tristis, extraneis etiam ignotisque non sine cura fuit. Vulgus quoque, & hic aliud agens populus, & ventitavere ad domum, & per fora, & circulos locuti sunt: nec quisquam, audita morte Agricolae, aut laetatus est, aut statim oblitus est. Augebat miserationem constans rumor, "veneno interceptum". Nobis nihil comperti adfirmare ausim: ceterum per omnem valetudinem ejus, crebrius, quam ex more principatus, per nuntios visentis, & libertorum primi, & medicorum intimi venere: sive cura illud, sive inquisitio erat. Supremo quidem die, momenta deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat, nullo credente, sic accelerari, quae tristis audiret. Speciem tamen doloris animo vultuque prae se tulit, securus jam odii, & qui facilius dissimularet gaudium, quam metum. Satis constabat, lecto testamento Agricolae, quo coheredem optimae uxori & piissimae filiae Domitianum scripsit, laetatum eum, velut honore judi-

cioque. Tam caeca & corrupta mens assiduis adulationibus erat, ut nesciret, a bono patre non scribi heredem, nisi malum Principem.

Ejus aetas, forma, honores, opes.

XLIV. Natus erat Agricola, Caio Caesare, tertium consule, Idibus Juniis: excessit sexto & quinquagesimo anno, decimo Kalendas Septembres, Collega Priscoque consulibus. Quod si habitum quoque ejus posteri noscere velint, decentior quam sublimior fuit: nihil metus in vultu: gratia oris supererat: bonum virum facile crederes, magnum libenter. Et ipse quidem, quamquam medio in spatio integrae aetatis ereptus, quantum ad gloriam, longissimum aevum peregit. Quippe & vera bona, quae in virtutibus sita sunt, impleverat; & consularibus ac triumphalibus ornamentis praedito, quid aliud adstruere fortuna poterat? Opibus nimiis non gaudebat; speciosae contigerant: filia atque uxore superstitibus, potest videri etiam beatus; incolumi dignitate, florente fama, salvis adfinitatibus & amicitiis, futura effugisse. Nam sicuti durare in hac beatissimi saeculi luce, ac Principem Trajanum videre, quod augurio votisque apud nostras aures ominabatur: ita festinatae mortis gran-

de folatium tulit, evafiffe poftremum illu tempus, quo Domitianus non jam per intervalla ac fpiramenta temporum, fed continuo & velut uno ictu, rempublicam exhaufit.

Mortis opportunitas, ante Domitiani atrocitates. Taciti in Agricolam pietas.

XLV. Non vidit Agricola obfeffam curiam, & claufum armis fenatum, & eadem ftrage tot confularium caedes, tot nobiliffimarum feminarum exfilia & fugas. Una adhuc victoria Carus Metius cenfebatur, & intra Albanam arcem fententia Meffalini ftrepebat, & Maffa Bebius jam tum reus erat. Mox noftrae duxere Helvidium in carcerem manus: nos Maurici, Rufticique vifus, nos innocenti fanguine Senecio perfudit. Nero tamen fubtraxit oculos, juffitque fcelera, non fpectavit: praecipua fub Domitiano miferiarum pars erat, videre & afpici: cum fufpiria noftra fubfcriberentur: cum denotandis tot hominum palloribus fufficeret faevus ille vultus & rubor, quo fe contra pudorem muniebat. Tu vero felix, Agricola, non vitae tantum claritate, fed etiam opportunitate mortis, ut perhibent, qui interfuerunt noviffimis fermonibus tuis, conftans &

libens fatum excepisti, tamquam pro virili portione innocentiam Principi donares. Sed mihi filiaeque, praeter acerbitatem parentis erepti, auget moestitiam, quod adsidere valetudini, fovere deficientem, satiari vultu, complexu, non contigit. Excepissemus certe mandata vocesque, quas penitus animo figeremus. Noster hic dolor, nostrum vulnus: nobis tam longae absentiae conditione ante quadriennium amissus es. Omnia sine dubio, optime parentum, adsidente amantissima uxore, superfuere honori tuo: paucioribus tamen lacrimis compositus es, & novissima in luce desideravere aliquid oculi tui.

Ex virtute solatia, virtutisque documenta.

XLVI. Si quis piorum manibus locus; si, ut sapientibus placet, non cum corpore exstinguuntur magnae animae: placide quiescas, nosque, domum tuam, ab infirmo desiderio, & muliebribus lamentis, ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri, neque plangi fas est: admiratione te potius, temporalibus laudibus, &, si natura suppeditet, *similitudine decoremus.* Is verus honos, ea conjunctissimi cujusque pietas. Id filiae quoque uxorique praeceperim,

fic patris, fic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque ejus fecum revolvant, famamque ac figuram animi magis, quam corporis, complectantur: non quia intercedendum putem imaginibus, quae marmore, aut aere finguntur: fed ut vultus hominum, ita fimulacra vultus imbecilla ac mortalia funt, forma mentis aeterna: quam tenere & exprimere non per alienam materiam & artem, fed tuis ipfe moribus poffis. Quidquid ex Agricola amavimus, quidquid mirati fumus, manet, manfurumque eft in animis hominum, in aeternitate temporum, fama rerum. Nam multos veterum, velut inglorios & ignobiles, oblivio obruet; Agricola, pofteritati narratus & traditus, fuperftes erit.

C. CORN. TACITI
DIALOGVS
DE
ORATORIBVS,
CVM
SVPPLEMENTO.

BREVIARIVM

I Praefatio, ſcribendique dialogi occaſio. II. Perſonae, Curiatius Maternus, M. Aper, Julius Secundus. IIII. Maternum poetam a poeticis ſtudiis avocare ſtudet Secundus. IV. Excuſat ſe Maternus. V. Inſtat Aper; & contendit utilitate, voluptate, dignitate, fama oratoriam artem arti poeticae anteponendam. VIII. Quod Marcelli Eprii & Criſpi Vibii exemplis & opibus confirmat. IX. Contra poeticae inanem & infructuoſam laudem eſſe. X. Hortatur ergo Maternum, ut ab auditoriis & theatris ad forum cauſaſque ſe convertat. XI. Maternus poetas defendit. XII. Iis pura, innocentia, divina ſunt ſtudia: magna fama. XIII. Specioſae opes: felix contubernium. Inquieta vero & anxia oratorum vita. XIV. Haec tractantibus, intervenit Vipſtanius Meſſala. Is antiquorum admirator, recentium contemptor, Aprum a novorum rhetorum more ad antiquorum oratorum formam trahere nititur. XV. Inde de antiquis & recentibus diſputatio. XVI. In antiquorum venerationem conſpirant Meſſala, Secundus, & Maternus. Aper antiquos inſectatur, & ſaeculi ſui partes tuetur. XVII. Incertum enim eſſe & obſcurum antiquorum nomen. XVIII. Plures quoque eloquentiae ſpecies. Malignitate humana, vetera in laude, praeſentia in faſtidio eſſe. XIX. Caſſium Severum, quem antiquitatis terminum conſtituunt, non inſcitia, ſed judicio & intellectu ad novum dicendi genus ſe tranſtuliſſe. XX. Multa ve-

teris eloquentiae vitia. Recentem esse laetiorem & pulchriorem. XXI. De Calvo, Caelio, C. Caesare, Bruto, eorum Ciceronisque carminibus, de Asinio & Corvino judicia. XXII. Ciceronis laudes & vitia. XXIII. Summam eloquentiae artem esse, antiquorum egregia quaeque imitari, & a recentibus feliciter reperta miscere. XXIV. Maternus Messalam hortatur, non ad laudationem antiquorum, quos fama sua satis laudat, sed ut causas, cur in tantum ab eorum eloquentia praesens aetas recesserit, aperiat. XXV. Messala quaedam tamen de antiquorum nomine, & judicia de Calvo, Asinio, Caesare, Caelio, Bruto, Cicerone, retractat. XXVI. C. Gracchum, L. Crassum laudat. Maecenatem vero, Gallionem & Cassium Severum reprehendit. XXVII. Messalam longius vagantem ad propositum retrahit Maternus. XXVIII. Causas ergo, cur eloquentia ceteraeque artes a vetere gloria desciverint, adfert Messala, desidiam juventutis, negligentiam parentum, inscientiam praecipientium, & oblivionem moris antiqui. XXXIII. Haec cum evolveret Messala, eum restitantem impellit Maternus, ut prosequatur, &, quomodo veteres ingenia alerent, doceat. XXXIV. Messala veteris juvenum institutionis artes explicat. XXXV. Recentioris vitia retegit. *At in hac parte mutilus est Messalae sermo. Periit integra Julii Secundi oratio. In Materno desunt quoque initia. Quae desiderantur, supplere juvat, ut facilius sit hujusce dialogi sensum adsequi, ejusque utilitates percipere.* 1. Retectis pravae institutionis vitiis, Messala juvenum inscitiam, cum ad veros judices ventum est, explodit, eosque, sine ulla publici privatique juris experientia, exili tantum elegantia turgidave granditate ridiculos scenicisque praeceptorum suorum artibus instructos prodire ostendit. 2. Histrionica hac institutione perditam esse eloquentiam concludit. 3. Maternum & Secundum hortatur, ut altiores alias, si quae sint, causas aperiant. 4. Julius Secundus non tam novas corruptae eloquentiae causas expromit, quam a Messala allatas explicat, earumque originem demonstrat. 5. Mutata nempe republica, mutata sunt ingenia; & sub Principibus non eloquentia, sed ingenii fama, curae fuit. In Annaeo Seneca coepit illa ingenii prurigo. 6. Ejus

exemplo & fortuna fuit incitata. 7. Neque priscis Vespasiani virtutibus repressa. Immo in dies audacior forum irrupit. 8. Suasque in laudes subsellia conduxit, duce Largio Licinio. 9. Fessam tantis propudiis eloquentiam cessasse ait Julius Secundus; Maternumque iis deterritum Musas esse sectatum. 10. Fatetur Maternus, se irrepentibus in forum vitiis fuisse commotum; trahente tamen natura, ad Musarum castra transfugisse. 11. Mox, ut motam quaestionem dirimat, eloquentiae disertique generis dicendi vices atque ingenia expendit: Rhetoribus indulget. Quintilianum laudat. 12. Nec miratur eloquentiam desiisse, quae Ciceroni superstes esse non valuit. 13. Neque Principum arbitriis erat accommodata. Nusquam enim eloquentiam esse, nisi ubi sit libertas. 14. Inde tantam eloquentiae vim fuisse in Demosthene. *Cetera habet Tacitus.* XXXVI. Ipsa temporum perturbatione & licentia, cum vigeret respublica, eloquentiam olim valuisse. XXXVII. Iis temporibus neminem magnam potentiam sine eloquentia fuisse consecutum. XXXVIII. Cn. Pompeium eloquentiae nocuisse, cum eam adstrinxit, frenosque ei imposuit. XXXIX. Immo ipsis oratorum paenulis fractam eam fuisse & dejectam, quod pompa plausuque indigeat. XL. Probitate quoque & modestia eam elanguisse, cum natura sit contumax, temeraria & arrogans. XLI. Pro varietate ergo temporum variam fuisse eloquentiam; suasque esse quibusvis temporibus laudes & utilitates. XLII. Dialogi conclusio.

Habitus est hic dialogus

An.V.C.	Aer.Chr.		
DCCCXXVIII.	75.	*Coss.*	FLAVIO VESPASIANO Aug. VI, TITO VESPASIANO Caesare IV.

Praefatio, scribendique dialogi occasio.

SAEPE ex me requiris, Juste Fabi, cur, cum priora saecula tot eminentium oratorum ingeniis gloriaque effloruerint, nostra potissimum aetas deserta, & laude eloquentiae orbata, vix nomen ipsum oratoris retineat. Neque enim ita appellamus, nisi antiquos: horum autem temporum diserti, causidici, & advocati, & patroni, & quidvis potius, quam oratores vocantur. Cui percunctationi tuae respondere, & tam magnae quaestionis pondus excipere, ut aut de ingeniis nostris male existimandum sit, si idem adsequi non possumus, aut de judiciis, si nolumus, vix hercule auderem, si mea sententia proferenda, ac non disertissimorum, ut nostris temporibus, hominum sermo repetendus esset, quos eamdem hanc quaestionem pertractantes, juvenis admodum audivi. Ita non ingenio, sed memoria ac recordatione opus est, ut quae a praestantissimis viris & excogitata subtiliter & dicta graviter accepi, cum singuli diversas, vel easdem, sed probabiles causas adferrent, dum formam sui quisque & animi, & ingenii redderet, iisdem nunc numeris, iisdemque

demque rationibus persequar, servato ordine disputationis. Neque enim defuit, qui diversam quoque partem susciperet, ac multum vexata & irrisa vetustate, nostrorum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferret.

Personae, Curiatius Maternus, M. Aper, Julius Secundus.

II. Nam postero die, quam *Curiatius Maternus* Catonem recitaverat, cum offendisse potentium animos diceretur, tamquam in eo tragoediae argumento suî oblitus, tantum Catonem cogitasset, eaque de re per Urbem frequens sermo haberetur, venerunt ad eum *M. Aper* & *Julius Secundus*, celeberrima tum ingenia fori nostri: quos ego in judiciis non utrosque modo studiose audiebam, sed domi quoque & in publico adsectabar, mira studiorum cupiditate, & quodam ardore juvenili, ut fabulas quoque eorum, & disputationes, & arcana semotae dictionis penitus exciperem: quamvis maligne plerique opinarentur, nec Secundo promptum esse sermonem, & Aprum ingenio potius & vi naturae, quam institutione & literis famam eloquentiae consecutum. Nam & Secundo purus, & pressus, &, in quantum satis erat,

profluens fermo non defuit: & Aper, communi eruditione imbutus, contemnebat potius literas, quam nefciebat, tamquam majorem induftriae & laboris gloriam habiturus, fi ingenium ejus nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur. Igitur ut intravimus cubiculum Materni, fedentem ipfum, & quem pridie recitaverat, librum intra manus habentem, deprehendimus.

Maternum poetam a poeticis ftudiis avocare ftudet Secundus.

III. Tum *Secundus:* Nil ne te, inquit, Materne, fabulae malignorum terrent, quo minus offenfas Catonis tui ames? An ideo librum iftum apprehendifti, ut diligentius retractares, & fublatis, fi quae pravam interpretandi materiam dederunt, emitteres Catonem, non quidem meliorem, fed tamen fecuriorem? Tum *ille*, Leges tu quidem, fi volueris, & agnofces, quae audifti: quod fi qua omifit Cato, fequenti recitatione Thyeftes dicet. Hanc enim tragoediam difpofui jam, & intra me ipfe formavi. Atque ideo maturare libri hujus editionem feftino, ut dimiffa priore cura, novae cogitationi toto pectore incumbam. Adeo te tragoediae iftae non fatiant, inquit *Aper*, quo minus, omiffis

orationum & caufarum ftudiis, omne tempus modo circa Medeam, ecce nunc circa Thyeften, confumas? cum tot amicorum caufae, tot coloniarum & municipiorum clientelae in forum vocent, quibus vix fufficeres, etiam fi non novum tibi ipfe negotium importaffes, Domitium, & Catonem: id est, noftras quoque hiftorias, & Romana nomina, Graecorum fabulis aggregares.

Excufat fe Maternus.

IV. Et *Maternus:* Perturbarer hac tua feveritate, nifi frequens & affidua nobis contentio jam prope in confuetudinem vertiffet. Nam nec tu agitare & infequi poetas intermittis, & ego, cui defidiam advocationum objicis, quotidianum hoc patrocinium defendendae adverfus te poeticae exerceo. Quo laetor magis, oblatum nobis judicem, qui me vel in futurum vetet verfus facere, vel, quod jam pridem opto, fua quoque auctoritate compellat, ut omiffis forenfium caufarum anguftiis, in quibus fatis mihi fuperque fudatum eft, fanctiorem iftam & anguftiorem eloquentiam colam.

Instat Aper; & contendit utilitate, voluptate, dignitate, fama oratoriam artem arti poeticae anteponendam.

V. Ego vero, inquit *Secundus*, antequam me judicem Aper recuſet, faciam, quod probi & modeſti judices ſolent, ut in his cognitionibus ſe excuſent, in quibus manifeſtum eſt, alteram apud eos partem gratia praevalere. Quis enim neſcit, neminem mihi conjunctiorem eſſe & uſu amicitiae, & adſiduitate contubernii, quam Saleium Baſſum, cum optimum virum, tum abſolutiſſimum poetam? Porro ſi poetica accuſatur, non alium video reum locupletiorem. Securus ſit, inquit *Aper*, & Saleius Baſſus, & quiſquis alius ſtudium poeticae & carminum gloriam fovet, cum cauſas agere non poſſit. Ego enim, quatenus arbitrum litis hujus inveni, non patiar, Maternum ſocietate plurium defendi: ſed & ipſum ſolum apud vos arguam, quod natus ad eloquentiam virilem & oratoriam, qua parare ſimul & tueri amicitias, adſciſcere nationes, complecti provincias poſſit, amittit ſtudium, quo non aliud in civitate noſtra vel ad utilitatem fructuoſius, vel ad dignitatem amplius, vel ad Urbis famam pulchrius, vel ad totius imperii atque om-

nium gentium notitiam illuſtrius excogitari poteſt. Nam ſi ad utilitatem vitae omnia conſilia factaque noſtra dirigenda ſunt, quid erit tutius, quam eam exercere artem, qua ſemper armatus praeſidium amicis, opem alienis, ſalutem periclitantibus, invidis vero & inimicis metum & terrorem ultro feras, ipſe ſecurus, & velut quadam perpetua potentia ac poteſtate munitus? cujus vis & utilitas, rebus proſpere fluentibus, aliorum praeſidio & tutela intelligitur: ſin proprium periculum increpuit, non hercule lorica, aut gladius in acie firmius munimentum, quam reo & periclitanti eloquentia, praeſidium ſimul & telum, quo propugnare pariter, & inceſſere, vel in judicio, ſive in ſenatu, ſive apud Principem poſſis. Quid aliud infeſtis patribus nuper Eprius Marcellus, quam eloquentiam ſuam oppoſuit? qui accinctus & minax, diſertam quidem, ſed inexercitatam, & ejuſmodi certaminum rudem Helvidii ſapientiam eluſit. Plura de utilitate non dico, cui parti minime contradicturum Maternum meum arbitrer.

VI. Ad voluptatem oratoriae eloquentiae tranſeo, cujus jucunditas, non uno aliquo momento, ſed omnibus prope diebus,

& prope omnibus horis contingit. Quid enim dulcius libero & ingenuo animo, & ad voluptates honestas nato, quam videre plenam semper & frequentem domum suam concursu splendidissimorum hominum? idque scire, non pecuniae, non orbitati, neque officii alicujus administrationi, sed sibi ipsi dari? illos quinimmo orbos, & locupletes, & potentes venire plerumque ad juvenem, & pauperem, ut aut sua, aut amicorum discrimina commendent. Ullane tanta ingentium opum ac magnae potentiae voluptas, quam spectare homines veteres, & senes, & totius Urbis gratia subnixos, in summa omnium rerum abundantia confitentes, id, quod optimum sit, se non habere? Jam vero, qui togatorum comitatus, & egressus! quae in publico species! quae in judiciis veneratio! quod gaudium consurgendi adsistendique inter tacentes, in unum conversos: coire populum, & circumfundi coram, & accipere affectum, quemcumque orator induerit! Vulgata dicentium gaudia, & imperitorum quoque oculis exposita, percenseo. Illa secretiora, & tantum ipsis orantibus nota, majora sunt. Sive accuratam meditatamque adfert orationem; est quoddam sicut ipsius di-

ctionis, ita gaudii pondus & conftantia: five novam & recentem curam non fine aliqua trepidatione animi adtulerit, ipfa follicitudo commendat eventum, & lenocinatur voluptati. Sed extemporalis audaciae, atque ipfius temeritatis vel praecipua jucunditas eft. Nam in ingenio quoque, ficut in agro, quamquam alia diu ferantur atque elaborentur, gratiora tamen, quae fua fponte nafcuntur.

VII. Equidem ut de me ipfe fatear, non eum diem laetiorem egi, quo mihi latus clavus oblatus eft, vel quo homo novus, & in civitate minime favorabili natus, quaefturam, aut tribunatum, aut praeturam accepi: quam eos, quibus mihi, pro mediocritate hujus quantulaecumque in dicendo facultatis, aut reum profpere defendere, aut apud centumviros caufam aliquam feliciter orare, aut apud Principem ipfos illos libertos & procuratores Principum tueri & defendere datur. Tum mihi fupra tribunatus, & praeturas, & confulatus afcendere videor, tum habere, quod in fe, non in alio, oritur, nec codicillis datur, nec cum gratia venit. Quae fama & laus cujufvis artis cum oratorum gloria comparanda eft, qui non illuftres in Urbe folum, apud negotiofos, & rebus intentos, fed

etiam apud juvenes & adolefcentes, quibus modo recta & indoles eft, & bona fpes fui? Quorum nomina prius parentes liberis fuis ingerunt? quos faepius vulgus imperitum, & tunicatus hic populus tranfeuntes nomine vocat, & digito demonftrat? Advenae quoque & peregrini, jam in municipiis & coloniis fuis auditos, cum primum Urbem attigerunt, requirunt, ac vultus agnofcere concupifcunt.

Quod Marcelli Eprii & Crifpi Vibii exemplis & opibus confirmat.

VIII. Aufim contendere, Marcellum hunc Eprium, de quo modo locutus fum, & Crifpum Vibium (libentius enim novis & recentibus, quam remotis & obliteratis exemplis utor) non minus effe in extremis partibus terrarum, quam Capuae, aut Vercellis, ubi nati dicuntur: nec hoc illi alterive ter millies feftertium praeftat, quamquam ad has ipfas opes poffunt videri eloquentiae beneficio veniffe, fed ipfa eloquentia, cujus numen & caeleftis vis multa quidem omnibus faeculis exempla edidit, ad quantam ufque fortunam homines ingenii viribus pervenerint. Sed haec, ut fupra dixi, proxima, & quae non auditu cognofcenda, fed oculis fpe-

ctanda haberemus. Nam quo sordidius & abjectius nati sunt, quoque notabilior paupertas & angustia rerum nascentes eos circumsteterunt, eo clariora, & ad demonstrandam oratoriae eloquentiae utilitatem illustriora exempla sunt: quod sine commendatione natalium, sine substantia facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemptus, per multos jam annos potentissimi sunt civitatis, ac, donec libuit, principes fori, nunc principes in Caesaris amicitia, agunt feruntque cuncta, atque ab ipso Principe cum quadam reverentia diliguntur. Quia Vespasianus, venerabilis senex, & patientissimus veri, bene intelligit, ceteros quidem amicos suos niti iis, quae ab ipso acceperint, quaeque ipsi accumulare, & in alios congerere promptum est: Marcellum autem & Crispum, attulisse ad amicitiam suam, quod non a Principe acceperint, nec accipi possit. Minimum inter tot ac tanta locum obtinent imagines, ac tituli, & statuae, quae neque ipsa tamen negliguntur; tam hercule, quam divitiae, & opes, quas facilius invenies, qui vituperet, quam qui fastidiat. His igitur & honoribus, & ornamentis, & facultatibus, refertas domos eo-

rum videmus, qui se ab ineunte adolescentia caussis forensibus & oratorio studio dederunt.

Contra poeticae inanem & infructuosam laudem esse.

IX. Nam carmina & versus, quibus totam vitam Maternus insumere optat (inde enim omnis fluxit oratio) neque dignitatem ullam auctoribus suis conciliant, neque utilitates alunt: voluptatem autem brevem, laudem inanem & infructuosam consequuntur. Licet haec ipsa, & quae deinde dicturus sum, aures tuae, o Materne, respuant, cui bono est, si apud te Agamemnon, aut Jason diserte loquitur? quis ideo domum defensus, & tibi obligatus redit? Quis Saleium nostrum, egregium poetam, vel, si hoc honorificentius est, praeclarissimum vatem deducit, aut salutat, aut prosequitur? Nempe, si amicus ejus, si propinquus, si denique ipse in aliquod negotium inciderit, ad hunc Secundum recurret, aut ad te, Materne, non, quia poeta es, neque ut pro eo versus facias: hi enim Basso domi nascuntur, pulchri quidem & jucundi: quorum tamen hic exitus est, ut, cum toto anno, per omnes dies, magna noctium parte, unum librum

extudit & elucubravit, rogare ultro & ambire cogatur, ut ſint, qui dignentur audire: & ne id quidem gratis: nam & domum mutuatur, & auditorium exſtruit, & ſubſellia conducit, & libellos diſpergit: & ut beatiſſimus recitationem ejus eventus proſequatur, omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herba vel flore praecepta, ad nullam certam & ſolidam pervenit frugem: nec aut amicitiam inde refert, aut clientelam, aut manſurum in animo cujuſquam beneficium, ſed clamorem vagum, & voces inanes, & gaudium volucre. Laudavimus nuper, ut miram & eximiam Veſpaſiani liberalitatem, quod quingenta ſeſtertia Baſſo donaſſet. Pulchrum id quidem, indulgentiam Principis ingenio mereri: quanto tamen pulchrius, ſi ita res familiaris exigat, ſe ipſum colere, ſuum ingenium propitiare, ſuam experiri liberalitatem? Adjice, quod poetis, ſi modo dignum aliquid elaborare & efficere velint, relinquenda converſatio amicorum, & jucunditas Urbis, deſerenda cetera officia, utque ipſi dicunt, *in nemora & lucos*, id eſt, in ſolitudinem recedendum eſt.

Hortatur ergo Maternum, ut ab auditoriis & theatris ad forum causasque se convertat.

X. Ne opinio quidem & fama, cui soli serviunt, & quod unum esse pretium omnis sui laboris fatentur, aeque poetas quam oratores sequitur: quoniam mediocres poetas nemo novit, bonos pauci. Quando enim rarissimarum recitationum fama in totam Urbem penetrat? nedum ut per tot provincias innotescat. Quotus quisque, cum ex Hispania, vel Asia, ne quid de Gallis nostris loquamur, in Urbem venit, Saleium Bassum requirit? atque adeo si quis requirit, & semel vidit, transit & contentus est; ut si picturam aliquam, vel statuam vidisset. Neque hunc meum sermonem sic accipi volo, tamquam eos, quibus natura sua oratorium ingenium denegavit, deterream a carminibus, si modo in hac studiorum parte oblectare otium, & nomen inferere possunt famae: ego vero omnem eloquentiam, omnesque ejus partes sacras & venerabiles puto: nec solum cothurnum vestrum, aut heroici carminis sonum, sed lyricorum quoque jucunditatem, & elegorum lascivias, & iamborum amaritudinem, & epigrammatum lusus, & quam-

cumque aliam ſpeciem eloquentia habeat, anteponendam ceteris aliarum artium ſtudiis credo: ſed tecum mihi, Materne, res eſt, quod, cum natura tua in ipſam arcem eloquentiae ferat, errare mavis, & ſumma adeptus, in levioribus ſubſiſtis. Ut ſi in Graecia natus eſſes, ubi ludicras quoque artes exercere honeſtum eſt, ac tibi Nicoſtrati robur ac vires dii dediſſent, non paterer immanes illos ad pugnam datos lacertos, levitate jaculi aut jactu diſci vaneſcere: ſic nunc te ab auditoriis & theatris, in forum & ad cauſas & ad vera proelia voco: cum praeſertim ne ad id quidem conſurgere poſſis, quod plerisque patrocinatur, tamquam minus obnoxium ſit offendere poetarum, quam oratorum ſtudium. Effervescit enim vis pulcherrimae naturae tuae, nec pro amico aliquo, ſed, quod periculoſius eſt, pro Catone offendis: nec excuſatur offenſa neceſſitudine officii, aut fide advocationis, aut fortuitae & ſubitae dictionis impetu: meditatus videris elegiſſe perſonam notabilem, & cum auctoritate dicturam. Sentio, quid reſponderi poſſit: hinc ingentes ex his aſſenſus, hinc in ipſis auditoriis praecipue laudari, & mox omnium ſermonibus ferri. Tolle igitur quie-

tis & securitatis excusationem, cum tibi sumas adversarium superiorem: nobis satis sit privatas & nostri saeculi controversias tueri, in quibus expressis si quando necesse sit pro periclitante amico potentiorum aures offendere, & probata sit fides, & libertas excusata.

Maternus poetas defendit.

XI. Quae cum dixisset Aper acrius, ut solebat, & intento ore: remissus & subridens *Maternus*, Paravi, inquit, me, non minus diu accusare oratores, quam Aper laudat. Fore enim arbitrabar, ut a laudatione eorum digressus detrectaret poetas, atque carminum studium prosterneret: arte quadam mitigavit, concedendo his, qui causas agere non possent, ut versus facerent. Ego autem sicut in causis agendis efficere aliquid & eniti fortasse possum, ita recitatione tragoediarum ingredi famam auspicatus sum, tum quidem, cum in Nerone improbam, & studiorum quoque sacra profanantem Vatinii potentiam fregi: & hodie si quid in nobis notitiae ac nominis est, magis arbitror carminum, quam orationum gloria partum: ac jam me sejungere a forensi labore constitui, nec comitatus istos, & egressus, aut frequentiam salutatio-

num concupiſco : non magis quam aera, & imagines, quae etiam, me nolente, in domum meam inruperunt. Nam ſtatum hucuſque ac ſecuritatem melius innocentia tueor, quam eloquentia: nec vereor, ne mihi umquam verba in ſenatu, niſi pro alterius diſcrimine, facienda ſint.

Iis pura, innocentia, divina ſunt ſtudia: magna fama.

XII. Nemora vero, & luci, & ſecretum ipſum, quod Aper increpabat, tantam mihi afferunt voluptatem, ut inter praecipuos carminum fructus numerem, quod nec in ſtrepitu, nec ſedente ante oſtium litigatore, nec inter ſordes ac lacrimas reorum componuntur, ſed ſecedit animus in loca pura atque innocentia, fruiturque ſedibus ſacris. Haec eloquentiae primordia, haec penetralia: hoc primum habitu cultuque commoda mortalibus, in illa caſta, & nullis contacta vitiis, pectora influxit: ſic oracula loquebantur. Nam lucroſae hujus, & ſanguinantis eloquentiae uſus, recens, & malis moribus natus, atque, ut tu dicebas, Aper, in locum teli repertus. Ceterum felix illud, &, ut more noſtro loquar, aureum ſaeculum, & oratorum & criminum inops, poetis & vatibus

abundabat, qui benefacta canerent, non qui male admissa defenderent. Nec ullis aut gloria major, aut augustior honor: primum apud deos, quorum proferre responsa, & interesse epulis ferebantur: deinde apud illos diis genitos sacrosque reges, inter quos neminem causidicorum, sed Orphea ac Linum, ac si introspicere altius velis, ipsum Apollinem accepimus: vel, si haec fabulosa nimis & composita videntur, illud certe mihi concedis, Aper, non minorem honorem Homero, quam Demostheni, apud posteros: nec angustioribus terminis famam Euripidis, aut Sophoclis, quam Lysiae, aut Hyperidis includi: plures hodie reperies, qui Ciceronis gloriam, quam qui Virgilii detrectent. Nec ullus Asinii aut Messalae liber tam illustris est, quam Medea Ovidii, aut Varii Thyestes.

Speciosae opes: felix contubernium. Inquieta vero & anxia oratorum vita.

XIII. Ac ne fortunam quidem vatum, & illud felix contubernium, comparare timuerim cum inquieta & anxia oratorum vita. Licet illos certamina & pericula sua ad consulatus evexerint: malo securum & secretum Virgilii secessum, in quo tamen neque apud divum Augustum gratia caruit, neque

apud

apud populum Romanum notitia. Teftes Augufti epiftolae, teftis ipfe populus, qui auditis in theatro verfibus Virgilii, furrexit univerfus, & forte praefentem fpectantemque Virgilium veneratus eft, fic quafi Auguftum. Ne noftris quidem temporibus, Secundus Pomponius Afro Domitio, vel dignitate vitae, vel perpetuitate famae, cefferit. Nam Crifpus & Marcellus, ad quorum exempla me vocas, quid habent in hac praefenti fortuna concupifcendum? quod timent? an quod timentur? quod cum quotidie aliquid rogentur, hi, quibus praeftant, indignantur? quod alligati cum adulatione, nec imperantibus umquam fatis fervi videntur, nec nobis fatis liberi? Quae haec fumma eorum potentia eft? tantum poffe liberti folent. Me vero dulces, ut Virgilius ait, Mufae, remotum a follicitudinibus, & curis, & neceffitate quotidie aliquid contra animum faciendi, in illa facra, illofque fontes ferant: nec infanum ultra & lubricum forum, famamque pallentem, trepidus experiar: non me fremitus falutantium, nec anhelans libertus excitet: nec incertus futuri, teftamentum pro pignore fcribam: nec plus habeam, quam quod poffim, cui velim, relinquere, quandocum-

que fatalis & meus dies veniet: ftatuarque tumulo, non moeftus & atrox, fed hilaris & coronatus: & pro memoria mei nec confulat quifquam, nec roget.

Haec tractantibus, intervenit Vipftanius Meffala. Is antiquorum admirator, recentium contemptor, Aprum a novorum rhetorum more ad antiquorum oratorum formam trahere nititur.

XIV. Vix dum finierat Maternus, concitatus & velut inftinctus, cum *Vipftanius Meffala* cubiculum ejus ingreffus eft, fufpicatufque ex ipfa intentione fingulorum, altiorem inter eos effe fermonem: Num parum tempeftivus, inquit, interveni, fecretum confilium & caufae alicujus meditationem tractantibus? Minime, minime, inquit *Secundus;* atque adeo vellem maturius interveniffes: delectaffet enim te & Apri noftri accuratiffimus fermo, cum Maternum, ut omne ingenium ac ftudium fuum ad caufas agendas converteret, exhortatus eft, & Materni pro carminibus fuis laeta, utque poetas defendi decebat, audentior, & poetarum quam oratorum fimilior oratio. *Me* vero, inquit, & fermo ipfe infinita voluptate adfeciffet, atque id ipfum delectat, quod vos, viri optimi &

temporum noſtrorum oratores, non forenſibus tantum negotiis, & declamatorio ſtudio ingenia veſtra exercetis, ſed ejuſmodi etiam diſputationes adjungitis, quae & ingenium alunt, & eruditionis & literarum jucundiſſimum oblectamentum, cum vobis, qui illa diſputatis, adferunt, tum etiam his, ad quorum aures pervenerint. Itaque hercule non minus probari video in te, Secunde, quod Julii Aſiatici vitam componendo, ſpem hominibus feciſti plurium ejuſmodi librorum, quam in Apro, quod nondum a ſcholaſticis controverſiis receſſit; & otium ſuum mavult novorum rhetorum more, quam veterum oratorum, conſumere.

Inde de antiquis & recentibus diſputatio.

XV. Tum *Aper*, Non deſinis, Meſſala, vetera tantum & antiqua mirari, noſtrorum autem temporum ſtudia inridere atque contemnere. Nam hunc tuum ſermonem ſaepe excepi, cum oblitus & tuae, & fratris tui eloquentiae, neminem hoc tempore oratorem eſſe contenderes. Atque ideo credo audacius, quod maligni in iis opinionem non verebaris, cum eam gloriam, quam tibi alii concedunt, ipſe tibi denegares. Neque illius, *inquit*, ſermonis mei paenitentiam ago, neque aut

Secundum, aut Maternum, aut teipsum, Aper, (quamquam interdum in contrarium disputes) aliter sentire credo. Ac velim impetratum ab aliquo vestrûm, ut caussas hujus infinitae differentiae scrutetur ac reddat, quas mecum ipse plerumque conquiro: & quod quibusdam solutio est, mihi auget quaestionem, quia video etiam Graiis accidisse, ut longius absit Aeschine & Demosthene Sacerdos iste Nicetes, & si quis alius Ephesum vel Mitylenas contentis scholasticorum clamoribus quatit, quam Afer, aut Africanus, aut vos ipsi a Cicerone, aut Asinio recessistis.

In antiquorum venerationem conspirant Messala, Secundus, & Maternus. Aper antiquos insectatur, & saeculi sui partes tuetur.

XVI. Magnam, inquit *Secundus*, & dignam tractatu quaestionem movisti: sed quis eam justius explicaverit, quam tu, ad cujus summam eruditionem & praestantissimum ingenium cura quoque & meditatio accessit? Et *Messala*, Aperiam, inquit, cogitationes meas, si illud a vobis ante impetravero, ut vos quoque sermonem hunc nostrum adjuvetis. Pro duobus, inquit *Maternus*, promitto: nam & ego & Secundus exsequemur partes, quas intellexerimus te non tam omisisse, quam

nobis reliquisse. Aprum enim solere dissentire, & tu paullo ante dixisti, & ipse satis manifestus est, jamdudum in contrarium accingi, nec aequo animo perferre hanc nostram pro antiquorum laude concordiam. Non enim, inquit *Aper*, inauditum & indefensum saeculum nostrum patiar hac vestra conspiratione damnari. Sed hoc primum interrogabo, quos vocetis antiquos, quam oratorum aetatem significatione ista determinetis? Ego enim cum audio antiquos, quosdam veteres & olim natos intelligo; ac mihi versantur ante oculos Ulysses & Nestor, quorum aetas mille fere & trecentis annis saeculum nostrum antecedit: vos autem Demosthenem & Hyperidem profertis, quos satis constat Philippi & Alexandri temporibus floruisse: ita tamen, ut utrique superstites essent. Ex quo apparet, non multo plures, quam cccc annos interesse inter nostram & Demosthenis aetatem: quod spatium temporis, si ad infirmitatem corporum nostrorum referas, fortasse longum videatur: si ad naturam saeculorum & respectum immensi hujus aevi, perquam breve, & in proximo est. Nam si, ut Cicero in Hortensio scribit, "is est magnus & verus annus, quo eadem positio caeli siderumque, quae

cum maxime est, rursum existet, isque annus horum, quos nos vocamus, annorum XII MDCCCCLIV complectitur"; incipit Demosthenes vester, quem vos veterem & antiquum fingitis, non solum eodem anno, quo nos, sed fere eodem mense exstitisse.

Incertum enim esse & obscurum antiquorum nomen.

XVII. Sed transeo ad Latinos oratores, in quibus non Menenium, ut puto, Agrippam, qui potest videri antiquus, nostrorum temporum disertis anteponere soletis: sed Ciceronem, & Caesarem, & Coelium, & Calvum, & Brutum, & Asinium, & Messalam; quos quidem cur antiquis temporibus potius adscribatis, quam nostris, non video. Nam ut de Cicerone ipso loquar, Hirtio nempe & Pansa consulibus, ut Tiro libertus ejus scripsit, septimo Idus Decembris occisus est, quo anno divus Augustus in locum Pansae & Hirtii se & Q. Pedium consules suffecit. Statue sex & quinquaginta annos, quibus mox divus Augustus rempublicam rexit; adjice Tiberii tres & viginti, & prope quadriennium Caii, ac bis quaternos denos Claudii & Neronis annos, atque ipsum Galbae, & Othonis, & Vitellii unum annum, ac sextam jam fe-

licis hujus principatus ſtationem, qua Veſpaſianus rempublicam fovet, centum & viginti anni ab interitu Ciceronis in hunc diem colliguntur, unius hominis aetas. Nam ipſe ego in Britannia vidi ſenem, qui ſe fateretur ei pugnae interfuiſſe, qua Caeſarem, inferentem arma Britanniae, arcere litoribus, & pellere adgreſſi ſunt. Ita ſi eum, qui armatus C. Caeſari reſtitit, vel captivitas, vel voluntas, vel fatum aliquod in Urbem pertraxiſſet, idem Caeſarem ipſum & Ciceronem audire potuit, & noſtris quoque actionibus intereſſe. Proximo quidem congiario ipſi vidiſtis pleroſque ſenes, qui ſe a divo quoque Auguſto ſemel atque iterum accepiſſe congiarium narrabant: ex quo colligi poteſt, & Corvinum ab illis & Aſinium audiri potuiſſe. Nam Corvinus in medium uſque Auguſti principatum, Aſinius paene ad extremum duravit. Nec dividatis ſaeculum, & antiquos ac veteres vocetis oratores, quos eorumdem hominum aures agnoſcere ac velut conjungere & copulare potuerunt.

Plures quoque eloquentiae ſpecies. Malignitate humana, vetera in laude, praeſentia in faſtidio eſſe.

XVIII. Haec ideo praedixi, ut ſi qua,

ex horum oratorum fama gloriaque, laus temporibus adquiritur, eamdem docerem in medio ſitam, & propiorem nobis, quam Ser. Galbae, C. Carboni, quoſque alios antiquos merito vocaremus. Sunt enim horridi, & impoliti, & rudes, & informes, & quos utinam nulla parte imitatus eſſet Calvus veſter, aut Coelius, aut ipſe Cicero? Agere enim fortius jam & audentius volo, ſi illud ante praedixero, mutari cum temporibus formas quoque & genera dicendi. Sic Catoni ſeni comparatus C. Gracchus, plenior & uberior; ſic Graccho politior & ornatior Craſſus; ſic utroque diſtinctior, & urbanior, & altior Cicero; Cicerone mitior Corvinus, & dulcior, & in verbis magis elaboratus. Nec quaero, quis diſertiſſimus: hoc interim probaſſe contentus ſum, non eſſe unum eloquentiae vultum, ſed in illis quoque, quos vocatis antiquos, plures ſpecies deprehendi; nec ſtatim deterius eſſe, quod diverſum eſt: vitio autem malignitatis humanae vetera ſemper in laude, praeſentia in faſtidio eſſe. Num dubitamus inventos, qui pro Catone Appium Caecum magis mirarentur? Satis conſtat ne Ciceroni quidem obtrectatores defuiſſe, quibus inflatus, & tumens, nec ſatis preſſus,

ſed ſupra modum exſultans, & ſuperfluens, & parum Atticus videretur. Legiſtis utique & Calvi & Bruti ad Ciceronem miſſas epiſtolas: ex quibus facile eſt deprehendere, Calvum quidem Ciceroni viſum exſanguem & attritum, Brutum autem otioſum atque disjunctum. Rurſumque Ciceronem a Calvo quidem male audiviſſe, tamquam ſolutum & enervem: a Bruto autem, ut ipſius verbis utar, tamquam fractum atque elumbem. Si me interroges, omnes mihi videntur verum dixiſſe. Sed mox ad ſingulos veniam, nunc mihi cum univerſis negotium eſt.

Caſſium Severum, quem antiquitatis terminum conſtituunt, non inſcitia, ſed judicio & intellectu ad novum dicendi genus ſe tranſtuliſſe.

XIX. Nam quatenus antiquorum admiratores hunc velut terminum antiquitatis conſtituere ſolent, quem uſque ad Caſſium Severum faciunt, quem primum adfirmant flexiſſe ab illa vetere, atque directa dicendi via; non infirmitate ingenii, nec inſcitia literarum, tranſtuliſſe ſe ad id dicendi genus contendo, ſed judicio & intellectu. Vidit namque, ut paullo ante dicebam, cum conditione temporum ac diverſitate aurium formam

quoque ac speciem orationis esse mutandam. Facile perferebat prior iste populus, ut imperitus & rudis, imperitissimarum orationum spatia: atque id ipsum laudi dabatur, si dicendo quis diem eximeret. Ita vero longa principiorum praeparatio, & narrationis alte repetita series, & multarum divisionum ostentatio, & mille argumentorum gradus, & quidquid aliud aridissimis Hermagorae & Apollodori libris praecipitur, in honore erat: quod si quis odoratus philosophiam, atque ex ea locum aliquem orationi suae insereret, in caelum laudibus ferebatur. Nec mirum: erant enim haec nova & incognita; & ipsorum quoque oratorum paucissimi praecepta rhetorum, aut philosophorum placita, cognoverant. At hercule pervulgatis jam omnibus, cum vix in cortina quisquam adsistat, qui elementis studiorum & si non instructus, at certe imbutus sit, novis & exquisitis eloquentiae itineribus opus est, per quae orator fastidium aurium effugiat, utique apud eos judices, qui vi, aut potestate, non jure & legibus cognoscunt, & nec accipiunt tempora, sed constituunt, nec exspectandum habent oratorem, dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed saepe ultro admonent, atque alio

transgredientem revocant, & festinare se testantur.

Multa veteris eloquentiae vitia. Recentem esse laetiorem & pulchriorem.

XX. Quis nunc feret oratorem de infirmitate valetudinis suae praefantem? qualia sunt fere principia Corvini. Quis quinque in Verrem libros exspectabit? Quis de exceptione & formula perpetietur illa immensa volumina, quae pro M. Tullio, aut A. Caecina legimus? Praecurrit hoc tempore judex dicentem, & nisi aut cursu argumentorum, aut colore sententiarum, aut nitore & cultu descriptionum invitatus & corruptus est, aversatur dicentem. Vulgus quoque adsistentium, & adfluens & vagus auditor, adsuevit jam exigere laetitiam, & pulchritudinem orationis; nec magis perfert in judiciis tristem & impexam antiquitatem, quam si quis in scena, Roscii, aut Turpionis Ambivii exprimere gestus velit. Jam vero juvenes, & in ipsa studiorum incude positi, qui profectus sui causa oratores sectantur, non solum audire, sed etiam referre domum aliquid illustre & dignum memoria volunt. Traduntque invicem, ac saepe in colonias ac provincias suas scribunt, sive in suis aliquis arguta &

brevi ſententia effulſit, ſive locus exquiſito & poetico cultu enituit. Exigitur enim jam ab oratore etiam poeticus decor, non Accii aut Pacuvii veterno inquinatus, ſed ex Horatii, & Virgilii, & Lucani ſacrario prolatus. Horum igitur auribus & judiciis obtemperans noſtrorum oratorum aetas, pulchrior & ornatior exſtitit. Neque ideo minus efficaces ſunt orationes noſtrae, quia ad aures judicantium cum voluptate perveniunt. Quid enim ſi infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi caemento, & informibus regulis exſtruuntur, ſed marmore nitent & auro radiantur?

De Calvo, Caelio, C. Caeſare, Bruto, eorum, Ciceroniſque carminibus, de Aſinio & Corvino judicia.

XXI. Equidem fatebor vobis ſimpliciter, me in quibuſdam antiquorum vix riſum, in quibuſdam autem vix ſomnum tenere, nec unum de populo Canuti aut Aride Furnio & Toranio, quique alios in eodem valetudinario haec oſſa & hanc maciem probant. Ipſe mihi Calvus, cum unum & viginti, ut puto, libros reliquerit, vix in una aut altera oratiuncula ſatisfacit: nec diſſentire ceteros ab hoc meo judicio video. Quotus enim quiſque

Calvi in Afitium, aut in Drufum legit? At hercule in hominum ftudioforum manibus verfantur accufationes, quae in Vatinium infcribuntur, ac praecipue fecunda ex his oratio: eft enim verbis ornata, & fententiis auribus judicum accommodata: ut fcias ipfum quoque Calvum intellexiffe, quid melius effet, nec voluntatem, quin fublimius & cultius diceret, fed ingenium ac vires defuiffe. Quid? ex Coelianis orationibus? nempe hae placent, fi non univerfae, at partes earum, in quibus nitorem & altitudinem horum temporum agnofcimus. Sordes autem verborum, & hians compofitio, & inconditi fenfus redolent antiquitatem: nec quemquam adeo antiquarium puto, ut Coelium ex ea parte laudet, qua antiquus eft. Concedamus fane C. Caefari, ut propter magnitudinem cogitationum & occupationes rerum, minus in eloquentia effecerit, quam divinum ejus ingenium poftulabat: tam hercule, quam Brutum philofophiae fuae relinquamus. Nam in orationibus minorem effe fama fua, etiam admiratores ejus fatentur: nifi forte quifquam aut Caefaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Dejotaro rege, ceterofque ejufdem lentitudinis ac teporis libros legit, nifi qui & carmina eorum-

dem miratur. Fecerunt enim & carmina, & in bibliothecas retulerunt, non melius quam Cicero, at felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt. Asinius quoque, quamquam propioribus temporibus natus sit, videtur mihi inter Menenios & Appios studuisse. Pacuvium certe, & Accium, non solum tragoediis, sed etiam orationibus suis expressit: adeo durus & siccus est. Oratio autem, sicut corpus hominis, ea demum pulchra est, in qua non eminent venae, nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus sanguis implet membra, & exsurgit toris, ipsosque nervos rubor tegit & decor commendat. Nolo Corvinum insequi, quia non per ipsum stetit, quo minus laetitiam nitoremque nostrorum temporum exprimeret: viderimus, inquam, judicio ejus vis aut animi, aut ingenii suffecerit.

Ciceronis laudes & vitia.

XXII. Ad Ciceronem venio, cui eadem pugna cum aequalibus suis fuit, quae mihi vobiscum est. Illi enim antiquos mirabantur, ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat: nec ulla re magis ejusdem aetatis oratores praecurrit, quam judicio. Primus enim excoluit orationem, primus & verbis dele-

ctum adhibuit, & compoſitioni artem: locos quoque laetiores attentavit, & quaſdam ſententias invenit; utique in his orationibus, quas ſenior jam & juxta finem vitae compoſuit, id eſt, poſtquam magis profecerat, uſuque & experimentis didicerat, quod optimum dicendi genus eſt. Nam priores ejus orationes non carent vitiis antiquitatis: lentus eſt in principiis, longus in narrationibus, otioſus circa exceſſus, tarde commovetur, raro incaleſcit: pauci ſenſus apte & cum quodam lumine terminantur: nihil excerpere, nihil referre poſſis: & velut in rudi aedificio, firmus ſane paries & duraturus, ſed non ſatis expolitus & ſplendens. Ego autem oratorem, ſicut locupletem ac laudatum patrem familiae, non eo tantum volo tecto tegi, quod imbrem ac ventum arceat, ſed etiam, quod viſum & oculos delectet: non ea ſolum inſtrui ſupellectile, quae neceſſariis uſibus ſufficiat, ſed ſit in apparatu ejus & aurum, & gemmae, ut ſumere in manus, & adſpicere ſaepius liceat: quaedam vero procul arceantur, ut jam obliterata & olentia: nullum ſit verbum velut rubigine infectum, nulli ſenſus tarda & inerti ſtructura, in morem Annalium, componantur: fugiat foedam & inſulſam

scurrilitatem, variet compositionem, nec omnes clausulas uno & eodem modo terminet.

Summam eloquentiae artem esse, antiquorum egregia quaeque imitari, & a recentibus feliciter reperta miscere.

XXIII. Nolo irridere *rotam fortunae*, & *jus Verrinum*, & illud tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententia positum, *esse videatur*. Nam & hoc invitus retuli, & plura omisi, quae tamen sola mirantur atque exprimunt hi, qui se antiquos oratores vocant: neminem nominabo, genus hominum signasse contentus: sed vobis utique versantur ante oculos, qui Lucilium pro Horatio, & Lucretium pro Virgilio legunt: quibus eloquentia tui Aufidii Bassi, aut Servilii Noniani, ex comparatione Sisennae aut Varronis, sordet: qui rhetorum nostrorum commentarios fastidiunt, oderunt, Calvi mirantur: quos more prisco apud judicem fabulantes, non auditores sequuntur, non populus audit, vix denique litigator perpetitur: adeo moesti & inculti, illam ipsam, quam jactant sanitatem, non firmitate, sed jejunio, consequuntur. Porro ne in corpore quidem valetudinem medici probant, quae animi an-

xietate contingit, parum eſt, aegrum non eſſe; fortem, & laetum, & alacrem volo: prope abeſt ab infirmitate, in quo ſola ſanitas laudatur. Vos vero, diſertiſſimi, ut poteſtis, ut facitis, illuſtrate ſaeculum noſtrum pulcherrimo genere dicendi. Nam & te, Meſſala, video laetiſſima quaeque antiquorum imitantem: & vos, Materne ac Secunde, ita gravitati ſenſuum nitorem & cultum verborum miſcetis; ea electio inventionis, is ordo rerum, & quotiens cauſa poſcit, ubertas; ea, quotiens permittitur, brevitas, is compoſitionis decor, ea ſententiarum planitas eſt, ſic exprimitis affectus, ſic libertatem temperatis, ut etiam ſi noſtra judicia malignitas & invidia tardaverit, verum de vobis dicturi ſint poſteri noſtri.

Maternus Meſſalam hortatur non ad laudationem antiquorum, quos fama ſua ſatis laudat, ſed ut cauſas, cur in tantum ab eorum eloquentia praeſens aetas receſſerit, aperiat.

XXIV. Quae cum Aper dixiſſet, Agnoſcitis ne, inquit *Maternus*, vim & ardorem Apri noſtri? quo impetu ſaeculum noſtrum defendit! quam copioſe ac varie vexavit antiquos! quanto non ſolum ingenio ac ſpiritu,

ſed etiam eruditione & arte, ab ipſis mutuatus eſt, per quae mox ipſos inceſſeret! Tuum tamen, Meſſala, promiſſum immutaſſe non debes: neque enim defenſores antiquorum exigimus, nec quemquam noſtrorum, quamquam modo laudati ſumus, his, quos inſectatus eſt Aper, comparamus: ac ne ipſe quidem ita ſentit, ſed more veteri, & a veſtris philoſophis ſaepe celebrato, ſumpſit ſibi contradicendi partes. Exprome nobis, non laudationem antiquorum, ſatis enim illos fama ſua laudat, ſed cauſas, cur in tantum ab eloquentia eorum receſſerimus; cum praeſertim centum & viginti annos ab interitu Ciceronis in hunc diem effici ratio temporum collegerit.

Meſſala quaedam tamen de antiquorum nomine, & judicia de Calvo, Aſinio, Caeſare, Caelio, Bruto, Cicerone, retractat.

XXV. Tum *Meſſala*: Sequar a te praeſcriptam formam, Materne: neque enim diu contradicendum eſt Apro, qui primum, ut opinor, nominis controverſiam movit, tamquam parum proprie antiqui vocarentur, quos ſatis conſtat ante centum annos fuiſſe. Mihi autem de vocabulo pugna non eſt, ſive illos antiquos, ſive majores, ſive quo alio

mavult nomine, appellet: dummodo in confeſſo ſit, eminentiorem illorum temporum eloquentiam fuiſſe. Ne illi quidem parti ſermonis ejus repugno, ſi quo minus fatetur, plures formas dicendi etiam iiſdem ſaeculis, nedum diverſis, exſtitiſſe. Sed quo modo inter Atticos oratores primae Demoſtheni tribuuntur, proximum autem locum Aeſchines, & Hyperides, & Lyſias, & Lycurgus obtinent, omnium autem conſenſu haec oratorum aetas maxime probatur: ſic apud nos Cicero quidem ceteros eorumdem temporum diſertos anteceſſit: Calvus autem, & Aſinius, & Caeſar, & Coelius, & Brutus, ſuo jure, & prioribus, & ſequentibus anteponuntur: nec refert, quod inter ſe ſpecie differant, cum genere conſentiant. Adſtrictior Calvus, numeroſior Aſinius, ſplendidior Caeſar, amarior Coelius, gravior Brutus, vehementior, & plenior, & valentior Cicero; omnes tamen eamdem ſanitatem eloquentiae ferunt: ut ſi omnium pariter libros in manus ſumpſeris, ſcias, quamvis in diverſis ingeniis, eſſe quamdam judicii ac voluntatis ſimilitudinem & cognationem. Nam quod invicem ſe obtrectaverunt, & ſunt aliqua epiſtolis eorum inſerta, ex quibus mutua malignitas

detegitur, non eſt oratorum vitium, ſed hominum. Nam & Calvum, & Aſinium, & ipſum Ciceronem credo ſolitos & invidere, & livere, & ceteris humanae infirmitatis vitiis adfici: ſolum inter hos arbitror Brutum, non malignitate, nec invidia, ſed ſimpliciter, & ingenue, judicium animi ſui detexiſſe. An videret Ciceroni, qui mihi videtur ne Caeſari quidem invidiſſe? Quod ad Ser. Galbam & C. Laelium attinet, & ſi quos alios antiquorum agitare non deſiſtit, non exigit defenſorem, cum fatear quaedam eloquentiae eorum, ut naſcenti adhuc, nec ſatis adultae, defuiſſe.

C. Grachum, L. Craſſum laudat. Maecenatem vero, Gallionem & Caſſium Severum reprehendit.

XXVI. Ceterum ſi, omiſſo optimo illo & perfectiſſimo genere eloquentiae, eligenda ſit forma dicendi, malim hercule C. Grachi impetum, aut L. Craſſi maturitatem, quam calamiſtros Maecenatis, aut tinnitus Gallionis: adeo melius eſt oratorem vel hirta toga induere, quam fucatis & meretriciis veſtibus inſignire. Neque enim oratorius iſte, immo, hercule, ne virilis quidem cultus eſt, quo plerique temporum noſtrorum actores

ita utuntur, ut lascivia verborum, & levitate sententiarum, & licentia compositionis, histrionales modos exprimant: quodque vix auditu fas esse debeat, laudis, & gloriae, & ingenii loco plerique jactant, cantari saltarique commentarios suos. Unde oritur illa foeda & praepostera, sed tamen frequens quibusdam exclamatio, ut "oratores nostri tenere dicere, histriones diserte saltare" dicantur. Equidem non negaverim, Cassium Severum, quem solum Aper noster nominare ausus est, si his comparetur, qui postea fuerunt, posse oratorem vocari, quamquam in magna parte librorum suorum plus vis habeat, quam sanguinis. Primus enim, contempto ordine rerum, omissa modestia, ac pudore verborum, ipsis etiam, quibus utitur, armis incompositus, & studio feriendi plerumque detectus, non pugnat, sed rixatur. Ceterum, ut dixi, sequentibus comparatus, & varietate eruditionis, & lepore urbanitatis, & ipsarum virium robore, multum ceteros superat: quorum neminem Aper nominare, & velut in aciem educere sustinuit. Ego autem exspectabam, ut incusato Asinio, & Coelio, & Calvo, aliud novum agmen produceret, pluresque, vel certe totidem nominaret, ex qui-

bus alium Ciceroni, alium Caesari, singulis demum singulos opponeremus. Nunc detrectasse nominatim antiquos oratores contentus, neminem sequentium laudare ausus est, nisi in publicum & in commune: veritus, credo, ne multos offenderet, si paucos excerpsisset. Quotus enim quisque scholasticorum non hac sua persuasione fruitur, ut se ante Ciceronem numeret, sed plane post Gabinianum?

Messalam longius vagantem ad propositum retrahit Maternus.

XXVII. At ego non verebor nominare singulos, quo facilius, propositis exemplis, appareat, quibus gradibus fracta sit & deminuta eloquentia. Appropera, inquit *Maternus*, & potius exsolve promissum: neque enim hoc colligi desideramus, disertiores esse antiquos, quod apud me equidem in confesso est, sed causas exquirimus, quas te solitum tractare, paullo ante, plane mitiore eloquentia, & temporum nostrorum, miratus, antequam te Aper offenderet, majores tuos lacessendo. Non sum, *inquit*, offensus Aprina disputatione; nec vos offendi decebit: si quid forte aures vestras perstringet; cum sciatis, hanc esse ejusmodi sermonum legem, judicium animi, citra damnum affectus, proferre. Perge,

inquit *Maternus*, & cum de antiquis loquaris, utere antiqua libertate, a qua vel magis degeneravimus, quam ab eloquentia.

Cauſas ergo, cur eloquentia ceteraeque artes a vetere gloria deſciverint, adfert Meſſala, deſidiam juventutis, negligentiam parentum, inſcientiam praecipientium, & oblivionem moris antiqui.

XXVIII. Et *Meſſala*, non reconditas, Materne, cauſas requiris, nec aut tibi ipſi, aut huic Secundo, vel huic Apro ignotas, etiamſi mihi partes adſignatis proferendi in medium, quae omnes ſentimus. Quis enim ignorat & eloquentiam, & ceteras artes, deſciviſſe ab iſta vetere gloria, non inopia hominum, ſed deſidia juventutis, & negligentia parentum, & inſcientia praecipientium, & oblivione moris antiqui? quae mala primum in Urbe nata, mox per Italiam fuſa, jam in provincias manant: quamquam noſtra nobis notiora ſunt. Ego de Urbe, & his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quae natos ſtatim excipiunt, & per ſingulos aetatis gradus cumulantur; ſi prius de ſeveritate ac diſciplina majorum circa educandos formandoſque liberos pauca praedixero. Jam primum, ſuus cuique filius, ex caſta parente natus,

non in cella emptae nutricis, sed gremio ac sinu matris educabatur, cujus praecipua laus erat, tueri domum, & inservire liberis. Eligebatur autem aliqua major natu propinqua, cujus probatis spectatisque moribus omnis ejusdem familiae soboles committeretur, coram qua neque dicere fas erat, quod turpe dictu, neque facere, quod inhonestum factu videretur. Ac non studia modo curasque, sed remissiones etiam lususque puerorum, sanctitate quadam ac verecundia temperabat. Sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Caesaris, sic Atiam Augusti matrem praefuisse educationibus, ac produxisse principes liberos accepimus: quae disciplina ac severitas eo pertinebat, ut sincera, & integra, & nullis pravitatibus detorta, uniuscujusque natura toto statim pectore arriperet artes honestas, & sive ad rem militarem, sive ad juris scientiam, sive ad eloquentiae studium inclinasset, id solum ageret, id universum hauriret.

XXIX. At nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae, cui adjungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus, nec cuiquam serio ministerio accommodatus. Horum fabulis & erroribus teneri statim & rudes animi imbuuntur. Nec quis-

quam in tota domo penſi habet, quid coram infante domino, aut dicat, aut faciat: quando etiam ipſi parentes nec probitati, neque modeſtiae, parvulos adſuefaciunt, ſed laſciviae & libertati; per quae paullatim impudentia irrepit, & ſui alienique contemptus. Jam vero propria & peculiaria hujus Urbis vitia paene in utero matris concipi mihi videntur, hiſtrionalis favor, & gladiatorum equorumque ſtudia: quibus occupatus & obſeſſus animus quantulum loci bonis artibus relinquit? quotum quemque inveneris, qui domi quidquam aliud loquatur? quos alios adoleſcentulorum ſermones excipimus, ſi quando auditoria intravimus? Ne praeceptores quidem ullas crebriores cum auditoribus ſuis fabulas habent: colligunt enim diſcipulos non ſeveritate diſciplinae, nec ingenii experimento, ſed ambitione ſalutantium, & illecebris adulationis. Tranſeo prima diſcentium elementa, in quibus & ipſis parum elaboratur: nec in auctoribus cognoſcendis, nec in evolvenda antiquitate, nec in notitia vel rerum, vel hominum, vel temporum, ſatis operae inſumitur: ſed expetuntur, quos rhetoras vocant: quorum profeſſio quando primum in hanc Urbem introducta ſit, quam-

que nullam apud majores noſtros auctoritatem habuerit, ſtatim docuero.

XXX. Referam neceſſe eſt animum ad eam diſciplinam, qua uſos eſſe eos oratores accepimus, quorum infinitus labor, & quotidiana meditatio, & in omni genere ſtudiorum exercitationes, ipſorum etiam continentur libris. Notus eſt nobis utique Ciceronis liber, qui Brutus inſcribitur, in cujus extrema parte, (nam prior commemorationem veterum oratorum habet) ſua initia, ſuos gradus, ſuae eloquentiae velut quamdam educationem refert: ſe apud Q. Mucium jus civile didiciſſe; apud Philonem Academicum, apud Diodotum Stoicum omnes philoſophiae partes penitus hauſiſſe: neque his doctoribus contentum, quorum ei copia in Urbe contigerat, Achaiam quoque & Aſiam peragraſſe, ut omnem omnium artium varietatem complecteretur. Itaque hercule in libris Ciceronis deprehendere licet, non geometriae, non muſicae, non grammaticae, non denique ullius ingenuae artis ſcientiam ei defuiſſe. Ille dialecticae ſubtilitatem, ille moralis partis utilitatem, ille rerum motus cauſaſque cognovit. Ita enim eſt, optimi viri, ita ex multa eruditione, ex pluribus artibus, &

omnium rerum ſcientia, exundat & exuberat illa admirabilis eloquentia: neque oratoris vis & facultas, ſicut ceterarum rerum, anguſtis & brevibus terminis cluditur: ſed is eſt orator, qui de omni quaeſtione pulchre, & ornate, & ad perſuadendum apte dicere, pro dignitate rerum, ad utilitatem temporum, cum voluptate audientium poſſit.

XXXI. Haec ſibi illi veteres perſuadebant: ad haec efficienda intelligebant opus eſſe, non ut rhetorum ſcholis declamarent, nec ut fictis, nec ullo modo ad veritatem accedentibus, controverſiis linguam modo & vocem exercerent, ſed ut his artibus pectus implerent, in quibus de bonis ac malis, de honeſto ac turpi, de juſto & injuſto diſputatur. Haec enim eſt oratori ſubjecta ad dicendum materia. Nam in judiciis fere de aequitate, in deliberationibus de honeſtate dicimus, ita ut plerumque haec ipſa invicem miſceantur: de quibus copioſe, & varie, & ornate nemo dicere poteſt, niſi qui cognovit naturam humanam, & vim virtutum, pravitatemque vitiorum, & intellectum eorum, quae nec in virtutibus, neque in vitiis numerantur. Ex his fontibus etiam illa profluunt, ut facilius iram judicis vel inſtiget, vel

leniat, qui ſcit, quid ira; promptius ad miſerationem impellat, qui ſcit, quid ſit miſericordia, & quibus animi motibus concitetur. In his artibus exercitationibuſque verſatus orator, ſive apud infeſtos, ſive apud cupidos, ſive apud invidentes, ſive apud triſtes, ſive apud timentes dicendum habuerit, tenebit habenas animorum: & prout cujuſque natura poſtulabit, adhibebit manum, & temperabit orationem, parato omni inſtrumento, & ad omnem uſum repoſito. Sunt apud quos adſtrictum, & collectum, & ſingula ſtatim argumenta concludens dicendi genus, plus fidei meretur: apud hos dediſſe operam dialecticae proficiet. Alios fuſa, & aequalis, & ex communibus ducta ſenſibus oratio, magis delectat: ad hos permovendos mutuabimur a Peripateticis aptos, & in omnem diſputationem paratos jam locos. Dabunt Academici pugnacitatem, Plato altitudinem, Xenophon jucunditatem: ne Epicuri quidem & Metrodori honeſtas quaſdam exclamationes adſumere, hiſque, prout res poſcet, uti, alienum erit oratori. Neque enim ſapientem informamus, neque Stoicorum civitatem, ſed eum, qui non quaſdam artes audire, ſed omnes liberaliter debet. Ideoque & juris ci-

vilis ſcientiam veteres oratores comprehendebant, & grammatica, muſica, & geometria imbuebantur. Incidunt enim cauſae plurimae quidem, ac paene omnes, quibus juris notitia deſideratur: pleraeque autem, in quibus hae quoque ſcientiae requiruntur.

XXXII. Nec quiſquam reſpondeat, ſufficere, ut ad tempus ſimplex quiddam & uniforme doceamur. Primum enim aliter utimur propriis, aliter commodatis: longeque intereſſe manifeſtum eſt, poſſideat quis, quae profert, an mutuetur. Deinde ipſa multarum artium ſcientia etiam aliud agentes nos ornat, atque ubi minime credas, eminet & excellit. Idque non doctus modo & prudens auditor, ſed etiam populus intelligit: ac ſtatim ita laude proſequitur, ut legitime ſtuduiſſe, ut per omnes eloquentiae numeros iſſe, ut denique oratorem etiam fateatur: quem non poſſe aliter exſiſtere, nec exſtitiſſe umquam confirmo, niſi eum, qui, tamquam in aciem omnibus armis inſtructus, ſic in forum omnibus artibus armatus exierit: quod adeo negligitur ab horum temporum diſertis, ut in actionibus eorum fex quoque quotidiani ſermonis, foeda ac pudenda vitia deprehendantur, ut ignorent leges, non teneant

ſenatuſconſulta, jus civitatis ultro derideant: ſapientiae vero ſtudium & praecepta prudentium penitus reformident, in pauciſſimos ſenſus & anguſtas ſententias detrudant eloquentiam, velut expulſam regno ſuo: ut quae olim omnium artium domina pulcherrimo comitatu pectora implebat, nunc circumciſa & amputata, ſine apparatu, ſine honore, paene dixerim ſine ingenuitate, quaſi una ex ſordidiſſimis artificiis, diſcatur. Ego hanc primam & praecipuam cauſam arbitror, cur tantum ab eloquentia antiquorum oratorum receſſerimus. Si teſtes deſiderantur, quos potiores nominabo, quam apud Graecos Demoſthenem? quem ſtudioſiſſimum Platonis auditorem fuiſſe memoriae proditum eſt. Et Cicero, his, ut opinor, refert verbis, *quidquid in eloquentia effecerit, id ſe non rhetorum, ſed Academiae ſpatiis conſecutum.* Sunt aliae cauſae magnae & graves, quas a vobis aperiri aequum eſt, quoniam quidem ego jam meum munus explevi, &, quod mihi in conſuetudine eſt, ſatis multos offendi: qui ſi forte hoc audirent, certum habeo dicturos, me, dum juris & philoſophiae ſcientiam, tamquam oratori neceſſariam, laudo, ineptiis meis plauſiſſe.

Haec cum evolveret Messala, eum restitantem impellit Maternus, ut prosequatur, &, quomodo veteres ingenia alerent, doceat.

XXXIII. Et *Maternus*, mihi quidem, inquit, susceptum a te munus adeo peregisse nondum videris, ut inchoasse tantum, & velut vestigia ac lineamenta quaedam ostendisse videaris. Nam quibus instrui veteres oratores soliti sint, dixisti, differentiamque nostrae desidiae & inscientiae adversus acerrima & fecundissima eorum studia demonstrasti: cetera exspecto, ut, quemadmodum ex te didici, quid aut illi scirent, aut nos nesciamus, ita hoc quoque cognoscam, quibus exercitationibus juvenes, jam & forum ingressi, confirmare & alere ingenia sua soliti sint. Neque enim arte & scientia, sed longe magis facultate eloquentiam contineri, nec tu, puto, abnues, & hi significare vultu videntur. Deinde, cum Aper quoque & Secundus idem annuissent, *Messala*, quasi rursus incipiens: Quoniam initia & semina veteris eloquentiae satis demonstrasse videor, docendo, quibus artibus antiqui oratores institui erudirique soliti sint, persequar nunc exercitationes eorum, quamquam ipsis artibus inest exercitatio, nec quisquam percipere tot reconditas,

aut tam varias res poteſt, niſi ut ſcientiae meditatio, meditationi facultas, facultati vis eloquentiae accedat: per quae colligitur eamdem eſſe rationem, & percipiendi, quae proferas, & proferendi, quae perceperis. Sed ſi cui obſcuriora haec videntur, iſque ſcientiam ab exercitatione ſeparàt, id certe concedet, inſtructum & plenum his artibus animum, longe paratiorem ad eas exercitationes venturum, quae propriae circa oratoriam videntur.

Meſſala veteris juvenum inſtitutionis artes explicat.

XXXIV. Ergo apud majores noſtros juvenis ille, qui foro & eloquentiae parabatur, imbutus jam domeſtica diſciplina, refertus honeſtis ſtudiis, deducebatur a patre, vel a propinquis, ad eum oratorem, qui principem in civitate locum obtinebat. Hunc ſectari, hunc proſequi, hujus omnibus dictionibus intereſſe, ſive in judiciis, ſive in concionibus, adſueſcebat, ita ut altercationes quoque excipere, & jurgiis intereſſe, utque ſic dixerim, pugnare in proelio diſceret. Magnus ex hoc uſus, multum conſtantiae, plurimum judicii juvenibus ſtatim contingebat, in media luce ſtudentibus, atque inter ipſa diſcrimina, ubi

nemo

nemo impune ſtulte aliquid, aut contrarie dicit, quo minus & judex reſpuat, & adverſarius exprobret, ipſi denique advocati aſpernentur. Igitur vera ſtatim & incorrupta eloquentia imbuebantur: & quamquam unum ſequerentur, tamen omnes ejuſdem aetatis patronos in plurimis & cauſis & judiciis cognoſcebant: habebantque ipſius populi diverſiſſimarum aurium copiam, ex qua facile deprehenderent, quid in quoque vel probaretur, vel diſpliceret. Ita nec praeceptor deerat optimus quidem, & electiſſimus, qui faciem eloquentiae, non imaginem praeſtaret: nec adverſarii & aemuli, ferro, non rudibus dimicantes: ſed auditorium ſemper plenum, ſemper novum, ex invidis & faventibus, ut nec bene dicta diſſimularentur. Scitis enim magnam illam & duraturam eloquentiae famam non minus in diverſis ſubſelliis parari, quam ſuis: quin immo conſtantius ſurgere ibi, fidelius corroborari. Atque hercule ſub ejuſmodi praeceptoribus juvenis ille, de quo loquimur, oratorum diſcipulus, fori auditor, ſectator judiciorum, eruditus & adſuefactus alienis experimentis, cui, quotidie audienti, notae leges, non novi judicum vultus, frequens in oculis conſuetudo concionum, ſae-

pe cognitae populi aures, ſive accuſationem ſuſceperat, ſive defenſionem, ſolus ſtatim & unus cuicumque cauſae par erat. Nonodecimo aetatis anno L. Craſſus C. Carbonem, uno & viceſimo Caeſar Dolabellam, altero & viceſimo Aſinius Pollio C. Catonem, non multo aetate antecedens Calvus Vatinium, iis orationibus inſecuti ſunt, quas hodieque cum admiratione legimus.

Recentioris aetatis vitia retegit.

XXXV. At nunc adoleſcentuli noſtri deducuntur in ſcenas ſcholaſticorum, qui rhetores vocantur: quos paullo ante Ciceronis tempora exſtitiſſe, nec placuiſſe majoribus noſtris, ex eo manifeſtum eſt, quod, L. Craſſo & Domitio cenſoribus, *cludere*, ut ait Cicero, *ludum impudentiae* juſſi ſunt. Sed, ut dicere inſtitueram, deducuntur in ſcholas, quibus, non facile dixerim, utrumne locus ipſe, an condiſcipuli, an genus ſtudiorum plus mali ingeniis adferant. Nam in loco nihil reverentiae, ſed in quem nemo niſi aeque imperitus intrat. In condiſcipulis nihil profectus, cum pueri inter pueros, & adoleſcentuli inter adoleſcentulos, pari ſecuritate & dicant, & audiantur. Ipſae vero exercitationes magna ex parte contrariae. Nempe

enim duo genera materiarum apud rhetores tractantur, suasoriae, & controversiae. Ex iis suasoriae quidem, etsi tamquam plane leviores & minus prudentiae exigentes, pueris delegantur; controversiae robustioribus adsignantur, quales per fidem, & quam incredibiliter compositae! Sequitur autem, ut materiae, abhorrenti a veritate, declamatio quoque adhibeatur. Sic fit, ut tyrannicidarum praemia, aut vitiatarum electiones, aut pestilentiae remedia, aut incesta matrum, aut quidquid in schola quotidie agitur, in foro vel raro, vel numquam, ingentibus verbis persequantur: cum ad veros judices ventum est, ...

SVPPLEMENTVM DIALOGI

Retectis pravae institutionis vitiis, Messala juvenum inscitiam, cum ad veros judices ventum est, explodit, eosque, sine ulla publici privatique juris experientia, exili tantum elegantia turgidave granditate ridiculos, scenicisque praeceptorum suorum artibus instructos, prodire ostendit.

I. Juvenes, puerilibus institutis sine ulla privati publicique juris experientia per plures annos innutriti, nihil afferunt, quod fori dignitatem deceat, aut clientium alat utilitates. At vitia, quae umbratici doctores iis infudere, irreverenter & temere explicant. Hinc, si praeceptorem audacia turgidum fuerint nacti, hos videas alta cervice, torvis oculis, plenis buccis, superboque totius corporis habitu declamationum portenta cum inani verborum fragore crepantes. Contra si iis fuerit doctor ex illo mellitorum hominum grege, qui fucatae artis lenociniis ingenii famam aucupantur, crispantes cernas adolef-

centulos; qui renidenti vultu, fracta pronuntiatione, gestu supplici verba suspendant, sententias intricent, argutias agglomerent, seque ad omnes scenicas artes vertant, quibus fucum faciant, atque suî admirationem moveant.

Histrionica hac institutione perditam esse eloquentiam concludit.

2. Histrionica hac institutione eloquentiam perdidimus, quae non venalibus praeceptis, sed egregia natura; in libertatem prona & ad quosvis motus parata, bona mente recti verique studiosa, magnis exemplis, plurima legum scientia, fervida civium patriaeque caritate, longa ac severa cum cogitandi, tum scribendi ac dicendi exercitatione formatur & perficitur. Haec dum apud nos viguere, floruit simul eloquentia. Ubi senescere coepere, paullatim quoque eloquentia relanguit; adventitiisque vitiis obruta, jacet consepulta, nec umquam, (utinam me mea fallat opinio) resurget. Constat enim aetatum artiumque omnium experientia, a modicis & rudibus initiis ad summum perfectumque evectas fuisse bonas hominum mentes: ab illo autem perfectionis apice si semel excide-

rint, humanarum virium humanaeve fortis non esse, unde descensum est, regredi.

Maternum & Secundum hortatur, ut altiores illas, si quae sint, causas aperiant.

3. Messala, cum haec acri intentione dixisset, ad Maternum & Secundum conversus, vestrum est, inquit, altiores illas rerum vices, aut si qua alia est causa, cur ab eloquentia deflexerimus, evolvere. Tibi enim, Materne, pro poetico tuo jure, credita deûm arcana. Te, Secunde, quidquid in foro reconditum docuere longa experientia ingensque gloria. Tum subridens *Maternus*, a te, Messala, impositas, a nobis susceptas partes exsequemur. At, licet me deûm interpretem dixeris, prior tamen Secundus sententiam suam aperiat. In his enim, quas tractamus, quaestionibus explicandis, plus valet usus & meditatio, quam vel divinus numinum afflatus.

Julius Secundus non tam novas corruptae eloquentiae causas expromit, quam a Messala allatas explicat, earumque originem demonstrat.

4. Obsequar, inquit *Secundus;* idque tanto libentius praestitero, quod Messalae sententiam potius sum confirmaturus, quam no-

vam meamque inducturus. Semper enim existimavi, ut pictores a pictoribus, poetas a poetis, sic oratores ab oratoribus esse instituendos; multumque vitii esse in scholis rhetorum, qui se doctores eloquentiae profitentur, quam numquam novere, aut si novere, numquam discipulis sunt tradituri, cum scholarum taediis vel decora praeceptorum ingenia deterantur, discipulorum obruantur. Lentius tamen mutata fuisset veteris eloquentiae forma, si sola ingruissent scholarum vitia. At ubi supervenere pessima exempla, juvenum licentia, popularisque assentatio, tum eloquentia praecipiti casu in exitiabilem irreparabilemque ruinam prolapsa est; nosque ad eas, quibus nunc coarctamur, diserti sermonis angustias fuimus detrusi. Quam autem pessimis exemplis id fuerit factum, ipsi vidistis.

Mutata nempe republica, mutata sunt ingenia; & sub Principibus non eloquentia, sed ingenii fama, curae fuit. In Annaeo Seneca coepit illa ingenii prurigo.

5. Illorum enim temporum meministis, quibus haec civitas famae, quam armis literisque paraverat, pertaesa, intentatas iniit vias, ut non majorum, sed suis, laudibus

celebraretur. Reipublicae libertas in Principum dominationem cesserat, eorumque artibus cavebatur, ut fastidita externa vetereque gloria toti ad domesticas novasque delicias converteremur. Dum in haec otia resolvimur, & suum quisque ingenium miris modis contorquet, quibus ignotos ad gloriam aditus aperiat, omnes vicit infelix L. Annaei Senecae facilitas. Absit a me inhonesta haec malignitas, ut veras viri laudes deteram. Egregia in eo sapientiae studia, nec fractum malorum Principum odiis animum ipse suspexi semperque suspiciam. At neque veritas patitur, ut, quam perniciem eloquentiae intulerit, dissimulem.

Ejus exemplo & fortuna fuit incitata.

6. Ceterum natura fortunaque paratus fuit Seneca, ut eam literis mutationem inveheret. Copiosum enim illi erat ingenium, molle, amoenum, eruditio multiplex, majorque commendatio ex sapientiae studiis, quae numquam plus laudis obtinent, quam cum mores periere. Usus & saeculi sui auribus, dicendi genus attemperavit facile, breve, sermoni proximum, verbis circumcisum, sententiis frequens, & jugi vitiorum insectatione ad admirationem compositum. Mirum, ut pla-

cuit nova haec orationis ſpecies, in qua cuivis obvia ſemperque expedita ingenii ac virtutis oſtentatio. Forum Senecae laudibus ſtatim perſonuit. Incenſae ad imitandum omnium ſtudia. Super haec adfuit fortuna, quae eum aulae deliciis, forte & libidinibus, immiſcuit. Subſecuta mox Caii Caeſaris invidia, deinde pericula, quibus aeque inclaruit. Noviſſimum tandem ac maximum celebritatis adjumentum Nero Princeps, diſcipulus, poſt interfector, ingenii famae pondus & ſplendorem addidere. Tum puduit eloquentiae, quae apud animos, novitatis furore circumactos, non modo nihil priſtinae dignitatis retinebat, ſed cujus etiam ars cultuſque in ludibria vertebant. Favebat adhuc temporum ratio, quibus virtus erat pavida, ſceleri nihil illicitum. Utrique contraria eloquentia, quae huic lentior, illi invalidior videbatur. Juvit ergo in hac temporum acerbitate verbis parcere, praecipitare ſenſus, momento exitium inferre aut avertere, &, ſi eſſet pereundum, inſigni dicto noteſcere. His dulcibus Senecae vitiis, tantiſque fortunae varietatibus victa eſt eloquentia, & diſerti ſermonis invecta neceſſitas.

Neque priscis Vespasiani virtutibus repressa. Immo in dies audacior forum irrupit.

7. Mutatis tamen postea t-nporibus, cum vigilantissimus Vespasianus, priscae virtutis, qua sese Romana res in summum laudis fastigium olim extulit, observantissimus, publicam tranquillitatem simul & libertatem restituit, studiis addidit decus & emolumentum, illuxit spes emendari posse fori ingenia. Conspirabat non modo voluntas Principis, qui optima quaeque laudibus & praemiis promovebat: aderant quoque ejus filiorum exempla, dum literarum monumentis generis sui nobilitatem, partamque bellis gloriam amplificant. At praeterquam, quod vitiata semel ingenia plerumque sunt inemendabilia, quo minus emendarentur, obstitit juvenilis licentia & popularis favor. Vobis enim compertum est, quam audacter, post prostratam forensem eloquentiam, eruperit juvenum licentia. Nihil modesti, nihil antiqui moris fuit reliquum. Ante ne nobilissimis quidem adolescentibus locus erat, nisi aliquo consulari producente, qui eos ostenderet foro, adsignaret famae. Ubi autem exarsit licentia, refractis pudoris & reverentiae claustris, omnia omnibus patuere. Juvenes sine fautore, si-

ne commendatore, sola sua audacia confisi, non inducuntur, sed irrumpunt. Non eos moratur loci majestas, legum sanctitas, officii dignitas: ne eos quidem movet novitatis & tenuitatis suae conscientia. Quanto quis obscurior, tanto est arrogantior.

Suasque in laudes subsellia conduxit, duce Largio Licinio.

8. In hac mali summa unicum supererat subsidium, famae periculum. Leve illud & extremum praesidium infregit Largius Licinius. Is enim, ne fama foret in ancipiti, primus auditores corrogavit, pretio implevit subsellia, ingenti corona se accinxit, infinitos clamores conduxit. Quos cum audiisset Domitius Afer, forense artificium periisse, exclamavit. Perire quidem coeperat, nunc vero prope funditus exstinctum & eversum est. Nam si paucos exceperis, quos excelsa mens a liberalibus honestisque studiis nondum retraxit, ceteros omnes sequuntur auditores, actoribus similes, conducti & redempti mancipes. Convenitur in media basilica, ubi tam palam sportulae, quam in triclinio dantur. Ex judicio in judicium pari mercede transitur. Graeca quidem Latinaque lingua tantam foeditatem notavimus; &, ob

novam infamiam, novis excogitatis nominibus, σοφοκλεῖς illos & *laudicenos* irrisimus. Quibus tamen jocularibus dicteriis vitium non sustulimus; sed, quod vulgo contingit, celebritatem fiduciamque ei addidimus.

Fessam tantis propudiis eloquentiam cessasse, ait Julius Secundus; Maternumque iis deterritum Musas esse sectatum.

9. Inde crescit in dies indignitas; nec tantum ingenui, sed & servi, vix pueritiam egressi, ad laudandum trahuntur: nec intelligentes, aut intelligentibus similes, sed ne audientes quidem, maxime si quis imperitissimus, ideoque laudum avidissimus juvenis ad dicendum accesserit, basilicas implent clamoribus, aut potius ululatibus. Neque enim alio vocabulo potest exprimi theatris quoque indecora laudatio. Quae cum reputo fori nostri propudia, haud miror, Materne, te jam dudum receptui cecinisse, &, cum perierit forensis gloria, te Musis totum te addixisse. Id unum oro, quoniam nostrae disputationi, de causis corruptae apud nos eloquentiae, finem impositurus es, addas velim, utrum tibi sit meliorum temporum spes, & quae possit esse emendationis ratio, doceas.

Fatetur Maternus, se irrepentibus in forum vitiis fuisse commotum; trahente tamen natura, ad Musarum castra transfugisse.

10. Fateor, inquit *Maternus*, me irrepentibus in forum vitiis haud mediocriter fuisse commotum. Magis adhuc me offendebat; quod in dies invalesceret ferox scelus, pudendum, cum defenderetur, exitiabile, si impugnaretur. Nondum tamen a forensi studio fuissem retractus, ni imperiosior natura me Musis devovisset. Certum enim ac deliberatum mihi erat, quod in foro nobilissimum & incorruptum supererat sequi, veterum oratorum exempla non eadem eloquentiae vi, quam nostra non ferunt tempora, sed pari constantia aemulari, pro virili parte adversus imminentia mala me accingere, & civium fortunas, dignitatem, salutem tueri. At, ut modo dixi, naturae alio trahenti parere jussus, ad tranquilliora & securiora Musarum castra transfugi. Animo tamen haeret semper fori amor & cura.

Mox, ut motam quaestionem dirimat, eloquentiae disertique generis dicendi vices atque ingenia expendit. Rhetoribus indulget. Quintilianum laudat.

11. Saepe etiam, cum meditabundus so-

lusque obambulo, in forenses revolvor cogitationes, mecumque reputo veteris eloquentiae casum, diserti nostri sermonis originem, utriusque causas & utilitates. Quid hac super re mihi visum explicabo, non contradicendi studio, neque ut sensus meos persuadeam; sed ut in hac disputatione partes meas impleam, nostrisque vel discordibus sententiis magis elucescat veritas. Ignoscat itaque Aper, si hujus temporis ingenia majorum ingeniis non anteferam, licet nostra minime deprimam. Ne succenseat Messala, quem tu quoque, Secunde, adsectatus es. Vitia, quae acerrime, ut integerrimos decebat viros, exagitastis, ego pariter odi. Vos tamen rhetoribus haud ita infensos voluissem, non quod eos renovandae eloquentiae habiles existimem, sed quod multos noverim morum integritate, severitate disciplinae, literarum cultu formandae juventuti utilissimos. Hos etiam inter unus eminere coepit, qui quantum hac in re consequi valet humana industria, tantum praestabit. Illum prior aetas laudasset, mirabitur postera. At ne tibi, Secunde, vana spes illudat: neque hujus, neque alius cujusvis artificio reviviscet eloquentia, quam, cum nondum pullulassent nostrae aetatis vi-

tia, rerum & temporum necessitate amisimus.

Nec miratur eloquentiam desiisse, quae Ciceroni superstes esse non valuit.

12. Nihil enim hic constans & aeternum: omnia mutationi obnoxia. Atque ut corporibus valetudinis, ita quoque ingeniis fatale est summum claritatis incrementum. Ubi primum crescere non possunt, statim decrescunt, & semper in deterius vergunt. Ea est humanarum rerum suprema lex, cui omnis aetas, gentes omnes, quae suî memoriam reliquere, ante nos paruerunt. Insuper viget egregia quidem, dura tamen, naturae necessitas, numquam magis quam in literis pôtens. Una enim & simplex unicum tantum modo patitur exemplar, ad quod, si semel emicuit, accedere arduum est, quod superare velle, vanum est & absurdum. Ineluctabile illud fatum ne vincere quidem potuit ipsa Graecia, fecundissima ingeniorum parens. Unicus illi Homerus, unicus Plato, unicus Demosthenes. Pari lege premimur; nec vereor superba futurae aetatis judicia: ut apud nos unicus est Virgilius, unicus quoque erit Cicero. Per septingentos ferme annos de hac exemplaris gloria oratoribus nostris certare licuit.

Poſtquam intonuit ſublime & eloquentiſſimum Ciceronis os, deſiit certamen. Occupata eloquentiae gloria, nova laus per diſertum dicendi genus fuit quaerenda, quod ipſa invexiſſet mutata reipublicae forma.

Neque Principum arbitriis erat accommodata.
Nuſquam enim eloquentiam eſſe, niſi
ubi ſit libertas.

13. Temporibus enim & fortunae ſemper attemperata eſt oratio. Apud agreſtes feroſque homines pauca ſunt verba, dura, ac vix juncta, quae neceſſitati tantum ſufficiant. Contra iis, qui Principum arbitriis reguntur, regnorumque tranquillitati & opibus inſuevere, elegans copioſuſque ſermo, ad aſſentationem compoſitus, qui otio & luxui abunde ſuppetat. Gentibus autem, quae communi ſocietatis legumque vinculo continentur, at primaevum libertatis jus retinuere, quod ſinguli vel capitis periculo defendere teneantur, & a nemine ſine ſcelere violari valeat, prompta, acris, vivida pugnaxque oratio. Et ſi forte interna oriantur diſſidia, aut ſi externa vis ſervitium minitans ingruat, ſtatim in eloquentiae fulmina erumpunt, quibus aut turbida ingenia ſeditionum flammas exſuſcitent, aut egregii cives publicos hoſtes arceant, &

commu-

commune libertatis bonum tueantur, eloquentia sua haud minus, quam armis, terribiles.

Inde tantam eloquentiae vim fuisse in Demosthene.

14. Inde liberas apud gentes nobilitata tot oratorum nomina. Inde oratorum summus, Demosthenes, ad summum eloquentiae gloriaeque fastigium evectus est. Vidit patriam, deliciis diffluentem, opibus corrumpi facilem, nec jam servitium paventem. Vidit patriae inhiantem regem, victoriis nobilem, exercitibus formidandum, auri copia superbum, dolo, virtute potentem, omnia ausurum, dum modo invisam sibi libertatem exscinderet. Unus Demosthenes, solaque sua eloquentia armatus, adversus domesticos externosque hostes stat interritus: patriam a veterno revocat, & novo libertatis amore succendit: Philippum eludit, artes ejus retegit, ei conflat odia. Quantis opus fuit eloquentiae fulguribus, ut animos perstringeret? Quanta orationis vi, ut parata tot machinamenta subverteret? Quot illi subeunda pericula! At iis valescebat discriminibus. Patriae caritate, servitii odio, libertatis aestu instinctus, certaque immortalitatis spe, quam jam

praesentiscebat, animatus, nihil valebat nisi excelsum, nisi sublime, sine ullo privatae utilitatis studio, ob patriam tantum & publicam (finis Supplementi Dialogi) rem cogitare, nihil humile, nihil abjectum eloqui poterat.

Ipsa temporum perturbatione & licentia, cum vigeret respublica, eloquentiam olim valuisse.

XXXVI. Magna eloquentia, sicut flamma, materia alitur, & motibus excitatur, & urendo clarescit. Eadem ratio in nostra quoque civitate antiquorum eloquentiam provexit. Nam etsi horum quoque temporum oratores ea consecuti sunt, quae, composita & quieta, & beata republica, tribui fas erat: tamen ista perturbatione ac licentia plura sibi adsequi videbantur, cum, mixtis omnibus, & moderatore uno carentibus, tantum quisque orator saperet, quantum erranti populo persuaderi poterat. Hinc leges assiduae & populare nomen, hinc conciones magistratuum paene pernoctantium in rostris, hinc accusationes potentium reorum, & adsignatae etiam domibus inimicitiae, hinc procerum factiones, & assidua senatus adversus plebem certamina: quae singula etsi distrahebant rem-

publicam, exercebant tamen illorum temporum eloquentiam, & magnis cumulare praemiis videbantur: quia quanto quisque plus dicendo poterat, tanto facilius honores adsequebatur; tanto magis, in ipsis honoribus, collegas suos anteibat; tanto plus apud principes gratiae, plus auctoritatis apud patres, plus notitiae ac nominis apud plebem parabat: hi clientelis etiam exterarum nationum redundabant: hos ituri in provincias magistratus reverebantur, hos reversi colebant: hos & praeturae & consulatus vocare ultro videbantur: hi ne privati quidem sine potestate erant, cum & populum, & senatum consilio & auctoritate regerent: quin immo sibi ipsi persuaserant, neminem sine eloquentia aut adsequi posse in civitate, aut tueri conspicuum & eminentem locum: nec mirum, cum etiam inviti ad populum producerentur: cum parum esset, in senatu breviter censere, nisi qui ingenio & eloquentia sententiam suam tueretur: cum in aliquam invidiam aut crimen vocati, sua voce respondendum haberent, cum testimonia quoque in publicis non absentes, nec per tabellam dare, sed coram & praesentes dicere cogerentur. Ita ad summa eloquentiae praemia magna

etiam neceſſitas accedebat, & commoda. Difertum haberi, pulchrum & glorioſum: ſed contra mutum & elinguem videri, deforme habebatur. Ergo non minus rubore, quam praemiis ſtimulabantur: ne clientelarum loco potius, quam patronorum numerarentur: ne traditae a majoribus neceſſitudines ad alios tranſirent: ne tamquam inertes, & non ſuffecturi honoribus, aut non impetrarent, aut impetratos male tuerentur.

Iis temporibus neminem magnam potentiam ſine eloquentia fuiſſe conſecutum.

XXXVII. Neſcio an venirent in manus veſtras haec vetera, quae & in antiquorum bibliothecis adhuc manent, & cum maxime a Muciano contrahuntur: ac jam undecim, ut opinor, Actorum libris, & tribus Epiſtolarum compoſita, & edita ſunt. Ex his intelligi poteſt, Cn. Pompeium & Marcum Craſſum non viribus modo & armis, ſed ingenio quoque & oratione valuiſſe: Lentulos, & Metellos, & Lucullos, & Curiones, & ceteram procerum manum, multum in his ſtudiis operae curaeque poſuiſſe, nec quemquam illis temporibus magnam potentiam, ſine eloquentia, conſecutum. His accedebat ſplendor rerum, & magnitudo cauſarum, quae &

ipſa plurimum eloquentiae praeſtant. Nam multum intereſt, utrumne de furto, aut formula, & interdicto dicendum habeas, an de ambitu comitiorum, expilatis ſociis, & civibus trucidatis: quae mala ſicut non accidere melius eſt, iſque optimus civitatis ſtatus habendus eſt, quo nihil tale patimur: ita cum acciderent, ingentem eloquentiae materiam ſubminiſtrabant. Creſcit enim cum amplitudine rerum vis ingenii, nec quiſquam claram & illuſtrem orationem efficere poteſt, niſi qui cauſam parem invenit. Non, opinor, Demoſthenem orationes illuſtrant, quas adverſus tutores ſuos compoſuit: nec Ciceronem, magnum oratorem P. Quintius defenſus aut Licinius Archias faciunt: Catilina, & Milo, & Verres, & Antonius, hanc illi famam circumdederunt: non, quia tanti fuit reipublicae malos ferre cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent: ſed, ut ſubinde admoneo, quaeſtionis meminerimus, ſciamuſque, nos de ea re loqui, quae facilius turbidis & inquietis temporibus exſtitit. Quis ignorat utilius ac melius eſſe frui pace, quam bello vexari? Plures tamen bonos proeliatores bella, quam pax ferunt. Similis eloquentiae conditio. Nam quo ſae-

pius ſteterit tamquam in acie, quoque plures & intulerit ictus, & exceperit, quo major adverſarius, eo acrior, qui pugnas ſibi aſperas deſumpſerit, tanto altior, & excelſior; & illis nobilitatus criminibus, in ore hominum agit, quorum ea natura eſt, ut ſecura velint.

Cn. Pompeium eloquentiae nocuiſſe, cum eam adſtrinxit, frenoſque ei impoſuit.

XXXVIII. Tranſeo ad formam & conſuetudinem veterum judiciorum: quae etſi nunc aptior eſt veritati, eloquentiam tamen illud forum magis exercebat, in quo nemo intra pauciſſimas horas perorare cogebatur, & liberae comperendinationes erant, & modum dicendi ſibi quiſque ſumebat, & numerus neque dierum neque patronorum finiebatur. Primus hujuſmodi ſpatia, tertio conſulatu, Cn. Pompeius adſtrinxit, impoſuitque veluti frenos eloquentiae, ita tamen, ut omnia in foro, omnia legibus, omnia apud praetores gererentur: apud quos quanto majora negotia olim exerceri ſolita ſint, quod majus argumentum eſt, quam quod cauſae centumvirales, quae nunc primum obtinent locum, adeo ſplendore aliorum judiciorum obruebantur, ut neque Ciceronis, neque Caeſaris, ne-

que Bruti, neque Coelii, neque Calvi, non denique ullius magni oratoris liber, apud centumviros dictus, legatur, exceptis orationibus Asinii, quae *pro heredibus Urbiniae* inscribuntur, ab ipso tamen Pollione, mediis divi Augusti temporibus, habitae, postquam longa temporum quies, & continuum populi otium, & assidua senatus tranquillitas, & maximi Principis disciplina, ipsam quoque eloquentiam, sicut omnia alia, pacaverat?

Immo ipsis oratorum paenulis fractam eam fuisse & dejectam, quod pompa plausuque indigeat.

XXXIX. Parvum & ridiculum fortasse videbitur, quod dicturus sum, dicam tamen, vel ideo, ut rideatur. Quantum humilitatis putamus eloquentiae attulisse penulas istas, quibus adstricti & velut inclusi cum judicibus fabulamur? quantum virium detraxisse orationi auditoria & tabularia credimus, in quibus jam fere plurimae causae explicantur? Nam quo modo nobiles equos cursus & spatia probant; sic est aliquis oratorum campus, per quem nisi liberi & soluti ferantur, debilitatur ac frangitur eloquentia. Ipsam quin immo curam & diligentis styli anxietatem contrariam

experimur: quia saepe interrogat judex; *quando incipias:* & ex interrogatione ejus incipiendum est. Frequenter probationibus & testibus silentium patronus indicit; unus inter haec dicenti ac alter adsistit, & res velut in solitudine agitur. Oratori autem clamore plausuque opus est, & velut quodam theatro: qualia quotidie antiquis oratoribus contingebant: cum tot pariter ac tam nobiles forum coarctarent: cum clientelae quoque, & tribus, municipiorum etiam legationes, ac pars Italiae periclitantibus adsisteret: cum in plerisque judiciis crederet populus Romanus sua interesse, quid judicaretur. Satis constat C. Cornelium, & M. Scaurum, & T. Milonem, & L. Bestiam, & P. Vatinium, concursu totius civitatis & accusatos & defensos: ut frigidissimos quoque oratores, ipsa certantis populi studia, excitare & incendere potuerint. Itaque hercule ejusmodi libri exstant, ut ipsi quoque, qui egerunt, non aliis magis orationibus censeantur.

Probitate quoque & modestia eam elanguisse, cum natura sit contumax, temeraria & arrogans.

XL. Jam vero conciones assiduae, & datum jus potentissimum quemque vexandi, at-

que ipſa inimicitiarum gloria, cum ſe plurimi diſertorum ne a P. quidem Scipione, aut Sulla, aut Cn. Pompeio abſtinerent, & ad inceſſendos principes viros, ut eſt natura invidiae, populi etiam hiſtriones auribus uterentur, quantum ardorem ingeniis, quas oratoribus faces admovebant! Non de otioſa & quieta re loquimur, & quae probitate & modeſtia gaudéat: ſed eſt magna illa & notabilis eloquentia, alumna licentiae, quam ſtulti *libertatem* vocabant, comes ſeditionum, effrenati populi incitamentum, ſine obſequio, ſine ſervitute, contumax, temeraria, arrogans, quae in bene conſtitutis civitatibus non oritur. Quem enim oratorem Lacedaemonium, quem Cretenſem accepimus? quarum civitatum ſeveriſſima diſciplina, & ſeveriſſimae leges traduntur. Ne Macedonum quidem, ac Perſarum, aut ullius gentis, quae certo imperio contenta fuerit, eloquentiam novimus. Rhodii quidam, plurimi Athenienſes oratores extiterunt, apud quos omnia populus, omnia imperiti, omnia, ut ſic dixerim, omnes poterant. Noſtra quoque civitas, donec erravit, donec ſe partibus, & diſſenſionibus, & diſcordiis confecit, donec nulla fuit in foro pax, nulla in ſenatu concordia, nulla in judiciis

moderatio, nulla ſuperiorum reverentia, nullus magiſtratuum modus, tulit ſine dubio valentiorem eloquentiam, ſicuti indomitus ager habet quaſdam herbas laetiores. Sed nec tanti reipublicae Gracchorum eloquentia fuit, ut pateretur & leges: nec bonae formam eloquentiae Cicero tali exitu penſavit.

Pro varietate ergo temporum variam fuiſſe eloquentiam; ſuaſque eſſe quibuſvis temporibus laudes & utilitates.

XLI. Sic quoque, quod ſupereſt ex antiquis oratoribus, forum non emendatae, nec uſquam ad votum compoſitae, civitatis argumentum eſt. Quis enim nos advocat, niſi aut nocens, aut miſer? quod municipium in civitatem noſtram venit, niſi quod aut vicinus populus, aut domeſtica diſcordia agitat? quam provinciam tuemur, niſi ſpoliatam vexatamque? Atqui melius fuiſſet non queri, quam vindicari. Quod ſi inveniretur aliqua civitas, in qua nemo peccaret, ſupervacuus eſſet inter innocentes orator, ſicut inter ſanos medicus. Quomodo tamen minimum uſus minimumque profectus ars medentis habet in his gentibus, quae firmiſſima valetudine ac ſaluberri-

mis corporibus utuntur: sic minor oratorum obscuriorque gloria est inter bonos mores, & in obsequium regentis paratos. Quid enim opus est longis in senatu sententiis, cum optimi cito consentiant? Quid multis apud populum concionibus, cum de republica non imperiti & multi deliberent, sed sapientissimus & unus? Quid voluntariis accusationibus, cum tam raro & tam parce peccetur? Quid invidiosis & excedentibus modum defensionibus, cum clementia cognoscentis obviam periclitantibus eat? Credite, optimi, &, in quantum opus est, disertissimi viri, si aut vos prioribus saeculis, aut isti, quos miramur, his nati essent, ac deus aliquis vitas vestras, vestra tempora repente mutasset; nec vobis summa illa laus & gloria in eloquentia, neque illis modus & temperamentum defuisset. Nunc, quoniam nemo eodem tempore adsequi potest magnam famam & magnam quietem, bono saeculi sui quisque, citra obtrectationem alterius, utatur.

Dialogi conclusio.

XLII. Finierat Maternus. Tum *Messala*: Erant, quibus contradicerem, erant de

quibus plura dici vellem, nisi jam dies esset exactus. Fiet, inquit *Maternus*, postea arbitratu tuo, & si qua tibi obscura in hoc meo sermone visa sunt, de his rursus conferemus. Ac simul adsurgens, & Aprum complexus, Ego, *inquit*, te poetis; *Messala*, antiquariis, criminabimur. At ego vos rhetoribus & scholasticis, *inquit*. Cum adrisissent, discessimus.

INDICES

IN

C. CORNELIVM TACITVM.

INDEX I.

RERUM.

Absolute positi numeri ad Annales *referuntur:* H. *praefixum habentes, ad* Hiſtorias: G. *ad* libellum de moribus Germanorum: A. *ad* vitam Agricolae: O. *ad* Dialogum de Oratoribus.

luxum

piuntur

B.

C.

E.

H.

Rom.

L.

M.

N.

O.

P.

Q.

S.

Tra-

INDEX II.

VERBORUM.

Numeri ut in priore indice.

B.

C.

Conti-

D.

E.

F.

H.

Incor-

Intole-

M.

O.

occultior, non melior H. 2, 38.

Occupaverat animos auditus H. 1, 76. pavor 4, 74. plurimum hiems G. 22. occupare 13, 55. arcem 15, 69. Armeniam 11, 9. copias *cujus* 1, 10. adfinitate domus 6, 8. gloriam A. 39. insulam H. 4, 12. montem manu 4, 47. nationes H. 1, 84. partem G. 35. pericula H. 1, 40. principem vacuum H. 5, 1. sedes G. 28. A. 11. solum G. 29. A. 11. Tigranocerta 15, 4. urbem H. 3, 64. occupantes, *praevenientes* H. 2, 17. occupantur agri ab G. 26. occupari colles 15, 9. fortunam H. 1, 56. cum cohortibus *quem* H. 4, 2. occupatus animus *ludis* O. 29. occupato colle H. 2, 15. occupati praesidiis transitu H. 3, 35. occupati *qui* H. 4, 66. occupata moenia 15, 58. occupanda urbs H. 1, 62. occupandae reipubl. argui 6, 10. occupandae ripae H. 2, 11. occupanda rostra H. 1, 39. occupatu proxima H. 4, 15. occupationes rerum O. 21. divinae 2, 87.

Occurrere jugulo 16, 15. occurrit exercitus filio imperatoris H. 2, 59. oculis intemperies 16, 13. occurrere orationi *cujus*, *respondere* 14, 55. occurrendum discrimini 1, 33. occursu principis prohiberi 16, 24.

Oceanus cruento aspectu 14, 32. Oceano abusque 15, 37.

Oculi in terram dejecti 1, 34. H. 3, 31. Germanorum caerulaei G. 4. primi vincuntur in praelio G. 43. inviolati a contactu dominantium A. 30. oculorum orbes H. 4, 81. tabes *ibid.* oculis, *spectaculo*, ceciderunt G. 33. oculis subtrahere acerba funera 13, 17. occurrere 16, 13. ante oculos sit Nero, *exemplo* H. 1, 16. oc. conjicere in *quem* H. 1,

artem

P.

Potiora

rentia

ut

T.

V.

ut

